

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav světových dějin

Diplomová práce

Ondřej Cinkajzl

**Sociální aspekty ideologie Britské unie fašistů a německé
NSDAP v komparativní perspektivě**

**The Social Aspects of the Ideology of British Union of Fascists and German
NSDAP in the Comparative Perspective**

Poděkování

Za trpělivé vedení práce a užitečné rady velice děkuji Doc. PhDr. Martinu Kovářovi, Ph.D. Rád bych také poděkoval Rogeru Griffinovi, který mi v rané fázi vzniku práce poskytl některé své texty. Za cenné komentáře k první kapitole si velký dík zaslouží Bartek Pytlas (Europa-Universität Viadrina Frankfurt). Vděčnost chci vyjádřit i vždy nápomocnému personálu univerzitní knihovny Freie Universität Berlin, bez jehož laskavé pomoci by shánění potřebné literatury trvalo o mnoho déle. V neposlední řadě bych touto cestou rád upřímně poděkoval za neopakovatelnou životní zkušenost všem, kdo se podílejí na organizaci studijního programu ERASMUS.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. 7. 2011

Abstrakt: Tematicky se diplomová práce soustředí na komparaci různých podob fašistické ideologie v teoretických spisech členů Britské unie fašistů a NSDAP. Cílem práce je analyzovat revoluční vizi společnosti v dílech jednotlivých autorů a poukázat na různá pojetí projektu „nového člověka“, koncepce státu a představ národa.

Práce výrazně staví na současných teoretických přístupech ke studiu fašismu, jmenovitě na tzv. „novém konsenzu“, jenž se prosadil zejména u anglosaských autorů. Využívá komparativních modelů fašismu formulovaných Stanleyem Paynem, Rogerem Griffinem a Rogerem Eatwellem.

Klíčová slova: Nacismus, fašismus, ideologie, revoluce, nový konsenzus, Roger Griffin, Stanley Payne, Roger Eatwell, Britská unie fašistů, NSDAP, Adolf Hitler, Gregor Strasser, Oswald Mosley, Alexander Raven Thomson

Abstract: Thematically the master thesis focuses on comparison of fascist ideology in writings of members of British Union of Fascists and NSDAP. The goal is to analyze a revolutionary vision of society in works of various authors and to show the differences in understanding of its key concepts – the project of “new man”, distinct state construction and various meanings of the nation.

The analysis draws on theoretical approaches to study of fascism, namely on so called “new consensus”, which has gained a widespread popularity in Anglophone studies over past two decades. The comparative models employed include predominantly those of Stanley Payne, Roger Griffin and Roger Eatwell.

Keywords: Nazism, fascism, ideology, revolution, new consensus, Roger Griffin, Stanley Payne, Roger Eatwell, British Union of Fascists, NSDAP, Adolf Hitler, Gregor Strasser, Oswald Mosley, Alexander Raven Thomson

Obsah

Úvod.....	8
1. Konceptuální vymezení fašismu	14
1.1. Pojetí fašismu v díle Stanleyho Payna	14
1.1.1. Konstrukce modelu obecného fašismu	14
1.1.2. Definice fašismu	15
1.1.3. Typologie autoritářského nacionalismu.....	17
1.1.4. Některé nedostatky Paynovy typologie fašismu.....	19
1.2. Roger Griffin a jeho pojetí fašismu.....	19
1.2.1 Griffinova definice fašismu	20
1.2.2. Kritika Griffinova pojetí fašismu.....	25
1.2.3. Korektiv Griffinova modelu, „fašistická matice“ Rogera Eatwella	26
1.3. Shrnutí komparativního modelu fašismu	27
2. <i>British Union of Fascists</i> (BUF)	29
2.1. Britský meziválečný fašismus.....	30
2.1.1. Menší fašistická hnutí v Británii	31
<i>British Fascists</i> (BF)	32
<i>Imperial Fascist League</i> (IFL).....	34
2.1.2. Charakter a organizace BUF.....	35
2.2. Vize společnosti v ideologii BUF	38
2.1.1. Oswald Mosley jako ideolog BUF.....	39
2.1.2. Alexander Raven Thomson – hlavní ideolog korporativismu	43
2.1.3. Posuny v ideologii BUF v polovině třicátých let.....	49
Antisemitismus jako definiční znak britského fašismu?	50
3. <i>Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei</i> (NSDAP).....	53
3.1. Problém uchopení nacismu jako fašismu.....	54

3.2.	NSDAP jako hnutí a jako strana	55
3.3.	Vize společnosti v ideologii NSDAP	59
3.3.1.	Adolf Hitler, <i>Mein Kampf</i> a ideologie NSDAP	61
3.3.2.	„Strasserovský“ nacismus.....	67
	Skutečná alternativa?	67
	Ideologie „strasserismu“	70
4.	Závěrečná komparace BUF a NSDAP	75
4.1.	Aplikace Paynovy typologie autoritářského nacionalismu, rámcové porovnání BUF a NSDAP	75
4.1.1.	BUF v kontextu britského fašismu.....	75
4.1.2.	Porovnání BUF a NSDAP.....	78
4.2.	Fašistická ideologie ve spisech teoretiků BUF a NSDAP	79
	Závěr	84
	Seznam pramenů a literatury.....	86

Seznam zkratk:

BF - British Fascists

BUF - British Union of Fascists (Britská unie fašistů)

DAP - Deutsche Arbeiterpartei (Německá dělnická strana)

IFL - Imperial Fascist League

NF - National Fascisti

NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národně socialistická německá dělnická strana)

SA - Sturmabteilung

SS - Schutzstaffel

Úvod

Ve středu pozornosti této diplomové práce stojí fašismus, respektive jeho sociální aspekty. Cílem je porovnání těch tezí, které určitým způsobem proklamovaly změnu uspořádání společnosti nebo se takové změny úzce dotýkaly.

Původně se práce zaměřovala na politické programy fašismu, přičemž se je snažila analyzovat na průsečíku ideologie hnutí a snahy fašistických uskupení masově mobilizovat. Práce tak usilovala o zpracování tří rozsáhlých problematik – ideologie fašismu, reprezentace fašismu v politických programech a získávání podpory pro fašismus v různých společenských vrstvách. Tento záměr se však ukázal z praktických důvodů jako neudržitelný. Rozhodl jsem se proto o změnu tematického zaměření, respektive jeho zúžení výhradně na ideologii fašismu a její formulace v programových spisech některých teoretiků Britské unie fašistů (BUF, *British Union of Fascists*) a Národně socialistické německé dělnické strany (NSDAP, *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*).¹

Práce vytrhává ideologii BUF a NSDAP ze sociálního kontextu a klade je sobě na roveň. Činí tak přes očividnou nesouměřitelnost úspěchů obou skupin v meziválečné Británii a Německu. Badatelská otázka uvozující další výzkum by proto mohla znít, zda i přes tento nepoměr má smysl komparovat myšlenkové světy obou hnutí a zda lze najít společné prvky v ideologii BUF a NSDAP, jež by poukazovaly na fakt, že i přes zdánlivou rozdílnost existovala shoda v náhledu na společenskou krizi v meziválečných evropských státech, potažmo ve způsobu jejího řešení.

V diplomové práci vycházím z předpokladu, že je vhodné vymezovat hlavní kategorie, o něž se bádání opírá. Ve středu pozornosti textu stojí hnutí, která bývají běžně označovaná za fašistická. Jako předmět zvláštního zájmu se proto pokusím fašismus vymezit a s takto vytvořeným konceptem dále pracovat.

---

¹ Termín „teoretik“ by se v případě fašismu měl chápat poněkud volněji. Nemá se jím na mysli člověk, který vytváří rozsáhlé teoretické konstrukce a složitě uvažuje o legitimizaci nového společenského uspořádání, ale spíše autor schopný více či méně koherentně formulovat zásady a vize vlastní fašistické ideologii.

V uchopení daného fenoménu vycházím z teorie tzv. obecného fašismu.² Tento přístup postuluje existenci sady charakteristik společných všem fašistickým hnutím, která by postačovala k jejich definici sama o sobě, jakési *fašistické minimum*.³ Ačkoli se toto označení prosadilo až od 60. let, jeho princip je implicitně obsažen i ve starších paradigmatech studia fašismu, zřetelně např. v teorii totalitarismu nebo marxistické teorii fašismu. V současnosti hraje významnou úlohu v anglofonních fašistických studiích a z poznatků tohoto proudu vychází i tato diplomová práce.

I přes některé nedostatky, které budou rozebrány v příslušných kapitolách, lze považovat teorii obecného fašismu za inspirativní a přínosnou. Výrazný klad představuje mimo jiné i ze samotné logiky vyplývající srovnávací přístup. Americký historik Stanley G. Payne, jenž kladl na komparativní aspekt mimořádně silný důraz, odvodil ze své definice fašismu široce akceptovanou typologii tzv. autoritářského nacionalismu. Ta představuje velmi efektivní nástroj umožňující zasazení národních forem fašistických hnutí do širší perspektivy i jejich vzájemné porovnání a odlišení.

V dalších kapitolách ji proto využiji pro kontextualizaci BUF a NSDAP v souřadnicích meziválečného fašismu, abych tak získal jasnější představu nejen o obou hnutích, ale i možnostech a limitech jejich vzájemné komparace. Rozvinutím teorie obecného fašismu, se zřetelem k pracím dalších autorů, jmenovitě Rogera Griffina a Rogera Eatwella, vytvořím subtilnější koncept fašismu, který bude formovat strukturu dílčích kapitol o BUF a NSDAP a vymezí rámec pro komparaci ideologie obou hnutí v závěrečné části práce.

Časové vymezení práce ztotožňuji s fází hnutí, tzn. obdobím před uchopením moci a konstituováním režimu. Tento postup má dva důvody. Za prvé je jím velmi slabý potenciál BUF v meziválečné Británii. I přes zřetelný skok oproti ostatním britským fašistickým skupinám nedokázala BUF vykročit z okraje politické scény a stát se silou pevně ukotvenou v mainstreamu. Nikdy proto neaspirovala na ovládnutí státu, jako tomu bylo v případě NSDAP.

---

² Termín „obecný fašismus“ je odvozen od anglického termínu *generic fascism*, který se běžně používá v zahraniční, převážně anglofonní, literatuře.

³ Nolte poprvé použil tento termín v knize Nolte, E., *Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen*, Mnichov 1968. Nolte, ačkoli je dnes v mnohém překonán, *de facto* založil komparativní studia fašismu. Srv. Nolte, E., *Fašismus ve své epoše*, Praha 1999.

Druhý důvod s tím prvním úzce souvisí. Pokud totiž usilují o zachycení ideologie v její „čisté“ podobě, je vhodnější vyhnout se režimní fázi. V okamžiku, kdy začala hnutí dosahovat výraznějších, pro ovládnutí státu přesto nedostačujících, úspěchů a hledat cesty k převzetí moci, byla uskupení nucena kooptovat část elit nebo utvářet těsnější spojení s příbuznými politickými subjekty. S tím logicky souvisela i určitá míra přijímání požadavků ostatních relevantních politických aktérů a zejména reformulace vlastních krátkodobých i dlouhodobějších politických cílů. Dosáhnutí podílu na vládě často nutnost omezit či měnit programatiku ještě stupňovalo a nezřídka rozhodujícím způsobem měnilo hnutí samé.

Zásadnější omezení se týká výběru spisů, respektive autorů, jejichž texty budu analyzovat. Zvolil jsem ty, jež považuji za reprezentativní a za dostatečně konfliktní v tom smyslu, že dokáží ilustrovat heterogenitu fašistických hnutí, zejména NSDAP, které se v populární kultuře někdy jeví jako myšlenkové monolity neprodyšně kontrolované vůdcem hnutí. Faktem ale je, že i v NSDAP existovala relativně pestrá směsice názorů, jež se postupem času projevila v konfliktu mezi „hitlerovským“ křídlem na straně jedné a příznivci sociálně revolučního a antikapitalistického „strasserismu“ na straně druhé. Tomuto střetu bude věnována nejvýznamnější část kapitoly o NSDAP, i když okrajově budou zmíněny i některé další postavy „nacistického myšlení“.

V případě BUF je situace poněkud odlišná díky absenci podobně vyhocených mocenských a ideových zápasů. Předmětem zájmu proto bude především specifická vize společnosti a státu tak, jak byla reprezentovaná v textech Oswalda Mosleyho a Alexandra Ravena Thomsona.

V diplomové práci vycházím rovnou měrou ze sekundární literatury i z omezeného množství vydaných nebo editovaných pramenů, zejména spisů a různých ideologicky vyhraněných publikací. Práce si nečiní nárok na vyčerpávající heuristiku, ale pokouší se především o ilustrativní vyzdvihnutí hlavních narativů, kolem nichž došlo ke konstituci ideologií, a jejich zasazení do vyspělého konceptuálního rámce. V této souvislosti se nedomnívám, že by výrazné rozšíření pramenné základny dokázalo nutně obohatit komparaci samotnou. Navíc jde i o otázku praktickou, protože prameny, zejména ty k britskému fašismu, nejsou v drtivé většině v České republice vůbec přístupné. Ke konkrétním pramenům, na nichž jsem

svou analýzu fašistické ideologie založil, a jejich využitelnosti se vyjadřují v příslušných pasážích práce.

Velký potenciál do budoucna skýtá zejména využití denního tisku fašistických skupin, neboť na jeho stránkách docházelo ke každodennímu precizování ideologických pozic, respektive ověřování kontroverzních tezí v politické a společenské praxi.⁴ Výzkum tisku by také mohl dát odpovědi na otázky, jakým způsobem byla ideologie recipována, což je druh tázání, kterému jsem se ve své práci zcela záměrně vyhnul.

Využitou literaturu lze rozdělit tematicky. Již jsem naznačil, že zvláštní pozornost věnuji vymezení pojmu fašismus. Tento úkol byl o to nesnadnější, že česká literatura se teoretickému studiu fašismu věnuje jen velmi okrajově, pokud vůbec. To se týká jak prací o českém fašismu, včetně výkladů o mezinárodních souvislostech jeho vývoje, tak samostatných pokusů o zpracování problematiky evropských fašistických hnutí.⁵

Míra překladů zahraniční literatury, pokud uvažujeme práce zabývající se fašismem jako svébytným problémem, je v porovnání s úrovní zahraničních diskuzí o fašismu zřetelně nedostatečná. V českém prostředí je asi nejznámější přeloženou prací kniha německého historika Ernsta Nolteho *Fašismus ve své epoše*, která však v originále vyšla již v 60. letech. I když ve své době byla přelomem v bádání, dnes již zastarala a patří spíše ke klasice žánru. Nolteho obtížně uchopitelné závěry navíc nikdy nepatřily ke kánonu praktického výzkumu, zejména pro jejich silně filosofické založení. Teze Nolteho pozdějších prací jsou pak natolik kontroverzní a rozsáhlou společenskou i odbornou debatou v tzv. *Historikerstreitu* v polovině 80. let zpochybněné, že došlo k diskreditaci autora samotného. V návaznosti na to představuje poměrně zajímavý exkurz antologie textů *Komunismus a fašismus*, kde právě Nolte, a do jisté míry i přední francouzský historik Francois Furet, prezentuje problematiku historicko – genetické pojetí teorie totalitarismu a fašismus jako její organickou součást.

---

⁴ U NSDAP například periodika *Der Nationale Sozialist* nebo *NS – Briefe*. U BUF by byl velmi perspektivní např. detailní rozbor časopisů *Blackshirt*, *Action*, *Fascist Quarterly* a některých dalších.

⁵ Pozornost je navíc soustředěna především na Německo a Itálii, nesoustavně i na několik málo dalších zemí.

Zcela základní úvod do problematiky, v českém prostředí vlastně jediný, pochází z pera Roberta O. Paxtona (*Anatomie fašismu*). Kniha Noela Sullivana *Fašismus* je prací spíše polemickou, která už s určitou znalostí diskuze o fašismu pracuje, což českého čtenáře poněkud znevýhodňuje.

Sama problematika britského fašismu je až několik článků historika Martina Kováře v českém prostředí zcela neznámá. Předkládaná práce se proto ve své většině opřela o zahraniční literaturu, především britskou. Nejdůležitějšími využitými pracemi, ke kterým se vracím prakticky v průběhu celé kapitoly o BUF, jsou tři syntézy věnující se britského fašismu, jež vyšly v průběhu posledních deseti let od Richarda Thurlowa, Thomase Linehana a nejnověji Martina Pugh. První dvě jmenované jsou si podobné a k tématu přistupují více systematicky a obě dvě v určité míře akcentují i soudobý výzkum fašismu. Pughova práce se naproti tomu drží tradičnější výstavby textu a má menší napojení na konceptuální literaturu. Přesto ji lze považovat za dílo v mnoha ohledech nejpodatnější, protože uvažuje britský fašismus v širším společenském kontextu a Pugh se v ní sugestivně táže po možnostech a potenciálu fašismu v britské společnosti, čímž do značné míry nabourává mýtus o její rezistenci vůči antisystémovým ideologiím.

Každá z prací se lépe věnuje určitým tématům a čerpají i z odlišných pramenů, proto byly ve výsledku používány téměř rovným dílem. Ostatní práce, především vynikající biografie Oswalda Mosleyho, jejímž autorem je Robert Skidelsky, sloužily k doplnění a rozvinutí dílčích témat.

S opačným problémem se může čtenář setkat při studiu NSDAP. Bibliografie k tématu je natolik rozsáhlá, že se lze jen nesnadno zcela zorientovat a vybrat reprezentativní autory.

Ve své práci jsem se ve větší míře rozhodl využít především závěry britského historika Iana Kershawa, autora asi nejslavnější současné biografie o Adolfu Hitlerovi. Jeho ostatní publikace jsou však přinejmenším stejně zajímavé, zejména tam, kde se autor snaží vysvětlovat svůj koncept tzv. „charismatického vůdce“. Z pera Iana Kershawa pochází i vynikající úvod do studia nacismu, kniha *Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, jež je v českém prostředí naneštěstí velice málo známá. Z dalších biografí Adolfa Hitlera lze doporučit například již starší práci Joachima Festa *Hitler* nebo velmi zajímavý intelektuální portrét Hitlera *Hitler: Selbstverständnis eines Revolutionärs*, jehož autorem je Reiner Zitelmann.

Ostatní práce věnované různým tématům, ať už sociální podpoře, regionálnímu zakotvení či organizačnímu vývoji strany, jsem využíval pro doplnění poznatků k dílčím pasážím. Snad s výjimkou prací Detlefa Mühlbergera žádná z nich vyloženě nevyčnívá nad ostatní.

1. Konceptuální vymezení fašismu

Jak již bylo naznačeno v úvodu, diplomová práce nevychází z čistě empirického studia dějin fašismu, ale snaží se o vymezení termínu fašismu, jeho konceptualizaci a další práci s ním.

1.1. Pojetí fašismu v díle Stanleyho Payna

1.1.1. Konstrukce modelu obecného fašismu

Myšlenka fašismu jako autentického ideologického celku je poměrně kontroverzním badatelským námětem. Patrně nejvyhrocenější polemikou s takovým pojetím fašismu je útočný článek Gilberta Allardyce z roku 1979 bez návaznosti na dvě Paynovy teoretičtější orientované práce vydané až později.⁶ Hlavní tezí jeho úvahy je, že samotný koncept fašismu jako ideologického paradigmatu v pozadí mezinárodního fašistického hnutí je pouze umělý a ve skutečnosti neexistoval. Podle Allardyce proto nelze hovořit o fašismu mimo rámec konkrétních organizací a osobností, čímž těžiště posunul z myšlenkových komponent fašismu k jeho politické praxi. Kritika směřovala i k nadužívání termínu fašismus pro široké spektrum hnutí, následkem čehož dochází k rozmělnění a ztrátě významu fašismu jako kritického společenskovedního konceptu. Aby si termín fašismus zachoval analytickou hodnotu, chtěl jeho užívání omezit jen na případ Itálie, kde jedině má podle něj opodstatnění.

Ačkoli nebyla kritika zacílena přímo na jeho osobu či dílo, Payne ji v témže čísle *American Historical Review* reflektoval.⁷ Klíčovou Allardycovu výtku, tvrzení o neexistenci celistvé fašistické ideologie, Payne v podstatě akceptuje a zároveň ji obchází konstrukcí obecného fašismu jako *ideálního typu*.⁸ Nepostuluje tak

---

⁶Allardyce, G., *What Fascism is not? Thought on deflation of concept*, in: *American Historical Review*, Vol. 84 (1979), No. 2, s. 367-388 *Review*.

⁷Ibid. Na Allardycův článek polemicky reagoval Payne i Ernst Nolte. Payne, S.-Nolte, E. *What Fascism is not? Thought on deflation of concept: Comment*, in: *American Historical Review*, Vol. 84 (1979), No. 2, s. 389-394. Payne ve své reakci poprvé zmiňuje ideální typ jako metodologickém východisku pro zkoumání fašismu. Tento přístup podrobněji rozebral o rok později v knize Payne, S., *Comparison and Definition*, Madison 1980. Jejich postřehy pak posléze Allardyce ještě jednou komentoval Allardyce, G., *What Fascism is not? Thought on deflation of concept: Reply*, in: *American Historical Review*, Vol. 84 (1979), No. 2, s. 395-398.

⁸Ideální typ je metodologický nástroj formulovaný Maxem Weberem. Vzniká „...jednostranným stupňováním jednoho či několika hledisek sloučením (...) jevů, které se vyskytují tu více, tu méně, místy vůbec ne, a které se spolu s jednostranně zdůrazněnými hledisky spojují ve vnitřně

univerzální platnost (re)konstruované fašistické ideologie pro všechna fašistická hnutí, což napadal Allardyce, ale snaží se najít jejich společného jmenovatele, aniž by nutně postihoval všechny jejich charakteristiky, například odchylky způsobené zvláštností fašistických hnutí vyplývajících ze specifického národního kontextu. Z uvedené charakteristiky ideálního typu (viz poznámka 9) jako metodologického nástroje je také patrné, že ne všechna hnutí musela nezbytně sdílet prvky Payneovy definice fašismu beze zbytku. Sám Payne píše, že model obecného fašismu je užitečný především z heuristických a analytických důvodů.⁹

Tímto způsobem plynule přechází k druhému podstatnému bodu Allardycevy polemiky, vágnosti s jakou je termín fašismus používán pro celou řadu i sporně fašistických hnutí. Payne ji dále rozvíjí odvozením komparativní typologie ze své definice obecného fašismu, jež má za úkol právě tato hnutí rozlišovat. Jednotlivá hnutí začleňuje do širšího kontextu tzv. autoritářského nacionalismu, v jehož rámci specifikuje tři typy – konzervativní pravici, radikální pravici a fašistická hnutí, která byla jeho nejvyhrocenější formou, a která jako jediná mají právo být zahrnována pod označení fašismus. Payne ve své podstatě znovu oživil termín fašismus jako analytickou kategorii, aniž by ji nutně vykazoval pouze do italských hranic, jak požadoval Gilbert Allardyce.

V tomto „očištění“ konceptu fašismu tkví patrně největší přínos Stanleyho Payna k teorii studia fašismu. Vytváří tak ostrý kontrast k tvrzení předního historika italského fašismu Renza De Feliceho, který, ačkoli připouštěl možnost existence obecného fašismu jako abstraktního konstruktů, pochyboval o jeho praktické užitečnosti.¹⁰

1.1.2. Definice fašismu

Poté, co jsem představil způsob, jakým Payne svůj model fašismu konstruuje, je nasnadě rozebrat jeho konkrétní definici. Payne definuje fašismus jako „*formu*

---

jednotný myšlenkový obraz. Ve své pojmové čistotě se tento myšlenkový obraz nikde ve skutečnosti empiricky nevyskytuje, je to utopie, a pro historickou práci vyvstává úkol, aby v každém jednotlivém případě zjistila, jak se skutečnost onomu ideálnímu obrazu blíží či jak je mu vzdálena (...)“, in: Weber, M., *Metodologie, sociologie, politika*, Praha 1998, s. 44. „*Výhodou ideálních typů je jejich teoretická jasnost, která umožňuje formulovat a rozpracovávat teoretické hypotézy (...). Samo porovnání ideálních typů s realitou je potom zdrojem pro formulaci nových hypotéz či typologií.*“, in: Drulák, P., *Jak zkoumat politiku*, Praha 2008, s. 21. Slovo ideální přitom nenese jakýkoliv normativní význam, ale pouze upozorňuje na výhradně abstraktní povahu takového konstruktů.

⁹ Payne, S., *History of Fascism 1914-1945*, Madison 1996, s. 4.

¹⁰ *Ibid.*, s. 461.

revolučního ultranacionalismu usilujícího o obrodu národa, která je založená na primárně vitalistické filozofii, je členěná extrémním elitismem, masovou mobilizací a vůdcovským principem, a které pozitivně hodnotí násilí jako cíl i prostředek a směřuje k normativizování války a/nebo vojenských ctností.“¹¹ Tato věta poněkud neohrabaně shrnuje charakteristiky, jež spolu dohromady vytváří ideální typ fašismu. Je členěn do tří úrovní, respektive souborů těchto charakteristik – ideologie a cíle, fašismus jako negace, styl a organizace.¹²

První úroveň Paynovy definice fašismu se snaží postihnout fašistickou ideologii a její cíle. Základ fašistické ideologie je podle Payna idealistický, vitalistický a voluntaristický. Staví se proti některým starším interpretacím, například nihilismu fašismu nebo fašismu jako odmítnutí osvícenství. Podle něj je fašismus naopak jedním z produktů osvícenství, zejména jeho touhy po modernistické a sekularizované společnosti. Fašismus se v jeho pojetí stává ztělesněním odhodlání nového člověka zastavit a překonat dekadenci liberalismu i konzervativismu i za cenu obětování sebe samého ve prospěch nejen celku, ale i těchto ideálů samých. Sekularizace má své specifické východisko ve vytvoření *politického náboženství*.¹³ Pozemským cílem mělo být ustavení autoritářského státu propojeného s představou skrze národ integrované společnosti a silnou myšlenkou expanze a změny pořádku.

Payne jen nastiňuje to, co Roger Griffin, v současné době jeden z předních historiků fašismu, pokládá za nejdůležitější charakteristiku fašismu, vztah fašismu k moderně. Griffin spojuje fašismus s tzv. *palingenezí*,¹⁴ mýtem „znovuzrození“, jenž byl podle něj nejniternejším metanarativem fašismu. Fašismus není antirevoluční, ačkoli usiluje o zničení stávající progresivní moderny. Naopak je hluboce revolučním, protože je jeho utopickým cílem ustavení moderny kvalitativně nové.¹⁵ Ta však není nějak specifikovaná, nemá nutně konkrétní podobu, ale naopak otevřený konec.

---

¹¹ Payne, S., *History of Fascism 1914-1945*, s. 15.

¹² *Ibid.*, s. 7-14.

¹³ Koncept *politického náboženství* se v posledních letech stává velmi populárním a objevuje se v různých variacích v celé řadě prací. Dokladem budiž např. založení časopisu *Totalitarian Movements and Political Religions* vydávaného od roku 2000. O zájmu o *politické náboženství* svědčí i téma a obsah reprezentativního sborníku k počtě profesora Stanleyho Payna. Srv. Griffin, R. - Mallet, R. - Tortorice, J. (eds.), *The Sacred in Twentieth-Century Politics: Essays in Honour of Professor Stanley G. Payne*, New York 2008.

¹⁴ Griffin, R., *Nature of Fascism*, London 1993, s. 32 an. Griffinův koncept fašismu je podrobně rozveden tamtéž. Palingenetický aspekt fašismu a modernistické tendence fašismu jsou předmětem novější práce Griffin, R., *Modernism and Fascism*, London 2007.

¹⁵ Nejpodrobněji Griffin, R., *Modernism and Fascism*.

Fašismus sám sebe ve druhé rovině definuje vymezením se vůči stávajícím ideologickým paradigmatům – liberalismu, konzervatismu a komunismu. Payne podotýká, že odmítání konzervatismu nemusí být tak kategorické, zejména s přihlédnutím k tomu, že s konzervativními skupinami často uzavíral dočasné koalice, většinou však instrumentálního charakteru. Důvodem byla shoda na některých krátkodobých politických cílech (svržení liberálního režimu). Juan Linz upozorňuje, že pokud fašismus konstituuje zcela nové ideologické paradigma usilující o hegemonii, avšak časově o několik desetiletí opožděné oproti ostatním (odtud fašismus jako *latecomer*), je vymezení se vůči stávajícím ideovým proudům zcela logické a přirozené.¹⁶

V třetí rovině se snaží Payne o definování fašismu skrze jeho politickou praxi, což opět koresponduje s Allardycovou tezí. Způsob fašistické organizace je do jisté míry předznamenáním konečného cíle, politického náboženství vyjádřeného v až liturgickém charakteru vystupování hnutí navenek. Fašistická hnutí podle Payna usilovala o masovou mobilizaci v kombinaci s elitářstvím vyjádřeným vůdcovským principem. Psychologickou komponentou hnutí je pozitivní vnímání mládí a nadřazenost mužského prvku v politickém jednání. Vůči této třetí dimenzi fašismu se vymezil Roger Griffin, když odmítl konstruovat fašismus ukotvený v politické praxi a primát přisuzoval ideologickému jádru fašismu (viz další výklad).¹⁷

1.1.3. Typologie autoritářského nacionalismu

Jak jsem již výše zmínil, Payne v kontextu formulace definice fašismu rozlišuje tři typy autoritářského nacionalismu (konzervativní pravice, radikální pravice, fašismus). Nyní jeho typologii rozeberu podrobněji. Je zřejmé, že tři jmenované typy vyjadřují rostoucí radikalitu v cílech a ve značné míře i prostředcích, které byly k dosažení těchto cílů používány. Ačkoli jsou jednotlivé kategorie celkově odlišné, existují i některé charakteristiky, v nichž se shodují. V první řadě jde o vymezení se vůči konkurenčním politickým ideologiím – liberalismu a marxismu. V praktické rovině tak docházelo u fašistických uskupení i konzervativní a autoritářské pravice k negaci demokratického systému a boji proti levici (komunisté,

---

¹⁶ Linz, J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Boulder/Colorado 2000. S tím souvisí i často zmiňovaný problém malé autenticity fašismu. Linz ale podotýká, že pokud se fašismus jako mladé hnutí etabluje do již vyvinutého politického systému s ustálenou praxí, často metody přejímá, spíše než aby vytvářel vlastní.

¹⁷ Griffin, R., *Nature of Fascism*, London 1993, s. 7.

socialisté, anarchisté...). Sdílené krátkodobé cíle měly za následek i častá spojení v této části politického spektra. Zejména ze strany konzervativních skupin však docházelo nečasto i k odmítání fašismu kvůli přílišné radikalitě. Radikálně pravicové skupiny tendovaly k nestabilitě vlastní pozice, někdy dokonce s fašismem fúzovaly. Jejich vymezování se vůči fašismu bylo spíše oportunistické a taktické.

Odlisný byl i přístup každé ze tří skupin ke změně stávajícího, převážně demokratického, řádu. Konzervativní i radikální pravice programově směřovala k „preddemokratickému“ státu obnovujícího tradiční formy legitimizace i podoby autority ve společnosti. Naproti tomu byla fašistická vize bytostně antikonzervativní a uvažovala o proměně nejen politického zřízení, ale i celé společnosti v duchu nové politické a kulturní mystiky zosobněné vizí nového člověka. Radikální pravice, která, ačkoli vystupovala ostřeji než pravice konzervativní a často pokrývala celé ideové spektrum, neusilovala o ustavení kvalitativně nového uspořádání.

Zajímavým kritériem komparace je schopnost hnutí masově mobilizovat. Konzervativní pravice nedokázala sebe samu organizovat na masovém základě, avšak dlouhodobě dokázala lákat větší počet příznivců, především z řad venkovského obyvatelstva. Radikální pravice byla nejslabší co do počtu příznivců, protože nemohla soupeřit s fašistickou mobilizací napříč společenským spektrem ani širokým společenským zakotvením konzervativní pravice. Často proto závisela na podpoře elitních skupin společnosti, například armády. Právě ta byla naopak slabým místem fašistických hnutí, neboť spolupracovala přednostně s nefašistickými sektory autoritářského nacionalismu, především konzervativní pravici, která v jejím nazírání reprezentovala legální a legitimní kontinuitu řádu.

Až na výjimky usilovaly všechny tři typy hnutí o ekonomickou modernizaci, avšak v jiném kontextu. Zatímco fašistický projekt postuloval hlubší společenské změny, přetvoření třídní struktury a sjednocení společnosti skrze národní vědomí, konzervativní a autoritářská pravice vystavěla svoji vizi korporativistického a stavovského státu na zachování *statu quo* ve společnosti.

V zahraničněpolitické rovině byla snaha fašistů o expanzi výlučně fašistickou charakteristikou. U radikální pravice se setkávala jen s omezeným souhlasem. Odpor vycházející z konzervativnějších pozic byl motivován obavou z destabilizace vnitropolitických poměrů.

V návaznosti na výše řečené tedy mohu shrnout několik kritérií, podle nichž budu jednotlivá fašistická hnutí následně typologizovat:

- Vymezování se vůči ostatním ideologiím, zejména socialismu a liberalismu
- Legitimizace nového řádu – tradiční vs. revoluční legitimita
- Schopnost masové mobilizace a získání podpory elit ve společnosti
- Modernizační společenský a ekonomický projekt, korporativistický model společnosti a politické organizace
- Expanze jako zahraničně – politický cíl

1.1.4. Některé nedostatky Paynovy typologie fašismu

Paynova typologie však podobně jako všechny teoreticky vyhraněné přístupy trpí specifickými nedostatky. Hlavním limitem se zdá být především velký počet definičních kritérií. Ta jsou sice pojata „ideáلتypicky“, přesto se však v některých situacích nabízí otázka, zda neexistují subtilnější a jemnější přístupy. Úctyhodný seznam rysů fašistických hnutí totiž pracuje s rozvinutou organizační strukturou i s jasným ideologickým vymezením, které se u menších uskupení hledá obtížně. Odvozená typologie proto při zkoumání podobných uskupení ztrácí přesnost i původní přehlednost.

Z tohoto důvodu jsem se rozhodl pro doplnění Paynova modelu přístupem britského historika Rogera Griffina a v návaznosti na to i některými úvahami Rogera Eatwella.

1.2. Roger Griffin a jeho pojetí fašismu

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let se dosud spíše marginální a roztržitý proud reprezentovaný pracemi Mosseho, Payna, Linze a dalších rozrostl a stal se v anglofonních zemích součástí vědeckého mainstreamu. Nejvýznamnější představitelem mladší generace badatelů, která sice navázala na některé starší teze, ale zároveň přinesla zásadní inovace, jež v mnohém znamenaly rozchod s dosavadními poznatky, se stal Roger Griffin.

Griffin od počátku investoval značné úsilí do metodologické vyspělosti své práce. Od Stanleyho Payna převzal ideální typ jako základ pro konstrukci fašistického minima. Oba shodně tvrdí, že cílem není vytvoření empiricky ověřitelného obrazu reality, ale naopak vymezení termínu fašismu, sloužící především analytickým a heuristickým účelům.¹⁸ Kvalita takového konceptu není měřena jeho pravdivostí, nýbrž jeho užitečností a schopností zprostředkovávat další poznatky. Griffin toto zpětně vztahuje na všechny teorie fašismu. Podle něj každá teorie v závislosti na zvoleném přístupu upřednostňuje ten či onen prvek reality. Cílem nemá být odhalení „esence“, jako spíše zaujetí z hlediska konkrétního výzkumu co nejvýhodnější badatelské perspektivy.¹⁹

1.2.1 Griffinova definice fašismu

Základem Griffinových analýz je specifické chápání termínu ideologie.²⁰ Ve svých pracích ji pojímá jako strukturu, jež sice existuje mimo člověka a specifickým způsobem ho utváří, na individuální úrovni je však neustále konfrontována s vědomím, záměry a zdůvodňováním jednotlivce. Mimo jiné píše, že *„jako nadosobní struktura může být ideologie popsána jako dynamická interakce morálních a politických přesvědčení, odmítání opačných hodnot, odlišných, avšak sbíhajících se vizí ideálního společenského řádu a politik, jež k němu mají vést, z nichž všechny je možné pomocí pokročilé teoretické analýzy formulovat. Nicméně, mimořádná normativní síla ideologie, jež je historicky zřejmá ve schopnosti sloužit jako logický základ pro uvažování jednotlivce, jako základ sociální koheze, jako legitimizace konkrétního politického režimu a jako inspirace revoluční akce, je zakořeněná v ne zcela racionálních (sub-rational) a předverbálních (pre-verbal) vrstvách vědomí jednotlivce a může sebe samu vyjadřovat v široké paletě verbálních a neverbálních kulturních fenoménů.“*²¹ Z toho Griffin dále vyvozuje, že *„hodnoty a vidění světa ztělesňující fašismus budou vyjádřeny nejen v teoretických spisech, prosloveh, propagandě a písních, ale i v semitickém jazyce shromáždění, symbolů, uniforem: v krátkosti, v politickém stylu jako celku.“*²²

---

¹⁸ Ibid., s. 9-12. Dále také Payne, S., *A History of Fascism: 1914-1945*, s. 4.

¹⁹ Ibid., s. 19-21.

²⁰ Griffinova konceptualizace pojmu ideologie je poměrně složitá. Pro podrobné vysvětlení viz ibid., s. 12-22, dále s. 26-27.

²¹ Ibid., s. 17.

²² Ibid., s. 26.

Při uvažování o struktuře ideologie Griffina inspirovaly teze britského politologa Michaela Freedena, jenž postuloval, že každá politická ideologie je „ideálnětypicky“ strukturovaná kolem několika centrálních konceptů. Všechny ostatní části ideologie jsou v podřízeném postavení k tomuto jádru a v tomto smyslu jsou jeho implikací. Jádro ideologie je přítomné vždy, zatímco ostatní její součásti, jejichž podoba závisí na sociokulturním a historickém kontextu, jen někdy.²³ Tento přístup umožňoval vysvětlit, co měla fašistická hnutí společného i přes zdánlivou odlišnost v různých obdobích a regionálních kontextech (a vystihnout tak obecnou povahu takových podobností).

Minimalismus Griffinovy definice fašismu jako „*politické ideologie, jejíž mytické jádro v jeho různých permutacích je palingenetická forma populistického ultranacionalismu*“²⁴ je nezbytné vnímat právě v návaznosti na specifické ukotvení pojmu ideologie. Právě proto, že ideologie dokáže spoluutvářet politický styl a krystalizací ideologického jádra konstituovat „periferie“ ideologické soustavy, ustupují politický styl a organizace jako definiční znaky do pozadí.²⁵ Tím se Griffin výrazně odlišuje od rozsáhlejších komparativních modelů Payna nebo Linze a naopak se přibližuje psychologičtější orientovanému pojetí fašismu v pracích George L. Mosseho či italského historika Emilia Gentileho.²⁶

---

²³ Srv. Freedom, M., *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford 1996, s. 75-91.

²⁴ Griffin, R., Fascism's new faces (and new facelessness) in the „post-fascist“ epoch, in: Griffin, R. - Loh, W. - Umland, A. (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, Stuttgart 2006, s. 41.

²⁵ Z podobné pozice, i když ve výsledku odlišně, argumentuje O'Sullivan, N., *Fascism*, London 1983. O'Sullivanův pokus o definici fašismu skrze aktivistický a revoluční politický styl můžeme hodnotit jako Griffinovi relativně blízký, a to i přesto, že se oba liší v identifikování kořenů fašismu. Zatímco Griffin poukazuje především na krizi *fin de siècle* (konce století), O'Sullivan odvíjí výklad od kořenů aktivistické politiky v politickém myšlení J. J. Rousseaua a dalších myslitelů především 19. století. Fašismus v jeho nazírání představuje nejextrémnější „řízenou“ variantu aktivismu nesenou fašistickým *Weltanschauung*, jenž je perverzí „*lidského snu po duchovní jednotě a čistotě ve společnosti*“. O'Sullivan, N., *Fašismus*, Brno 2002, s. 177. I tady bychom mohli spatřit určitou podobnost s Griffinem, tentokrát s jeho konceptem *palingeneze*. Zásadní rozdíl mezi oběma badateli tkví v tom, že fašismus podle O'Sullivanova neměl žádnou pozitivní dimenzi. Srv. *Ibid.*, s. 87. Vzhledem ke styčným plochám je zajímavé, že Griffin se až na výjimky o O'Sullivanově knize ve svých textech nezmiňuje.

²⁶ Oba historici starší generace Griffina ovlivnili. Podobnost s Mossem lze postřehnout především ve dvou aspektech. Za prvé v důrazu, jaký Griffin klade na fašismus jako ideologii přijímanou v situaci nejistoty člověka v proměňujícím se světě. Fašismus vycházející z revolty proti této dezorientaci. Naproti tomu nabízí vizi organické jednoty státu a lidu. Oba se také shodují na iracionální „mýtické“ podstatě fašismu. Srv. např. Mosse, G. L., *The culture of Western Europe: the nineteenth and twentieth centuries*, Chicago 1961, s. 341-356; Mosse, G. L., *The crisis of German ideology: intellectual origins of the Third Reich*, New York 1981. Emilio Gentile ovlivnil Rogera Griffina pozorností, kterou věnoval při zkoumání fašistické ideologie modernistickým tendencím fašismu a jeho specifické politické vizi. Podobně jako Griffin vyzvihoval přítomnost mýtického jádra. Gentileho koncept jádra fašismu „*jako souboru přesvědčení myšlenek, ideálů a hodnot zhuštěného do*

Vymezování se vůči ideologiím, například pro Nolteho klíčová charakteristika fašismu, je podle Griffina vlastní každému ideologickému celku.²⁷ Fašismus se jen chová stejně jako například liberalismus směrem ke komunismu apod. Juan Linz upozorňuje, že pokud fašismus vytváří zcela nové ideologické paradigma usilující o hegemonii, avšak časově o několik desetiletí opožděné oproti ostatním (odtud fašismus jako *latecomer*), je vymezení se vůči stávajícím ideovým proudům zcela logické a přirozené.²⁸ Podobně i Zeev Sternhell považoval fašismus za sílu, jenž sice ideově čerpá z konzervativismu a socialismu, přesto se etabluje jako „třetí cesta“. Griffin tak pomyslně hájí fašismus a klade ho na roveň s ostatními velkými ideologickými paradigmaty 20. století.

Centrální úlohu v Griffinině konceptu fašismu hraje neobvyklé slovo *palingeneze*, mýtus znovuzrození.²⁹ Mýtus situovaný v jádře ideologie chápe jako sorelovský mobilizující obraz, psychologizující dějnotvorný pocit na rozhraní starého – dekadentního / budoucího – obrozeného. Fašismus podle Griffina není antirevoluční, ačkoli usiluje o zničení stávající progresivní moderny. Naopak je hluboce revolučním, protože je jeho utopickým cílem ustavení moderny kvalitativně nové, spjaté nikoli s nastolením nového ekonomického či sociálního řádu, ale s nespécifikovanou představou očištění a obrození v celku organické komunity. Ve fašistické vizi neexistovalo dělení mezi státem a společností. Stát byl společnost. Fašismus tak vnímá jako jednu z forem populismu, ideologie obhajující suverenitu lidu přesahující legálně racionální rámec státu.

---

symbolického obrazu, jenž je schopný mobilizovat jednotlivce i masy, protože dokáže podnítit víru, nadšení i akci“ je Griffinině vlastnímu pojetí velice podobný. Definice Gentileho konceptu pochází z novější práce Gentile, E., *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport 2004, s. 2. Teze je ale zřetelně přítomná už ve starším článku z roku 1990 (tedy před vydáním Griffiny knihy *The Nature of Fascism*) Gentile, E., *Fascism as Political Religion*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 25 (1990), No. 2/37, s. 229-251. Gentile však ovlivnil Griffina především svým konceptem politického náboženství (viz další výklad).

²⁷ Srv. Griffin, R., *The Nature of Fascism*, s. 15.

²⁸ Srv. Linz, J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. S tím souvisí i často zmiňovaný problém malé autenticity fašismu. Linz ale podotýká, že pokud se fašismus jako mladé hnutí etabluje do již vyvinutého politického systému s ustálenou praxí, často metody přejímá, spíše než aby vytvářel vlastní. Obdobně i Linz, J., *Some Notes Toward a Comparative Study of Fascism in Sociological Historical Perspective*, in: Laquere, W. (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*. Harmondsworth 1979, s. 325-406.

²⁹ Griffin, R., *The Nature of Fascism*, s. 32 an. Griffininův koncept fašismu je podrobně rozveden tamtéž. Palingenetický mýtus a modernistické tendence fašismu jsou předmětem novější práce Griffin, R., *Modernism and Fascism*, London 2007. Griffin není jediný, kdo význam moderny pro fašistické myšlení postřehl, intenzivně se jim ve svých pracích věnoval např. již zmíněný Emilio Gentile. Srv. Gentile, E., *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism and Fascism*.

„Griffinův“ fašismus, definovaný skrze ideologické jádro palingeneze rámované ultranacionalismem, je z principu antiliberální a antikonzervativní. Staví se proti komunismu, ačkoli je mu vlastní specifická forma socialismu vycházející z populismu. Víze jednotné národní komunity takřka biologické kvality stojí v pozadí totalitního nároku fašismu. Jako ultranacionalistický fenomén inklinuje fašismus k rasismu, vymezenému kulturně (fašistická Itálie) nebo biologicky (nacistické Německo). Ideologie fašismu neměla nutně koherentní podobu, naopak. Mimo spisy teoretiků fašismu šlo o ideologii sugerovanou charismatickým stylem politiky a se silnými sklony k romantismu a iracionalismu. Společenské zakotvení fašismu podle Griffina nebylo nutně vázané na jednu sociální skupinu, ale záviselo na situaci a životním pocitu příslušníků té či oné vrstvy.³⁰ Úzce tak spojuje podporu fašismu s krizí společnosti a s rozpadem pevného obrazu světa. Fašismus dokázal podle něj skrze svou formu, *politické náboženství (political religion)*, dezorientovaného člověka znovu ukotvit.³¹

Griffin byl zpočátku k dnes populárnímu termínu *politické náboženství* rezervovaný a obával se odvedení pozornosti od „skutečné“ podstaty fašismu k náboženským interpretacím, zejména v případě nacismu.³² Zapůsobila na něj až práce Emilia Gentileho, který se ve svých textech pomocí konceptu *politického náboženství* pokoušel propojit jednotlivé komponenty praktického fungování fašismu do jednolitého teoretického celku subsumovaného pod pojem totalitarismus:³³

„Totalitarismus definujeme jako pokus o politickou vládu (experiment) provedený revolučním hnutím, zorganizovaný ve straně s vojenskou disciplínou, ve straně, jejíž chápání politiky je radikální, a která touží po monopolu moci. Poté, co vládu získá, legálně či nelegálně, zničí nebo přemění předchozí režim a vytvoří nový stát založený na režimu jedné strany, jehož hlavním cílem je podmanění společnosti, tedy její podřízení, integrace a homogenizace těch, kterým vládne, a to na základě principu celkové političnosti existence jednotlivce a společnosti. Tato existence je interpretována podle kategorií, mýtů a hodnot institucionalizované ideologie ve

---

³⁰ K implikacím palingenetického jádra fašistické ideologie Griffin, R., *The Nature of Fascism*. Dále Griffin, R. (ed.), *Fascism*, s. 1-14.

³¹ Srv. Griffin, R., *Fascist Century*, London 2008, s. 72-73.

³² Srv. Griffin, R., *The Nature of Fascism*, s. 30-31.

³³ Gentile, E.-Mallet, R., *The Sacralisation of politics: Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism*, in: *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 1 (2000), No. 1, s. 18-55. Článek byl v následujících letech rozpracován a posléze vydán pod titulem Gentile, E., *Politics as Religion*. Princeton 2003; česky jako Gentile, E., *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, Brno 2008.

*formě politického náboženství. Cílem je formovat jednotlivce a masy prostřednictvím antropologické revoluce a obrodit tak lidskou bytost a vytvořit nového člověka, který bude tělem a duší oddán uskutečnění revolučních a imperialistických plánů totalitní strany za účelem vytvoření nové civilizace nadnárodního charakteru.*³⁴

Gentileho pojem *politického náboženství*, pokud ho uvažujeme ve vztahu ke Griffinově teorii, plní úlohu zmíněné „nadosobní struktury ideologie“, s níž je jednotlivec konfrontován ze strany fašistického hnutí, respektive režimu.³⁵ Zároveň se Gentile i Griffin shodují na fideistické interpretaci *politického náboženství*, jehož cílem je nahrazení rozpadlých hodnotových soustav a znovuukotvení jedince ve světě.³⁶

Komparativní model odvozený z Griffinovy definice fašismu umožňuje analýzu fašismu od jeho počátečních stadií v podobě intelektuální revolty až po režimní fázi. V tom je velice silný a překonává nedostatky Paynovy definice fašismu, jež jsou pro analýzu menších fašistických skupin příliš robustní. Stejně jako oni považuje nacismus za jednu z variant fašismu, byť jedinečnou a nesrovnatelně radikální. Nacismus nepředstavoval kvalitativně odlišný jev, ale pouze kvantitativní vystupňování fenoménu fašismu a v Griffinově pojetí nejvyhrocenější akt *palingeneze*.

---

³⁴ Gentile, E., *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, s. 76-77. Podtržené jsou pasáže, jež byly v původním textu zvýrazněné kurzívou.

³⁵ Je patrné, že Gentileho koncept je přednostně zaměřen na analýzu režimů a méně se hodí na zkoumání ranějších období ve vývoji fašismu. V tom bychom mohli spatřovat jeho nedostatek. Tím, že staví do středu zájmu režim, ztrácí schopnost zaujmout sociálně-historickou perspektivu výzkumu a případně relativizovat dichotomii režim-lid. Nelze si také nepovšimnout, že Gentile se ve své úvaze jakoby vrací ke klasickým textům teorie totalitarismu a jejich důrazu na vládu jedné strany, strukturální násilí a snahu o ovládnutí soukromé morálky. Srv. Arendt, H., *Původ totalitarismu I-III*, Praha 1996.

³⁶ Fideistická interpretace stojí v protikladu k funkcionalistické interpretaci, v níž je *politické náboženství* integrální součástí „uctívání“ vůdce v rámci jeho kultu. Srv. Gentile, E., *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, s. 79-83. Dále Griffin, R., *The Nature of Fascism*, s. 182-207. Griffinova reflexe Gentileho pojetí politického náboženství Griffin, R., *Cloister or Cluster? The Implications of Emilio Gentile's Ecumenical Theory of Political Religion for the Study of Extremism*, in: *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 5 (2005), No. 1, s. 33-52. Griffinovi konvenuje především schopnost *politického náboženství* překlenout rozdrobenost teorií fašismu a přílišnou specializaci na určitý aspekt jeho fungování (revoluční projekt, represe společnosti, specifickou politickou vizi apod.). Z tohoto pohledu hodnotí Gentileho snahu jako metodologicky rozumný přístup zabráňující zbytečnému redukcionismu. Srv. Tamtéž. Akcentování konceptu *politického náboženství* je jedním ze stavebních kamenů knihy Griffin, R., *Modernism and Fascism*.

1.2.2. Kritika Griffinova pojetí fašismu

Počet badatelů, jež v různé míře obrátili svou pozornost od událostních dějin fašistických skupin a režimů k fašismu jako artikulovanému nadnárodnímu hnutí, studiu ideologie a fašistické kultury se podle Griffina v devadesátých letech zvýšil natolik, že lze hovořit o počátku změny paradigmatu ve fašistických studiích. Celý proces označil nenápadným termínem „nový konsenzus“ (*new consensus*), jenž byl poprvé použit v roce 1998.³⁷ O poznání agresivnější byl článek vydaný o čtyři roky později, jenž si jednoznačně kladl za cíl provokovat širokou debatu a ověřit kontroverzní tezi v praxi.³⁸ Podobný účel měla i v mezinárodním rozsahu vedená rozsáhlá diskuze proběhnuvší na stránkách časopisu *Erwägen Wissen Ethik*.³⁹

Ani v jedné z nich se však Griffin nedočkal jednoznačného přijetí a řada badatelů se proti němu naopak velice ostře vymezila. Na vině je z podstatné části i značná personifikace polemik, zapříčiněná sepjatostí formulace „nového konsenzu“ a kategorických pozic Griffinových vlastních tezí.

Volba Griffinovy teorie proto není nahodilá. Agresivní proklamací „nového konsenzu“ totiž nejen seskupil spřízněné badatele, kteří ho v různých aspektech doplňují, ale také namaloval pomyslný terč kritikům generalizujícího pojetí fašismu a zčeřil vody vědecké debaty. Výsledkem je značné množství sekundární literatury, která se pomyslně soustřeďuje kolem díla Rogera Griffina a tvrzení, že se dnes každý, kdo chce vstoupit do diskuze o povaze fašismu, musí nějak vypořádat s jeho pracemi, není příliš nadsazené.

Hlavní slabinu *palinegentického* pojetí představuje podle jeho kritiků výhradní zaměření se na ideologické aspekty. Výrazná část textů tak sice přiznává fašismu specifickou formu utopické vize, přítomnost revolučního projektu nového

---

³⁷ Griffin, R. (ed.), *International Fascism: Theories, Cause and the New Consensus*, s. 50-55. Griffin v současné době dokonce otevřeně mluví o nové vlně (*new wave*), což je zjevný odkaz k dřívějšímu průkopnickému termínu i důkaz pracovního sebevědomí. Srv. prezentace k příspěvku Rogera Griffina předneseného na konferenci *Europe's Radical Right and World War II* v červnu 2009 na Alfried Krupp Wissenschaftskolleg; uveřejněno na http://rogergriffinblog.webs.com/Roger_Griffin-The_New_New_Consensus_on_Fascism.pdf (navštíveno 9. listopadu 2009).

³⁸ Griffin, R., *The Primacy Of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 37 (2002), No. 1, s. 21-43. V dalším čísle *Journal of Contemporary History* se ke Griffinově tezi o vzniku nového konsenzu vyjádřili čtyři z předních badatelů fašismu Antliff, M.-De Grand, A.-Linehan, T.-Roberts, D. D., *Comments on Roger Griffin's „The Primacy Of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies“*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 37 (2002), No. 2, s. 259-274.

³⁹ Diskuse z roku 2004 vyšla v edici Griffin, R.-Loh, W.-Umland, A. (eds.), *Fascism Past and Present, West and East*.

člověka atd., odmítá však na ni klást takový důraz a činit z ní v podstatě jediné definiční kritérium fašismu. Například Michael Mann nebo Robert O. Paxton kategoricky poukazují na redukcionismus *palingenetického* fašistického minima s tím, že není možné komplexnost fašismu omezovat na iracionální mýtus v pozadí fašistické ideologie.⁴⁰ Mírněji argumentoval Kevin Passmore nebo Roger Eatwell, kteří vyzdvihli fakt, že fašismus nemusel být pouhým odrazem zoufalé životní situace, ale i prostým racionálním kalkulem.⁴¹

Redukcionismus Griffonova pojetí, potažmo „fašistického minima“, se pokusil ve svém článku korigovat právě Roger Eatwell.⁴²

1.2.3. Korektiv Griffinova modelu, „fašistická matice“ Rogera Eatwella

Roger Eatwell, jehož samotného lze řadit k zastáncům modelu obecného fašismu, polemizoval s Griffinem ze dvou směrů.⁴³ V první řadě podle něj nesmí docházet k opomíjení racionálních prvků v programatice fašistických hnutí. Ideologii je třeba nahlížet v širší perspektivě, například návrhů ekonomických změn, jež jsou podle Eatwella předmětem zcela racionální volby. Ve druhém bodě své kritiky načrtl doplňující perspektivu komparativního výzkumu fašismu, když pozměnil základní badatelskou otázku. Místo toho, aby se tázal, zda byl fašismus palingentický, zda usiloval o vytvoření nového člověka, nebo zda bylo jeho cílem ustavení korporativismu, začal se ptát přednostně po významech těchto termínů ve vnímání fašistů a po tom, vůči čemu byly tyto pojmy konstituovány. Takto získanou soustavu významů pojmů – *nový člověk, stát, národ* - pak nazývá „fašistickou maticí“ (*fascist matrix*).

Přijetí fašistické matice pak dovoluje lépe uchopit různé odstíny fašistické ideologie a odlišit její jednotlivé podoby, aniž by badatel ztrácel ze zřetele ústřední „mýtický“ motiv fašismu. Původně potenciálně nejednoznačné závěry tím získávají předpoklad větší jasnosti.

---

⁴⁰ Srv. Mann, M., *Fascists*, Cambridge 2004, s. 12.; Paxton, R. O., *The Anatomy of Fascism*, London 2004.

⁴¹ Eatwell, R., The nature of fascism: Or essentialism by another name?, in: Griffin, R.-Loh, W.-Umland, A. (eds.), *Fascism Past and Present, West and East*, s. 104-108. Podobně také Passmore, K., The essence of fascism, in: Griffin, R.-Loh, W.-Umland, A. (eds.), *Fascism Past and Present, West and East*, s. 352.

⁴² Eatwell, R., Zur Natur des „generischen Faschismus“-Das „faschistische Minimum“ und die „faschistische Matrix“, in: Backes, U. (ed.), *Rechtsextreme Ideologien in Geschichte und Gegenwart*, Köln am Rhein 2003, s. 93-122.

⁴³ Ibid.

Fašistická matice dovoluje také lépe pochopit strukturu politického programu, alespoň pokud ho chápeme ideálnětypicky, jako manifestaci koherentní ideologické soustavy daného politického subjektu. Pokud totiž vyjadřuje fašistické minimum jádro fašistické ideologie, pak je zřejmé, že všechny její ostatní části jsou v podřízeném postavení k němu. Je zřejmé, že tyto „periferie“ politického programu jsou již konkrétní implikací jádra ideologie, respektive centrálních politických konceptů, které ideologii konstituují.

1.3. Shrnutí komparativního modelu fašismu

Očividně můžeme na adresu modelů obecného fašismu směřovat řadu výtek. Na druhou stranu si je třeba uvědomit, že teoretické přístupy mají svou vlastní logiku, jsou více či méně přesně vymezené a nesnaží se o zahrnutí všech možných úhlů pohledu na zpracování tématu. V následujícím oddílu se proto pokusím o stručné vystižení limitů přístupu shrnutého pomyslně pod hlavičku „nového konsenzu“.

Vztaženo k předchozímu výkladu, zamýšlí se Griffin nad člověkem, jenž přijímá fašismus pod tlakem rozpadu hodnotové soustavy a vlastní dezorientace v proměňujícím se světě. Projevem psychologické potřeby být pevně ukotven ve světě se stává idea znovuzrození, *palingeneze*, která tvoří zároveň „mýtický“ emocionální náboj fašismu. Mimo rozlišovací schopnost vypracovaného konceptu naproti tomu zůstává střet a vzájemné ovlivnění se identit jednotlivce, vliv na jeho životní strategie a další existenci v daném sociálním prostředí. Hůře také dokáže pracovat s holými fakty a pohybuje se spíše v rovině interpretací.

Kevin Passmore tak sice může poukazovat na fakt, že *„členové fašistických stran nejsou vždy fašisté, i když se účastní stranických shromáždění. Jsou také manžely, manželkami, dělníky, právníky, katolíky, protestanty, ateisty atd. Tyto proměňující se, provázané, vzájemně se konstruující a někdy konfliktní identity utváří jejich akce stejně, jako tak činí jejich „fašismus“*.⁴⁴, ale je otázkou, nakolik můžeme tyto otázky vůbec Griffinovi klást, zvážíme-li jeho původní záměr, přispět svou prací „pouze“ k detailnějšímu poznání fašistické ideologie, její funkce v rámci hnutí a její vnitřní síly, jež se navenek projevovала etablováním nesčetného množství zdánlivě

---

⁴⁴ Passmore, K., Generic fascism and the historians, in: Griffin, R. - Loh, W.- Umland, A. (eds.), *Fascism Past and Present, West and East*, s. 171.

různých radikálních hnutí v meziválečné Evropě.⁴⁵ Hlavní omezení Griffinova „ideáltypického“ pojetí fašismu tak představuje především neschopnost pojmut komplexní sociální realitu a interakci jednotlivých úrovní společnosti, respektive společenských vrstev.

Ve vztahu k řešenému tématu naopak spočívá význam představeného konceptu fašismu ve schopnosti poskytnout silný nástroj a vodítka k analýze fašistické ideologie. Ačkoli tak mohou diskuse kolem teorií fašismu působit technickým dojmem, nejsou samoúčelné. Griffinovy teze, jež především stály ve středu zájmu přechozího výkladu, mají své nedostatky. Není však cílem otrocky přijímat jedinou definici. Je nezbytné chápat její slabiny a přednosti, respektovat její linii argumentace a v případě potřeby ji vhodně skloubit s dalšími přístupy. Pokud akcentujeme některé ze zmíněných kritik či doplnění Griffinova přístupu (Eatwellovu *fašistickou matici*, provázání s Paynovou typologií), získáme komplexní nástroj, jenž výrazným způsobem ulehčuje studium ideologie fašismu a jejích různých mutací ve spisech teoretiků fašismu.

---

⁴⁵ Srv. Griffin, R., *The Nature of Fascism*, s. 19-21.

2. British Union of Fascists (BUF)

„Britain awake! Arise from slumber! Soon comes
the daybreak of rebirth“

(z písně *Britain awake!*)⁴⁶

Následující kapitola se bude věnovat především revoluční vizi společnosti v klíčových textech Britské unie fašistů. Časově se BUF budu věnovat od počátku třicátých let až do roku 1939, kdy vypukla druhá světová válka. Krátce poté došlo k internaci některých členů a rozprášení BUF jako politické organizace, alespoň v té podobě, ve které do té doby existovala.⁴⁷

Pro ilustraci ideového směřování BUF jsem zvolil sérii textů z pera dvou hlavních ideologů BUF – Oswalda Mosleyho a Alexandera Ravena Thomsona.⁴⁸ První z nich, *Greater Britain* (1932),⁴⁹ jehož autorem je Oswald Mosley, se snaží o vysvětlení ideje fašismu na pozadí reflexe společenské krize třicátých let. V tomto ohledu může sloužit jako prolegomena k pozdějším textům Ravena Thomsona, mezi nimiž vyčnívá především jeho hlavní spis *The Coming of Corporate State* (1938).⁵⁰ V něm Raven Thomson předestřel korporativistické uspořádání, pokoušel se o celistvé shrnutí programatiky a vysvětlení jemnějších nuancí korporativismu. Další texty budou sloužit pro doplnění výkladu a v závěru i jako podklad k oddílu o ideologickém posunu BUF, ke kterému došlo na pozadí proměn v hnutí samém.

V souladu s konceptem obecného fašismu vymezeného v první kapitole diplomové práce si budu všimát především určitého pojetí státu, národa a jednotlivce na pozadí snahy o *palingenetickou* obnovu společnosti. Získané poznatky budou sloužit jako podklad pro komparativní analýzu textů v závěrečné kapitole práce.

V úvodním oddíle se chci však nejprve věnovat kontextualizaci BUF v prostředí britského fašismu, neboť je důležité zdůraznit, čím se BUF odlišovala. Tento záměr nabývá na důležitosti při pohledu na britskou politickou scénu zvenčí. Řečeno s trochou nadsázky se z této perspektivy totiž BUF jeví stejně nevýznamná

---

⁴⁶Píseň napsal člen BUF E. D. Randall. Pikantní je, že nápev převzal ze slavné nacistické písně Horst Wessel Lied. Gottlieb, J.-Linehan, T. (eds.), *The culture of fascism: visions of the Far Right in Britain*, London 2004. s. 61.

⁴⁷ K tomu např. Thurlow, R., *Fascism in Britain*, London 1998, s. 157-201.

⁴⁸ Někdy také jako A. Raven Thomson, Raven Thomson nebo jen jednoduše Raven. Ve svém textu se přidržím podoby Raven Thomson.

⁴⁹ Mosley, O., *Greater Britain*, London 1932

⁵⁰ Raven Thomson, A., *The Coming of Corporate State*, London 1938

jako jiné fašistické skupiny ve Velké Británii. Podrobnější studium ale prozradí celou řadu rozdílů. Srovnat se pokusím především některé strukturální jevy – způsob organizace hnutí a voličskou podporu.

2.1. Britský meziválečný fašismus

Obecně lze říci, že britský fašismus nepatří k nejfrekventovanějším námětům badání o fašismu.⁵¹ Hlavní příčinou nezájmu je bezesporu malý úspěch britských fašistických skupin, což vynikne především v komparaci s evropským kontextem. V mnoha zemích hrála fašistická uskupení klíčovou úlohu ve společnosti i v politickém životě. Britský fašismus naproti tomu nikdy nedosáhl opravdu podstatného úspěchu ani v jedné z těchto sfér, a to i přesto, že konstituce BUF na počátku třicátých let znamenala zásadní kvalitativní posun v jeho vývoji.

Malý úspěch svádí k unáhleným vyjádřením o fašismu v Británii jako o kontinentálním importu. Podrobnější studium však ukazuje, že fašismus se v meziválečné Británii mohl prezentovat v kontextu starší autoritativní a k liberalismu rezervované tradice, jež se aktivizovala v edwardiánské éře.⁵² Stejně významným předpokladem pro rozvoj fašismu byla poválečná krize, která sice nebyla zdaleka tak dramatická jako v některých dalších zemích, například v Německu, ale která přesto vytvořila zázemí mnoha antisystémovým ideologiím. „*Fakt, že očistné mechanismy britského demokratického systému nakonec výše uvedeným ideologiím a hnutím nedovolily, aby se zde prosadily do té míry, jako v jiných zemích, však neznamená, že byly méně nebezpečné.*“⁵³ Jak trefně poznamenal zakladatel BUF Oswald Mosley: „*Kdyby naše krize byla mezi prvními, místo mezi posledními, fašismus by byl britským vynálezem.*“⁵⁴ A tak, i když jedním z impulsů pro vznik fašistických uskupení byl nepochybně úspěch Mussoliniho v Itálii, skutečné podněty, kolem kterých se hnutí konstituovala, měly původ ve vnitřních podmínkách a klimatu Británie. První hnutí chtěla hledat alternativu k poválečné krizi, zatímco BUF byla spíše dědicem hospodářské deprese z přelomu dvacátých a třicátých let.

---

⁵¹ Například Payne věnoval ve své knize *History of Fascism 1914-1945* britskému fašismu pouhé tři strany.

⁵² K tématu například Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, London 2006, s. 7 an; Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 1 an.; Linehan, T., *British Fascism, 1918-1939: Parties, Ideology and Culture*, Manchester 2000, s. 13 an.

⁵³ Kovář, M., *K počátkům britského fašismu, nacionalismu a antisemitismu*, Vol. 1 (2004), No. 50, s. 23-27.

⁵⁴ Mosley, O., *Greater Britain*, s. 14.

Fašismus v Británii měl některá specifika, která se vymykají Paynově definici fašismu a odvozené typologii. Většina z nich bude až součástí závěrečného porovnání. Na tomto místě zmíním jen jedno z nich, a to marginalizaci zahraničněpolitických témat a deformaci expanzionistických cílů v programech britských fašistů. Touha po vojenských výbojích a nápravě křivd první světové války neexistovala v té podobě, v jaké tomu bylo u většiny evropských fašistických hnutí, protože Británie byla součástí vítězné strany a i její koloniální říše byla v této době stále největší na světě. Jediné obavy se tak objevují v souvislosti s destabilizací impéria po válce a touhou udržet dosavadní britská území.

2.1.1. Menší fašistická hnutí v Británii⁵⁵

Existenci BUF, nejvýraznějšího představitele britského fašismu mezi válkami, předcházela ve dvacátých letech řada politicky marginálních fašistických hnutí, která vyrůstala z podhoubí britské válečné a poválečné zkušenosti a úspěchu Mussoliniho fašistů v Itálii.⁵⁶ Mussoliniho ohlas se časově překrýval s dvěma důležitými, i když diskutabilními momenty v britském politickém životě. Prvním bylo zklamání z prvních let poválečné parlamentní demokracie, deziluze spojená s pocity zkaženosti a korupce politiky. Druhým impulzem pro genezi fašismu byl silný vzestup socialistů (*Labour Party*, odbory, ohlas bolševické revoluce v Rusku⁵⁷) ve Velké Británii v období od první světové války. V návaznosti na to není adorace ideje antikomunistického fašismu, očišťujícího zkorumpovaný italský stát, v určité části společnosti překvapivá. Z úst lorda Rothermerea, jednoho z prvních výraznějších sympatizantů britských fašistů, zaznívá i myšlenka, jež se bude o deset let později v podobné formulaci opakovat u Oswalda Mosleyho: „*Poprvé zažívá*

---

⁵⁵ Zmíněny budou pouze výraznější a určitým způsobem reprezentativní skupiny. Existovaly samozřejmě i některé další, ale ty byly často natolik krátkodeché a málo vyhraněné, že je jejich alespoň trochu podložená analýza obtížná. Objevily se i některé organizace před rokem 1922, ale ty jsou v literatuře, ne náhodou, označovány slovem *pre-fascist*. Patrně bychom u nich našli určitý rys shodný s konzervativní či radikální pravíci, těžko však s *palingenetickým* fašismem. Druhým kritériem výběru bylo množství dostupné literatury k jednotlivým skupinám.

⁵⁶ Historicky byl vliv italského fašismu daleko významnější než vliv nacismu. K tomu nejlépe Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, s. 36-50.

⁵⁷ Problém je zajímavý zejména proto, že by legitimizoval závěr Ernsta Nolteho o fašismu jako antitezi komunismu. Srv. Novák, M. (ed.), *Komunismus a fašismus*, Praha 2002

*Itálie skutečnou svobodu – disciplinovanou svobodu, která zajišťuje plnění povinností i možnost těšit se z práv.*⁵⁸

Důležitým zázemím pro kultivaci části autoritářské pravice byla i Konzervativní strana. Činnost některých toryovských poslanců totiž byla, obrazně řečeno, „obojživelná“, protože byli činnými jak v toryovské straně, tak v některých fašistických spolecích a organizacích. Blízkost se projevovala se různě. Buď názorovou příbuzností části strany a fašistické organizace, anebo, často v případě stranického zklamání, odchodem ze strany a plným vstupem do spřízněného hnutí.

British Fascists (BF)

První organizace, která se v literatuře obvykle označuje jako fašistická, je uskupení známé pod názvem *British Fascisti* (později *British Fascists*, BF) založené roku 1923. Není rozhodně náhodou, že je některými autory označována jako představitel tzv. *Boy Scout Fascism*, obdoby mládežnických skautských skupin, které setrvávají na „ideálech bratrství, služby a povinnosti.“⁵⁹ Oproti prvním nespělým náznakům poválečného fašismu, však znamenaly i tak kvalitativní posun.

Pro vedoucí figury BF (Rotha Linthorn Ormanová, do roku 1926 generál Robert Blekeney) i podstatnou část řadového členstva (například demobilizovaní důstojníci) byla určující životní zkušeností válka, respektive neschopnost prosadit se po jejím skončení v každodenním životě. Uskupení přilákalo relativně velký počet politiků i šlechty, v obou případech šlo ale o nevýznamné postavy, často různé zkrachovalé existence.

Hlavní ideologickým motivem BF byl radikální antikomunismus zakotvený v odporu proti sílícím socialistickým proudům ve Velké Británii. Hnutí se v tomto směru projevovalo navenek ostře. Pomáhalo například se stávkokazeckými akcemi během generální stávkou v roce 1926 a známá je i řada pouličních bitek s komunisty. Programové směřování nebylo ve 20. letech nijak koherentní, docházelo k častým názorovým neshodám, které několikrát vyústily v secesi části členstva. V roce 1924 se oddělila skupina fungující dále pod jménem *National Fascisti* (NF). O čtyři roky později odešla z BF skupina kolem Arnolda Leese, která vzápětí založila *Imperial Fascist League* (IFL). Obě tato uskupení měla ve znaku antisemitismus, což byla

---

⁵⁸ Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, s. 44. Srv. též Mosley, O., *Greater Britain*, s. 36-40.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 51.

obecně jedna z charakteristik, která významně definovala britský fašismus, i když ho jednotlivá hnutí adaptovala ve velmi odlišných podobách.

V programové rovině operovala BF ve dvacátých letech s velmi vágně pojímaným korporativistickým státem.⁶⁰ S největší pravděpodobností šlo o ideu převzatou, podobně jako nějaké další znaky, od Mussoliniho fašistů, ovšem bez skutečné znalosti obsahu korporativismu. Jen neurčitě se hovořilo o „*organizaci zaměstnanců a zaměstnavatelů pro dosažení lepší efektivity a kvality života*.“⁶¹ Určité propracovanosti dosáhl program na počátku třicátých let. V nově formulovaných 24 bodech byly artikulovány požadavky na převzetí moci, zřízení korporativistického státu i zničení třídní struktury. V programu BF se poprvé objevuje otevřeně proklamovaný antisemitismus. Židé měli být podle něho vykázáni z veřejného života.⁶²

Italská inspirace je jasně zřetelná v přijetí podobné organizační struktury. Postavení samotné Rothy Linthorn Ormanové jako „vůdce“ je ale nanejvýš diskutabilní. Nebyla nijak vynikajícím organizátorem ani řečníkem či pomyslným charismatickým vůdcem a své postavení si udržovala z velké části značným majetkem, s nímž nakládala ve prospěch BF.⁶³ Organizace byla postavena na hierarchické struktuře v čele s kolektivním orgánem, *Grand Fascist Council*. Spíše než pevné a rozhodné vedení však mnohdy ztělesňovala názorovou heterogenitu uvnitř uskupení. Jejím podřízeným výkonným orgánem byla *Executive Council*. V rámci organizační struktury existovaly jednotlivé sekce pro specifické oblasti činnosti (doprava, propaganda...) a BF zformovala i vlastní polovojské a mládežnické oddíly.

Počet členů kulminoval ve dvacátých letech, kdy dosahoval i několika tisíc. Postupně však slábl a ve třicátých letech byla BF fatálně oslabena dalším odchodem členstva i významnějších funkcionářů do struktur Mosleyho *New Party* a později BUF. Zajímavým a unikátním aspektem BF bylo členství poměrně velkého počtu žen, což úzce souviselo s tím, že vedoucím představitelem hnutí byla žena. Sociálně pocházely většinou ze středních vrstev.

BF zanikla v roce 1935 důsledkem nedostatku financí i malého počtu členů.

---

⁶⁰ Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 36.

⁶¹ K tomu Linehan, T., *British fascism, 1918-39*, s. 66.

⁶² Ibid.,

⁶³ Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 34.

Imperial Fascist League (IFL)

Ve druhé polovině dvacátých let se pod vedením Arnolda Leese z BF dlouhodobě odštěpovala platforma, kolem které se v roce 1928 zformovala IFL.⁶⁴ Její vytvoření bylo zároveň motivováno snahou o stimulaci vývoje ve stagnujícím spektru autoritářského nacionalismu.

Zdaleka nejdůležitější součástí ideologické výbavy, která IFL podstatně odlišovala od dosavadních tendencí v britském fašismu, byl militantní antisemitismus. Ten navíc nebyl uvažován jen v rovině politické, ale stavěl na eugenice a vulgární rasistické ideologii, jež postupně vedla ke změně orientace z italského fašismu na radikálnější, a viděno očima Arnolda Leese i progresivnější, nacismus. IFL se ze všech fašistických organizací v Británii nejvíce hlásila k německému vzoru.⁶⁵

Ostatní motivy programových tezí IFL byly do značné míry podobné těm z BF, jejímž dědictvím byl i sdílený antikomunismus. Proti demokracii, systému založenému podle Leeseho na nekompetentní volbě, byla postavena vize korporativistického státu. V institucionálním projektu mělo být jeho praktickou realizací zřízení horní a dolní komory parlamentu. *Upper House* byla ve své podstatě obdobou existující Sněmovny lordů, místem, kde měli zasedat zasloužilí služebníci státu. Členové *Lower Industrial House* byli reprezentanty průmyslu a výrobních odvětví. Jinak formulovaná vize se tak výrazně neodlišovala od korporativismu z pozdějšího programu BF. Oba byly totiž založeny na profesním členění a výlučnosti vztahu zaměstnanec – zaměstnavatel ve společnosti. Pozitivně byly hodnoceny i rurální hodnoty venkova a zemědělství, které byly považovány za nezbytné pro duševní zdraví národa. Thomas Linehan ve své práci o britském fašismu zdůraznil předmoderní podstatu ideologie IFL odkazující k romantické mytologie středověku.⁶⁶

---

⁶⁴ S Leeseho vedením při zakládání IFL polemizuje Richard Thurlow s tím, že ho Leese převzal až na přelomu dvacátých a třicátých let. V literatuře se k Thurlowovi přiklání i autor nejnovější syntézy o britském fašismu Martin Pugh. Srov. Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 47; Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, s. 69; Linehan, T., *British fascism, 1918-39*, s. 71.

⁶⁵ Linehan, T., *British fascism, 1918-39*, s. 74. Thomas Linehan ve své práci podal dosud nejpodrobnější rozbor ideologie IFL.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 77.

Leese pracoval i s představou nové elity společnosti. Dosavadní tradiční elity, zejména šlechtu, považoval za rasově a pokrevně zdegenerované, a proklamoval instalaci elity odvozené od „charakteru a služby.“⁶⁷

Organizace IFL byla výrazně elitistická, a to i na poměry fašistických hnutí. Základní struktura rozdělovala organizaci do třech sektorů. Prvním byla takzvaná *Lictor's Association*, která sdružovala fašismu oddanou stranickou elitu, budoucí státní aristokracii a i v jejím rámci docházelo k dalšímu členění. Druhým sektorem IFL byly *Fascist Legions*, bojové oddíly stranické organizace. Zbývající část nesla označení *Activists Confederation*, která byla ve své podstatě propagandistickým oddělením vštěpující hodnoty korporativismu a fašismu. Na špičce stál *Director – General*, tříčlenné kolektivní vedení. Ačkoli byl Arnold Leese jen jedním z jeho členů a o moc se tak formálně dělil, zůstával duchovním vůdcem hnutí.⁶⁸

IFL se nepodařilo oslovit širší elektorát. Počet členů proto jen výjimečně přesahoval hranici dvou tisíc lidí. V první polovině třicátých let se BUF pokoušela o kooptování IFL a vytvoření jednotného silného fašistického bloku. Tato jednání však zkrachovala, mimo jiné i na osobních neshodách mezi Leesem a Mosleyem.

2.1.2. Charakter a organizace BUF

Britská unie fašistů akcentovala některé podobné problémy jako hnutí zmíněná v předešlém výkladu a i významné momenty v genezi britského fašismu se do značné míry překrývaly s impulzy, jež utvářely myšlenkový svět Oswalda Mosleyho, zakladatele BUF.⁶⁹ Přesto jí můžeme přiřknout některé výlučnosti, a to nejen po stránce ideologické, ale i v prostředí britského fašismu obecně.

Pokud budeme uvažovat čistě vnější znaky, jako jedinečný působí už samotný program, jenž se svou koherencí nevymyká jen britskému, ale i evropskému kontextu. Žádné z velkých fašistických hnutí v Evropě nevstoupilo na scénu s podobně propracovaným programovým spisem, v mnoha pasážích navíc i velmi konkrétním.⁷⁰ Také z toho důvodu se v literatuře objevuje hodnocení BUF jako ideově nejracionálnějšího fašistického uskupení vůbec.⁷¹ A ani klesající význam

---

⁶⁷ Ibid., s. 75.

⁶⁸ Richard Thurlow však poznamenává, že Arnold Leese postrádal výraznější charisma. Viz Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 49.

⁶⁹ K osobnosti Oswalda Mosleyho nejlépe Skidelsky R., *Oswald Mosley*, London 1980

⁷⁰ Mosley, O., *Greater Britain*.

⁷¹ Srv. Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*.

ideologie pro další směřování BUF od roku 1935 neznamenal konec precizování ideologické pozice.

Zcela ojediněle působí i osobnost Oswalda Mosleyho, který byl nezpochybnitelným vůdcem BUF a na britský fašismus měl významný vliv do poloviny dvacátého století. Nešlo o žádného pouličního rváče, ale o inteligentního politika s tradiční výchovou a klasickým vzděláním, který se stal vycházející hvězdou jak v Konzervativní, tak zejména v Labouristické straně, za kterou zasedal i ve vládě. Jeho rozchod s nimi na počátku třicátých let byl vyústěním dlouhodobé osobní deziluze z britské politiky. Po odchodu z *Labour party* v roce 1931 Mosley zformoval tzv. *New Party* se silným ekonomickým programem. Ještě téhož roku se s ní pokusil prosadit uspět ve volbách, avšak bez úspěchu.⁷²

BUF byla co do velikosti organizace, tak i její podpory ze strany veřejnosti zdaleka nejúspěšnějším a ve společnosti nejprogresivnějším fašistickým hnutím meziválečné Británie. Její nástup vyvolal přeskupení sil ve spektru autoritářského nacionalismu, protože se v počátcích pokoušela o fúzi s BF i IFL. Na oficiální úrovni byly sice tyto snahy neúspěšné, ale do organizace BUF přecházeli jednotliví řadoví členové i někteří významnější funkcionáři. Zejména těžce postihly tyto přesuny členstvo BF, pro kterou byla poslední secese prakticky likvidační. I bez „přeběhlíků“ by však BUF byla zdaleka největším fašistickým subjektem a tuto dominanci si udržovala bez větších obtíží po celá třicátá léta.

Počet členů byl ale velmi proměnlivý. Na počátku třicátých let dosáhl naprosto ojedinělých až padesáti tisíc, nicméně po prvních vážnějších projevech násilí a veřejného výtržnictví klesl rychle na desetinu. Tato změna byla odrazem hlubších proměn ve schopnosti sebepropagace BUF způsobených ztrátou přízně lorda Rothemera ovládajícího široce čtený *Daily Mail*. Následkem byl pokles počtu členů a příznivců.⁷³ Ztráta mediální platformy se projevila i v organizační struktuře. Po roce 1935 musela BUF opustit ideu „snadného vítězství“ pomocí kombinace bitek s komunisty a mediální prezentace. Namísto toho se organizačně stmelila a začala více usilovat o vítězství ve volbách konvenční cestou.⁷⁴ V následujících letech se

---

⁷² K *New Party* detailně Worley, M., *Oswald Mosley and the New Party*, London 2010

⁷³ Obrat způsobil příklon BUF k násilí. Nárůst jeho významu byl kontinuální-od slavného Mosleyho vystoupení Olympii v roce 1934 a následné bitce s policejními sbory, po které odešel již zmiňovaný Rothemere, až po Bitvu v *Cable Street* v roce 1936, kde se střetl průvod BUF s desetitisíci antifašisty. Změna ve strategii nebyla všemi v BUF přijímána stejně a panovala určitá heterogenita v názorech na další postup. Srv. Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 117.

⁷⁴ K tomu Skidelsky, R., *Oswald Mosley*, s. 323.

znovu objevila stoupající tendence a počet členů před druhou světovou válkou dosáhl k hranici dvaceti tisíc členů.⁷⁵ Thurlow poznamenává, že pětinu všech členů tvořily ženy.⁷⁶

BUF je jediná britská fašistická organizace, u které můžeme hovořit o masové mobilizaci, i když je nezbytné v této věci dále periodizovat. Dokud se BUF těšila přízni vlivných médií s velkou čteností, dokázala oslovovat nejen „tradiční“ příznivce fašismu, ale také širší veřejnost, v nebývalém měřítku hlavně střední třídu, která zůstávala až doposud rezistentní vůči fašistické agitaci. Její podpora však byla krátkodobá a tak byly základní oporou BUF nižší společenské vrstvy decimované vysokou mírou nezaměstnanosti. Lokálně byla podpora omezená na některé specifické oblasti (tradičně např. londýnský *East End*). Martin Pugh upozorňuje, že BUF se rovněž těšila jisté přízni na venkově,⁷⁷ a to i přesto, že byla hnutím anglických měst (Londýn a jeho okolí, průmyslový severozápad). Podpora mezi nejvyššími kruhy ve společnosti byla sporadická.⁷⁸ Z dnešní perspektivy je dobře patrné, že příklon BUF k pouličnímu násilí hnutí v dlouhodobé perspektivě neobyčejně poškodilo a zásadně narušilo jeho potenciál oslovit střední třídu.⁷⁹

Na neúspěch ale lze pohlížet i z jiného úhlu, jako na neochotu kooptovat BUF do politického systému. Zatímco v Německu sloužila NSDAP konzervativním uskupením na počátku třicátých let jako štít proti komunistické agitaci, což umožnilo její vzestup v politické hierarchii, v britské politice podobná tendence neexistovala. Až na sporadickou a velmi roztržštěnou podporu BUF od některých členů

---

⁷⁵ Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 93-99.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, s. 137. Jisté vodítko dává starší publikace věnovaná podpoře evropským fašistickým hnutím *The Social Basis of European Fascist Movements*. Z publikovaných závěrů je patrné, že kampaně a strategie cílené na získání voličské podpory byly spíše zmatené, většinou bez jasného výsledku a někdy zůstávaly celé vrstvy obyvatel kampaní zcela nezasážené. Na druhou stranu pravděpodobně došlo k obnově zájmu o BUF ze strany střední třídy někdy v druhé polovině 30. let. Srv. Webber, G. C., *The British Isles*, in: Mühlberger, Detlef (ed.): *The Social Basis of European Fascist Movements*, London 1987, s. 140-154. Každopádně zůstává podpora BUF stále předmětem sporů a nabízí prostor pro další výzkum.

⁷⁸ Např. v parlamentu byly zaznamenány omezené sympatie pouze u tří toryovských poslanců. K tomu Thurlow, Richard: *Fascism in Britain*, s. 70.

⁷⁹ S tímto „tradicionalistickým“ výkladem polemizuje Martin Pugh, když tvrdí, že násilí nebylo jednoznačně odmítnuto ani v parlamentu. Ke ztrátě podpory střední třídy a jejího významu pro Mosleyho aktivitu se Pugh také staví s jistou rezervovaností, zejména vzhledem k nejasnostem ohledně počtu členů srv. Pugh, M., *The British Union of Fascists and the Olympia Debate*, in: *Historical Journal*, Vol. 41 (1998), No. 2, s. 529-542.; Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, London 2006, s. 156-176.

Konzervativní strany nedocházelo k prolnutí myšlenkových světů britského politického mainstreamu a revolučního zápalu šéfů BUF.

Organizačně nebyla BUF překvapivě příliš dobře ukotvená.⁸⁰ Jejím centrem byl nepochybně Oswald Mosley a jemu blízká skupina spolupracovníků (Alexander Raven Thomson, Neil Francis Hawkins ad.). Mosley byl opravdovým vůdcem hnutí, protože byl nejen „otcem zakladatelem“, ale i hlavním ideologem a excelentním řečníkem, jenž vystupoval vysoko nad průměr britské politiky napříč celým dvacátým stoletím. Je však diskutabilní, nakolik si usurpoval vedení a nezpochybnitelnost vlastních názorů. Podřízená hierarchická organizace byla neprofesionální v tom smyslu, že z velké části spoléhala na dobrovolnou činnost členů. Tento nedostatek vycházel z Mosleyho představy nezbytnosti aktivismu a nadšení při budování fašismu. Horizontální členění se odvíjelo od centra do menších regionálních větví a jednotek. Výraznou organizační složkou BUF byly tzv. *Blackshirts*, úderné stranické oddíly oděné do černých košil patrně podle italského vzoru. Nicméně Mosley sám raději tvrdil, že barva vyjadřuje ocelové odhodlání hnutí a jeho jednotu.⁸¹

2.2. Vize společnosti v ideologii BUF

Jak jsem již naznačil na začátku kapitoly, budu se ve výkladu věnovat především dvěma předním teoretikům BUF – Oswaldovi Mosleymu a Alexandrovi Ravenovi Thomsonovi. I když mezi nimi existují určité rozdíly, můžeme jejich názory bez větších překážek označit za navzájem se doplňující.

Mosley se v *Greater Britain* kromě rozsáhlého ekonomického programu zamýšlel především nad východisky pro přijetí fašismu. Své teze načrtl na pozadí společenské krize a snažil se nalézt možnou třetí cestu mimo socialismus a konzervatismus. Řada jeho obecnějších úvah má nepopíratelnou hloubku, ale samotný projekt korporativistického státu zůstal blíže nespecifikovaný a v textu byl přítomný pouze v zárodcích. Raven Thomson na Mosleyho východiska intelektuálně navazoval a koncept korporativistického státu dále rozpracoval.

---

⁸⁰ Ibid., s. 102.

⁸¹ Viz. Mosley, O., *Fascism - One Hundred Questions Asked and Answers*, London 1936. Uniformy i polovojské jednotky byly všeobecně zakázány tzv. D.O.P.A (*Domestic Public Order Act*, 1936), což zasadilo některým centrálním idejím fašismu citelnou ránu.

2.1.1. Oswald Mosley jako ideolog BUF

Zřetelný neúspěch Mosleyho *New Party* ve všeobecných volbách v říjnu 1931 měl za následek velmi rychlou dezintegraci uskupení. Další politický kurz byl uvozen úvahou o tom, že s tím, jak se bude prohlubovat hospodářská krize „komunismus brzy nahradí (...) sociální demokraty z Labour a jeho nevyhnutelný a historický nepřítel povstane, aby převzal místo slabého konzervatismu.“⁸² Právě vznikající BUF, která mezitím koptovala zbytky organizační struktury *New Party*, takovému politickému profilu odpovídala. Kombinovala v sobě antikomunistickou pozici i povahu kvalitativně nového subjektu na britské politické scéně, jež nahradí dosud dominantní, avšak neschopné, politické strany a jejich rigidní ideologie.⁸³ Ty Mosley označoval pohrdlivě jako tzv. *Old Gang*, který zároveň vymezil jako středobod politické korupce.

Oswald Mosley se v *Greater Britain* otevřeně hlásil k fašismu, v některých pasážích označovaného jako *New* nebo *Modern Movement*, čímž chtěl patrně naznačit myšlenkovou diskontinuitu s předešlými politickými ideologiemi i jeho univerzalistickou povahu. Fašismus podle Mosleyho ztělesňoval nepokřivené ideály občanství a vizi autoritativního státu nadřazeného partikulárním zájmům ve společnosti. Představoval fašismus nikoli jako reakční, ale jako revoluční směr, který je výsledkem konstruktivní syntézy konzervatismu a patriotismu na straně jedné a dědictví ex-socialistů⁸⁴ a ex-komunistů na straně druhé. Jeho shrnutí fašismu, „nejrevolučnějšího a nejkonstruktivnějšího přesvědčení na světě“,⁸⁵ bylo následující: „kombinuje dynamickou potřebu změny a pokroku s disciplínou, kázní a řádem, bez kterého nemůže být ničeho velkého dosaženo.“⁸⁶ Z ideologie Konzervativní strany i labouristů vybíral určité prvky, zatímco některé jiné, pravděpodobně na základě již

---

⁸² Pugh, M., *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, str. 124. Je zajímavé, že na počátku stála i silná inspirace Hitlerem a Mussolinim. Oba tyto vůdce evropských fašistických hnutí osobně navštívil a počáteční kurz s nimi konzultoval. Mussolini dokonce Mosleyho financoval.

⁸³ Podstatná část Mosleyho názorů i programového spisu *Greater Britain* byla zřetelně odvozená z jeho osobních zkušeností. Touha po nové straně je nejen politickou úvahou, ale i vyjádřením vlastní nespokojenosti se stranickým systémem a jednotlivými stranami. Obecně napadal strany za to, že nepřejí novým řešením, v čemž opět můžeme vidět projekci osobních zklamání. Srv. Mosley, O., *Greater Britain*, s. 15.

⁸⁴ Zde může jít i o odkaz na Mussoliniho socialistickou éru.

⁸⁵ Mosley, O., *Greater Britain*, s. 14.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 15.

zmíněných osobních zkušeností, zapuzuje. Jedna část fašismu tak byla v Mosleyho podání odvozena z řádu a stability, kterou však odmítal zaměňovat za strnulost a letargii. Druhá čerpala ze socialistické vize pokroku ztotožňované se sociální a ekonomickou spravedlností, očištěné od nekonečných socialistických diskuzí v denní praxi. Stabilita podle něho nemohla existovat bez pokroku, protože bylo nutné stávající řád neustále přizpůsobovat podle vnějších podmínek. Právě to vyjadřovalo sousloví „*dynamická potřeba změny a pokroku*“ v Mosleyho formulaci.

Mosley se vymezoval proti dosavadnímu negativnímu chápání termínu fašismus a deklaroval odhodlání budovat *Modern Movement* tak, aby odpovídalo britským podmínkám i způsobům. Kategoricky tvrdil, že britská adaptace musí být autenticky britská.⁸⁷ „*Britain First*“,⁸⁸ znělo Mosleyho emblematické heslo. Fašismus jako takový však na Británii nebyl nijak závislý, naopak působil podle Mosleyho mezinárodně a bylo jej možné rozvíjet i v dalších zemích prožívajících krizi. Explicitně tak stavěl fašismus po bok velkých ideologických paradigmat – liberalismu, konzervatismu a socialismu.⁸⁹ Nepřímo přitom připouštěl, že je nástup fašismu podmíněn „*souběhem ekonomických skutečností a duchovními tendencemi naší doby*“.⁹⁰ V neposlední řadě i komunismem, kterému se dokázal fašismus jako jediný podle Mosleyho skutečně postavit.

Proponovaná fašistická revoluce znamenala pro Mosleyho radikální rozchod s dosavadními poměry. Požadoval proměnu politických struktur i kompletní výměnu politických elit. V podstatě tak rozvíjel specifickou vizi antipolitiky, neboť mělo dojít k rekonstrukci a revitalizaci veřejného života z alternativních zdrojů nacházejících se mimo politiku. Energie „nové síly“ stojící u zrodu budoucí revoluce měla být vyjádřením vůle mas po vítězství, jež by byla nesvázaná překážkami minulosti. Kvalitativně nová politika měla být ovládnuta *novým člověkem*, „*který přišel odnikud*“⁹¹ hnán revoltou mladého mužství proti „*věcem tak jak jsou*“.⁹²

---

⁸⁷ Jak poukazoval Robert Skidelsky, spočíval Mosleyho vklad do fašismu především v silném důrazu na keynesiánství jako ekonomický model a rozpracovanost ekonomického programu obecně. K tomu Skidelsky, R., *Oswald Mosley*, s. 303. Diskuze ekonomického modelu Ibid., s. 302-308.

⁸⁸ Mosley, O., *Greater Britain*, s. 13.

⁸⁹ Ibid., s. 14. Pro současného badatele je taková formulace fašismu v určitém smyslu zajímavá a provokativní zároveň, protože obhajuje myšlenku obecného fašismu. I přesto, anebo možná právě proto, je ale nutné zachovat střízlivý odstup.

⁹⁰ Ibid., s. 154.

⁹¹ Ibid., s. 153.

⁹² Ibid., s. 147.

I přes tuto prudkou, téměř „nadčlovčí“, rétoriku, Mosley nesdílel představu radikálního politického převratu nebo puče. Hlásil se k dosažení moci legální cestou a varoval před používáním násilí proti stávajícímu pořádku. Podle jeho vlastních slov nebyla cílem diktatura, ale efektivní vláda revolučního hnutí, jenž prosadí změnu ve všech oblastech národního života. Právě *efektivita* byla v Mosleyho konceptu nejdůležitějším úhelným kamenem, jímž poměřoval kvalitu politického systému. Myšlenku rozvinul ve dvou rovinách.

V první se snažil o odstranění nedostatků vládnutí. Kritika mířila především na parlament. Pokud má být parlament vyjádřením vůle lidu, uvažoval Mosley, pak by se měl zabývat věcmi, které jsou pro národ důležité. Místo toho se z něj stal prostor pro řešení marginálií, a proto musí být nahrazen silnou a kázeň vynucující vládou.

V druhé rovině kritizoval pojetí svobody jako autonomní přirozeně právní ideje. Proti němu postavil svobodu jako schopnost „užívat plodů života“ v rámci materiálního dostatku, který tak svobodě nadřazuje. Tehdejší britský politický systém však neumožňoval efektivní řešení hospodářské krize ani přijetí takových rozhodnutí, jež by přispěly ke stimulaci ekonomické výkonnosti jako předpokladu svobody.

Pojetí státu bylo v programu BUF vyjádřeno konstrukcí korporativistického uspořádání. Psychologicky ztělesňoval podle Mosleyho týmovou práci, ve státní ideji pak vizi racionálního státu, který bude schopný, v souladu s jeho předešlou tezí o vztahu pokroku a stability, flexibilně reagovat a přizpůsobovat se měnícím se podmínkám. „*Každá část bude plnit svou úlohu jako člen celku, vykonávat svou samostatnou funkci, a zároveň tím, že ji vykonává, bude přispívat k blahobytu celku.*“⁹³ Vláda neměla určovat každý aspekt života, ale životu a privátním zájmům nastavit limity, které byly identické se zájmy celku – organizovanost a závazek na veřejnosti a svoboda v soukromí.⁹⁴ Mosleyho ústřední teze by mohla znít tak, že svoboda jednotlivce končí tam, kde začíná zájem organizovaného celku.

Korporativistický stát nebyl v programu BUF pouhou nadřazenou a na společnost nabalenou strukturou. Naopak společností prostupoval a vytvářel jejich organické prolnutí, v jehož rámci dochází k setření třídních rozdílů a odstranění třídního boje. Svým způsobem tak Mosley postuluje, podobně jako marxismus,

---

⁹³ Ibid., s. 27.

⁹⁴ Ibid., s. 36-40.

představu beztrždního uspořádání. Jeho pojetí ale nebylo založeno na společném vlastnictví výrobních prostředků, ale na sjednocení skrze sdílené vědomí národního zájmu přesahujícího jednotlivce a jeho potřeby. Mosley dichotomií formuloval příznačně: „*Fašismus není destrukce (jako komunismus – pozn.), ale revoluce.*“⁹⁵

Samotný projekt institucionálního uspořádání kopíroval vnitřní logiku korporativistického aranžmá. Odmítání parlamentu jako kolbiště pro řešení nepodstatných problémů doplnil Mosley o kritiku výběru kandidátů, kteří nebyli v praxi posuzováni podle svých schopností, ale image a lákavosti prázdných hesel. Do „nového“ parlamentu by měla být podle něj většina poslanců nominována na základě znalosti a zkušenosti v určitém oboru. Ve své podstatě tak v programu BUF zaznívá i renesance některých principů stavovství, či lépe řečeno profesního členění přeneseného do veřejného prostoru a politického života. Korporace měly být sdruženy do *National Council of Corporations*, které by se zabývaly detailnějšími problémy, mimo zájem vůle národa vyjádřené v parlamentu. Mosley chtěl zrušit i Sněmovnu lordů jako relikvii minulosti, čímž se stavěl proti tradičním elitám ve společnosti. Vztah ke koruně byl pozitivní v tom smyslu, že Mosley oceňoval historickou úlohu monarchie a přál si ji zachovat. Mimo jiné v tom můžeme vidět reflexi italské zkušenosti, kde monarchie a fašismus koexistovaly.

Ekonomický program, kterému Mosley věnoval přes polovinu programového manifestu, byl neobyčejně komplexní, a to dokonce i v kontextu britské politiky obecně. Pokud bych ho měl stručně charakterizovat, lze ho vidět jako skloubení keynesiánského modelu a snahy posílit hospodářskou autarkii Velké Británie, což opět odkazuje k hospodářské krizi, ve které se Británie podle Mosleyho stala obětí zahraničních vlivů. Mosley ale v některých aspektech, především protekcioniismu a hospodářském nacionalismu, navazoval na starší tradici tzv. „Ligy za celní reformu“ (*Tariff Reform League*) ještě z edwardiánských dob.⁹⁶

Mužský šovinismus a genderová dominance, která je jedním z definičních znaků fašismu v Paynově konceptu obecného fašismu, byla v Mosleyho spisu zvláštním způsobem deformována. Dosavadní zastoupení žen političkami považoval Mosley za nedostatečné, protože i ony podle něho hájily jen určité aspekty života, jež nebyly spojeny s mateřstvím (bydlení, vzdělání, zdravotní péče). To se mělo v nově

---

⁹⁵ Ibid., s. 30.

⁹⁶ Ke starším inspiracím Linehan, T., *British Fascism, 1918-1939*, s 91.; Také Kovář, M., *K počátkům britského fašismu, nacionalismu a antisemitismu*.

navrženém systému korporativismu změnit. Mosley neproklamoval úplnou rovnost mužů a žen v jejich sociálních rolích. „*Chceme muže, kteří jsou muži a ženy, které jsou ženami.*“⁹⁷ Přesto velmi vysoko ohodnocoval mateřství, které považoval za druh profese a zvolené kariéry, a která má, stejně jako ostatní profese, právo na samostatné zastoupení a reprezentaci v rámci korporativistického státu. Zdrženlivost vůči Mosleyho koncepci je ale na místě, protože nebyla normativní v tom smyslu, že by stavěla na nějakém univerzálním pojetí rovnosti mužů a žen. Důležitost žen vidí spíše v zachování reprodukce populace státu, v „...*normálních ženách, na kterých záleží budoucnost rasy...*“⁹⁸ Pod spojením „normální žena“ si Mosley představoval ženu – matku, která rodí a vychovává děti. Pokud žena opouští vyhrazenou doménu domácnosti, napodobuje muže.⁹⁹ Tato nesouměřitelnost v rolích i v plánovaném společenském uspořádání vyplouvá na povrch také při pohledu na jazyk, který Mosley využívá v pasážích o revoluci a „nové síle“ – používá výhradně termíny jako „mladí muži“, „mužství“ apod.¹⁰⁰ Jeho návrh rovné reprezentace mateřství se tedy může jevit jako průlomový, ale nesmíme ho vytrhávat z kontextu dalších tezí.¹⁰¹ Pokud bychom měli znovu uvažovat Mosleyho pojetí postavení ženy v rámci Paynovy definice fašismu, dochází jen k omezenému posunu. Systém správy věcí veřejných stále nesl silné prvky patriarchálního vzorce ve společnosti.¹⁰²

2.1.2. Alexander Raven Thomson – hlavní ideolog korporativismu

V kontextu fašistického eklekticismu působily texty Oswalda Mosleyho až nepřírozeným dojmem. Zůstávaly jasné, výstižné, prosté sáhodlouhých emotivních

---

⁹⁷ Mosley, O., *Greater Britain*, str. 31.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 32.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 147-159. Toto můžeme kontrastovat ke spisu Ravena Thomsona *The Coming of Corporate State*, kde se v souvislosti se společenskou krizí píše vždy o strádání „mužů a žen“. Stejně tak i v návrzích korporativistického uspořádání Raven Thomson vždy hovoří o rovnosti mužů a žen, ať už v politických nebo ekonomických právech. Srv. Raven Thomson, A. *The Coming of Corporate State*.

¹⁰¹ V tomto smyslu můžeme polemizovat. Srv. Thurlow, R., *Fascism in Britain*. Nelze ale popírat, že Mosleyho myšlenky vybočovaly z dobového diskurzu o postavení ženy.

¹⁰² Ačkoliv závěr vyvozený čistě z Mosleyho spisu *Greater Britain* naznačuje, že pokus o emancipaci žen zůstal na půl cesty, je problém v dlouhodobém horizontu komplikovanější. Jak poukazuje Martin Durham ve své práci o ženách a fašismu, doznala rétorika Mosleyho změn a po své internaci v roce 1940 tvrdil, že BUF šlo o úplné zrovnoprávnění obou pohlaví. Zároveň je třeba uvažovat i progresivnější návrhy Ravena Thomsona a některých dalších postav v BUF (např. feministek Anne Brock Griggsově nebo Olive Hawksově). Řada členů BUF byla ke konci 30. let také údajně znepokojena prosazováním patriarchálního vzorce společnosti v nacistickém Německu. Fašistickou teorii se Durham snaží konfrontovat s praxí a přesvědčivě ukazuje, že situace nebyla vždy tak ideální a mnohde ohledně úlohy žen v hnutí docházelo ke konfliktům. Srv. Durham, M., *Women and Fascism*, London 2006, s. 20-53.

výlevů a překvapivě intelektuálně koherentní. Tuto výjimečnost potvrzovala i další z význačných postav BUF, Alexander Raven Thomson, který bývá svým významem pro hnutí řazen hned za Mosleyho.

Ani on nebyl v životě žádným outsiderem. Vzdělání se mu dostalo na univerzitách ve Skotsku, Německu i USA. Jeho vstup na intelektuální scénu třicátých let znamenala publikace *Civilisation as Divine Superman* (1932)¹⁰³, ve které odmítl spenglerovské teorie o úpadku Západu. Věřil, že západní civilizace může svůj úděl ještě změnit, pokud se oprostí od individualismu a za organizační princip přijme prospěch celku.¹⁰⁴ Zprvu se se svými idejemi pokoušel uspět v Komunistické straně Velké Británie. Poměrně rychle však odmítl koncepci historického materialismu a kolektivistické směřování transformoval v ideu korporativistického státu. Do BUF vstoupil v roce 1933, kde se záhy stal jedním z nejvýznamnějších členů. V hnutí vynikal především jako hlavní teoretik korporativistického státu a schopný řečník, který byl schopný dosahovat i slušných volebních výsledků.¹⁰⁵

Své myšlenky předestřel nejpodrobněji ve spisu *The Coming of Corporate State* (1938), jenž se zabýval ideou korporativistického státu. Jasnost formulované koncepce přidávala textu na atraktivitě a nelze si nepovšimnout edukačního motivu v pozadí spisu. Přesto však text nesklouzával k povrchnostem a některé pasáže měly i značný přesah, zejména tam, kde Raven Thomson usiloval o polemiku s lockovským liberalismem a demokratickými koncepcemi obecně.

The Coming of Corporate State uvozoval působivý úvod pokoušející se o obecné vymezení ideje korporativistického státu. Raven Thomson shrnoval svou revoluční vizi třemi hesly – *autorita, prosperita, svoboda*. Ta byla vzájemně provázána a vytváří důmyslný celek, jenž by v praxi znamenal fundamentální rozchod se stávajícími poměry. Revoluční změnu Raven Thomson legitimizoval poukazem na krizi demokratického vládnutí neschopného efektivního formulování přesvědčivé ekonomické koncepce a výkonu politické moci. Tu si naopak usurpovala

---

¹⁰³ Raven Thomson, A., *Civilisation as Divine Superman*, London 1932.

¹⁰⁴ Benevick, R., *Political Violence and Public Order*, London, 1969, s. 117.

¹⁰⁵ Například v roce 1937 dosáhl ve volbách do místních zastupitelstev v obvodě *Bethnal Green* v londýnském *East Endu* zisku 23,17% hlasů. K tomu Dorril, S., *Blackshirt-Sir Oswald Mosley and British Fascism*, London 2007, s. 252.

úzká vrstva ekonomických elit¹⁰⁶ nebo státní správa z pozadí ovládající politickou reprezentaci.

Představa lidské svobody, v demokracii deklarativně považované za středobod politicko-filosofické koncepce státu i hlavní atribut lidského života, nebyla podle Ravena Thomsona dlouhodobě udržitelná a pouze přispívala k neutěšenému stavu společnosti. Její absolutizace v moderní politické i ekonomické teorii vyústila v neschopnou vládu, jež nemůže překračovat hranice soukromého, a ekonomickou mizérii způsobenou rozvojem *laissez-faire* kapitalismu. Moderní ekonomické mechanismy nahlížel jako škodlivé, přinášející nejistotu v zaměstnání, strach o mzdu, rodinou nestabilitu a řadu dalších nežádoucích jevů.

Proto obdobně jako Mosley v *Greater Britain* i Raven Thomson odmítal pojetí svobody jako přirozeného práva. Svoboda podle něj nestála na počátku lidského a společenského jednání. Naopak, nacházela se až na jeho samotném konci a v určitém ohledu byla jeho vyvrcholením. Autorita, prosperita, svoboda. Pořadí těchto tří konceptů nebylo náhodné. Individuální svobodu zakládala až prosperita celku a té nemohlo být dosaženo bez účelného, akceschopného a efektivního vedení.

Korporativistický stát byl vymezen třemi principy. Ve filosofické rovině šlo především o překlenutí soukromé a veřejné sféry. Jednotlivec ztrácel význam jako politický suverén, stával se navždy součástí funkčních jednotek, například profesních, a jeho život se napříště odvozoval od blaha celku. Naplnění svého života nacházel až v intimním vztahu k němu. *Autoritativní* stát ztělesňoval společnost. Ztrácel své legálně – racionální omezení a byl především určitou formou organické společenské organizace spíše než svrchovaným politickým Leviathanem. Neměl jasný cíl definovaný konečnou podobou společnosti a nečinil si nárok na dokonalost. Korporativismus byl pouhým progresivním nástrojem pomáhající národní komunitě nalézt svůj unikátní kulturní výraz. V rovině ekonomické usiloval korporativismus o racionální ekonomické řízení produkce a distribuce v souladu se zájmy Lidu (Raven Thomson záměrně užívá velkého písmen na začátku slova lid – pozn.). Cílem byla mobilizace všech dostupných zdrojů tak, aby došlo k vytvoření *prosperující* společnosti definované materiálním dostatkem a oproštěním se od devastujících

---

¹⁰⁶ Proti ekonomickým elitám se Raven Thomson vymezoval velmi silně, často i z antisemitských pozic. Srv. Raven Thomson, A., *Our Financial Masters*, London 1937

efektů kapitalismu – nezaměstnanosti, nestálosti v zaměstnání apod.¹⁰⁷ Svobody pak lze užívat právě v rámci nabytého blahobytu v souladu se zájmy celku. V tomto prostředí již člověk neměl být soužen politickou korupcí ani zarážející ekonomickou nerovností.

Je zřejmé, že podstatou korporativistického státu, ačkoli přinášel drastické změny, byl především určitý způsob ekonomické organizace. V tom bychom snad mohli spatřit podobnost fašismu s marxismem, jenž také usiluje o korekci negativních dopadů moderny skrze specifické řešení materiální nerovnosti ve společnosti. Zatímco však marxismus předpovídá beztřídní společnost poskytující rovný vztah k výrobním prostředkům, fašismus usiloval o autoritativní zajištění rovnováhy jednotlivých segmentů společnosti – „jednotlivců, skupin i národa“.¹⁰⁸

Základní organizační jednotkou výkonné moci se měla stát korporace, jichž mělo být několik desítek tak, aby pokrývaly všechna důležitá výrobní odvětví a některé klíčové služby (například bankovníctví nebo umění). V korporativistickém uspořádání by přebíraly úlohu distribuce moci ve státě i vytváření politických reprezentací, čímž obcházely dosavadní státní úřady organizované na teritoriálním a nikoli profesním principu. Jednotlivé korporace zároveň měly delegovat své zástupce do centrální ekonomické rady, tzv. Národní korporace (*National Corporation*), jež představovala ústřední autoritu v celém systému a vykonávala roli vlády. Samosprávné korporace by namísto parlamentu poskytovaly platformu pro participaci. V elektorátu měli být rovnou měrou zastoupeni jak zaměstnavatelé, tak dělníci a spotřebitelé.¹⁰⁹

Ekonomický program nesl obecně silně antikapitalistické rysy. Nejenže měl fašismus zvrátit negativní dopady moderny na společenský pořádek, ale usiloval i o vymýcení jejich kořenů, které podle Ravena Thomsona tkvěly ve zkaženém systému. V podstatě přistupoval na marxistické pozice, když psal o systému práva jako o

---

¹⁰⁷ Podobně jako u Mosleyho si i v díle Ravena Thomsona můžeme všimnout ohlasu Velké hospodářské krize a následné chronické nezaměstnanosti ve Velké Británii ve 30. letech. Mezi lety 1931 a 1935 neklesal počet nezaměstnaných pod 2 miliony lidí. Situace kulminovala na přelomu roku 1932 a 1933, kdy byly v Británii evidovány 3 miliony nezaměstnaných (tedy přes 20% pracujících), celá čtvrtina pojištěných. Skutečné číslo však může mít mnohem vyšší, neboť do něj nejsou započítávány některé skupiny obyvatel. Srv. Stevenson, J., *British Society 1914-1945*, London 1984, s. 266.

¹⁰⁸ Raven Thomson, A., *The Coming of Corporate State*, s. 4.

¹⁰⁹ Pro fašistickou vizi korporativismu bylo typické, že spotřebitelé měli být do voleb nominováni centrální vládou, jež by v tomto případě zastupovala národ jako konečného spotřebitele. Činí si tak nárok na reprezentaci veřejného blaha. Ibid., s. 8.

strukturu vytvořené „*těmi, co mají*“¹¹⁰, většinou vlastníky majetku. Právní normy jim totiž dovoľovaly nakládat s majetkem i proti veřejnému zájmu. Korporativismus měl toto změnit korekcí naplňování soukromého zájmu důrazem na veřejné blaho. Raven Thomson se v této souvislosti zmiňoval například o vyjednávání cen nebo rozsáhlejším hájení zaměstnaneckých práv.

Korporativismus proto představoval svérázný pokus vytvořit stabilní uspořádání jak vnitřně, tak navenek. Podřízením jednání zájmu celku a perfektní organizací ekonomického, potažmo společenského života, chtěl Raven Thomson dosáhnout stavu, kdy by země byla zcela imunní vůči cyklickým hospodářským krizím. V této souvislosti předestíral vyhroceně materialistickou koncepci „vědeckého“ řízení státu oproštěného od jakýchkoliv hysterických a panických reakcí. Vnitřně měla stabilitu zajišťovat snaha o překonání protichůdných zájmů, zejména třídního konfliktu mezi dělníky a zaměstnavateli. Mimo jiné k tomu měla dopomoci nová „Charta práce“ (*Charter of Labour*) upravující výrazně poměry v zaměstnání. Stanoveny byly mzdy, nárok na dovolenou, rovné platové podmínky pro muže a ženy (viz dále), pojištění i administrativní tělesa, ve kterých mělo docházet k vyjednávání a sjednocování požadavků zaměstnavatelů a zaměstnanců.

Jako hlavní podmínka pro překonání konfliktu však byla teorií korporativistického státu uváděna sama změna společensko-politického uspořádání: „*Liberalismus se svou odpornou doktrínou chamtivosti a sebezájmu, chabě maskovaného jako svoboda, rovnost a bratrství, musí být úplně odstraněn z vědomí veřejnosti. Namísto toho musí Britská unie (BUF – pozn.) ustavit kooperaci, službu a vlastenectví. Úplné uskutečnění bude znamenat, že žádný občan se nemůže permanentně obohacovat na úkor národa.*“¹¹¹ Vztáhneme – li opět návrhy Ravena Thomsona k marxistickým řešením, můžeme si povšimnout zajímavého a symptomatického rozdílu. Zatímco marxismus soustředí svou pozornost výhradně na dělnickou třídu a na její objektivní podmínky, fašistická vize byla spíše idealistická. V důsledku se totiž vždy vztahovala k národu jako poslední instanci. Mohla tak sice upozorňovat na vykořisťování, spíše však kvůli tomu, že se nechce smířit s rozdělováním a štěpením celistvé národní komunity. Řešení ekonomických problémů, jež stály v jádru programu Ravena Thomsona, byla tak „pouze“ instrumentálními nástroji k dosažení kvalitativně nové úrovně národního života.

---

¹¹⁰ Ibid., s. 16.

¹¹¹ Ibid., s. 29.

Podobně jako Mosley i Raven Thomson tematizoval postavení žen ve společnosti. Odmítal vytvářet konflikt tím, že by je stavěl do podřízeného postavení nebo jim apriori přiznávat kvality odlišné od těch mužských. Naopak, v návrhu korporativistického státu se zabýval ekonomickými i politickými právy. Přiznával ženám aktivní i pasivní volební právo a plnohodnotnou reprezentaci v zaměstnání se zvláštním zřetelem na výrobní odvětví s velkým počtem žen (např. textilní průmysl). Typicky ženské oblasti, např. péče o domácnost, měly být v zastupitelských orgánech reprezentovány především ženami. V *Chartě práce* formuloval Raven Thomson také velmi progresivní návrhy na mzdovou rovnost mezi muži a ženami, a to i po svatbě. Žena navíc neměla přicházet o svůj výdělek ani v případě odchodu ze zaměstnání kvůli péči o novorozeně. Po dobu „mateřské dovolené“ by pobírala plnou částku ve stejné výši jako v zaměstnání.

Politický systém měl prodělat změny v návaznosti na výše řečené. K již zmíněné koncepci svobody přidával Raven Thomson i proměnu pojetí rovnosti. Neproblematizoval vrozenou rovnost všech lidí¹¹², ale poukazoval na fakt, že lidé si osvojují různé talenty a různé specializace. Ty by pak měly být užitečně dále, skrze volby do parlamentu podle profesních skupin. V nich by měl člověk volit jen ve specializaci jemu důvěrně známé, například horníci by napříště volili pouze v těžební skupině. Rovná „nekvalifikovaná“ volba, která vedla k neefektivnímu vládnutí, by tak byla nahrazena volbou, v níž by se i obyčejný člověk mohl vyjádřit s expertní znalostí. Parlament by i přesto ztratil svou výsadní funkci reprezentanta svrchovanosti lidu. Spíše by posuzoval obecné principy, jež podepírají jednání vlády, a také by jeho úkolem bylo vyjadřovat se k dopadu konkrétních exekutivních kroků na jednotlivá odvětví ekonomické kapacity země.

Zajímavý byl z pohledu Paynovy typologie a revoluční vize fašismu obecně postoj k tradičním elitám. Sněmovnu lordů označil Raven Thomson v její současné podobě za „*naprostý anachronismus*“¹¹³. Hodnotil její úlohu jako smysluplnou v dřívějších dobách, kdy fungovala jako poradní orgán krále a zároveň reflektovala držení půdy. Odmítal ji však činit nápomocnou pro řešení krize 30. let. V této souvislosti se stavěl zcela proti principu, kdy byla řada lordů volena na základě

---

¹¹² I když nelze ani tvrdit, že ji zastává. Spíše se k ideji „vrozené“ rovnosti staví indiferentně s tím, že ho zajímají reálně existující společenské poměry. Fašismus se v tomto smyslu odmítá zabývat uspořádáním jako výsledkem přirozeného práva. Klade důraz na vyhoceně pozitivistické koncepce a zaměřuje se na „skutečný“ stav věcí, tedy na to, „co je tady a teď“.

¹¹³ Ibid., s. 41.

stranických zásluh a preferencí. Namísto toho navrhoval zřídit sněmovnu „notáblů“, kteří by si své místo zasloužili na základě výjimečné služby během svého života. Úkolem sněmovny mělo být posuzování spíše abstraktnějších atributů legislativy – morálních a filosofických aspektů schvalovaných návrhů. V návaznosti na to se v návrhu korporativistického státu objevil plán na zachování míst pro duchovní hodnostáře ve Sněmovnu lordů, stejně jako lordy zodpovědné za soudní záležitosti.

Korunu naproti tomu Raven Thomson, podobně jako Mosley, chtěl zachovat. Považoval ji za nezbytnou součást národního života a vedle suverenity Lidu ji viděl jako hlavní zdroj legitimacy a snad i legality ve státě. Z této pozice se měla v situaci vládních krizí stávat reprezentantem zájmu lidu a přímo zasahovat do personálního obsazení vlády.¹¹⁴ V podpoře monarchie se odrážel záměr korporativistického státu, jenž usiloval především o inovativní ekonomickou a společenskou organizaci, která se sice na jednu stranu obracela proti politickým poměrům, nikoli však nutně proti formátu politických struktur. Na druhou stranu lze pouze domýšlet, nakolik by etablování korporací a řízené ekonomiky vedlo ke vzniku paralelních orgánů výkonné moci.

Vyřešením ekonomických problémů a ustavením nového sociálního pořádku měl být člověk osvobozen od života v ekonomické podřízenosti a deziluze ze zkažených politických poměrů. Náplní života by přestal být svazující strach o práci. Do popředí se naproti tomu dostala stabilita rodinného prostředí a svoboda užívat stavu ekonomického blahobytu. Dostatek volného času již neměl být stigmatizován jako nezaměstnanost, ale naopak jako výdobytek vědecké ekonomické racionalizace a plné zaměstnanosti.

2.1.3. Posuny v ideologii BUF v polovině třicátých let

V kapitole o Oswaldu Mosleyem jsem shrnul ideologii BUF tak, jak vyrostla na počátku třicátých let. Byla specifickou kombinací osobního zklamání Oswalda Mosleyho a snahy o nalezení politické a hospodářské alternativy, která by byla schopná zajistit efektivní a racionální vládnutí v časech krize. Hlavní linie programu zůstávala i nadále v podstatě stejná – kritika demokratického uspořádání, které má být nahrazeno korporativistickým státem s dominantním leitmotivem prožitku

---

¹¹⁴ V tomto ohledu bychom mohli schvalování monarchie jak u Mosleyho, tak u Ravena Thomsona, interpretovat jako kladné hodnocení zkušenosti italského fašismu a jeho koexistence s italským státem.

hospodářské deprese.¹¹⁵ Do textů však pronikala nově i jiná a na první pohled dílčí témata jako zahraniční politika (horlivý appeasement) a zvláště antisemitismus.

Disproporční zastoupení těchto dvou témat bylo v příkrém rozporu s tím, jak velkého prostoru se jim dostávalo v každodenních strategiích kampaně. Vynucené organizační změny po roce 1935 vedly ke „znovuobjevení“ uliční agitace, s níž šla ruku v ruce i větší trivializace tezí ve veřejném prostoru.¹¹⁶ Na druhou stranu neztrácela BUF na vrcholné úrovni svou původní ideovou linku.¹¹⁷

V zahraničněpolitické rovině nešlo ani tak o konkrétní plány, v první řadě o prosazení appeasementu směrem k Německu a Itálii,¹¹⁸ jako spíše o jejich podstatu. Jak upozorňuje Roger Griffin, existoval v pozadí BUF už od počátků *palingenetický* mýtus, víra v obnovu britského národa i Západu skrze jeho fašizaci.¹¹⁹ Můžeme příznačně citovat z *Tomorrow We Live* (1938): „*Starý svět a nový svět jsou rozděleny a nemohou se sblížit. Bud' nový a starý svět zanikne v katastrofě, anebo se nový svět vynoří jako konečný systém moderního věku.*“¹²⁰ Jedním z dalších výrazných narativů Mosleyho koncepce zahraniční politiky byl antikomunismus přenášející na mezinárodní úroveň. Jeho nejčastějšími projevy byly ostré výpady proti Sovětskému svazu a spojení s SSSR s Francií. Komunismus považoval i za hlavní příčinu destabilizace mezinárodního míru a nutného německého zbrojení.

Antisemitismus jako definiční znak britského fašismu?

Jak je z předešlého výkladu patrné, byl antisemitismus v různé míře přítomný u všech větších fašistických hnutí v meziválečné Británii. Každá z nich ho ale prezentovala v poněkud odlišném pojetí. V zásadě se dá ale říci, že můžeme rozlišit dvě krajní ideálové polohy antisemitismu, pomyslně reprezentované IFL a BUF.

---

¹¹⁵ Mosley, O., *Fascism-One Hundred Questions Asked and Answered*, London 1936; Mosley, O., *Tomorrow We Live*, London 1938

¹¹⁶ Změna ve strategii BUF byla zřetelná i ve volebních kampaních, ve kterých využívali lokálních stereotypů, často antisemitsky zaměřených. K tomu např. Linehan, T., *East London for Mosley*, London 1996, s. 19-105.

¹¹⁷ V této souvislosti podotýká Richard Turlow, že agitace sloužila k nalákání případných členů, jež pak byli později zasvěceni do složitějších úvah podírajících Mosleyho teze. Srv. *Ibid.*

¹¹⁸ Jak ale poukazuje Gary Love, byly zahraničně politické koncepce Mosleyho naivní v tom smyslu, že předpokládaly kompatibilitu britské, německé a italské zahraniční politiky. Srv. Love, G.: *What's the Big Idea?: Oswald Mosley, the British Union of Fascists and Generic Fascism*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 42 (2007), No. 3, s. 465.

¹¹⁹ Griffin, R., *Nature of Fascism*, s. 138. V tezi o úpadku Západu nezapře Mosley spenglerovskou inspiraci. Srv. Linehan, T., *British Fascism, 1918-1939: Parties, Ideology and Culture*, s. 94.

¹²⁰ Mosley, O., *Tomorrow We Live*, s. 50.

Antisemitismus IFL byl založením rasistický a tudíž blíže nacistické koncepci. Charakterizovat ho můžeme základní dichotomií mezi „panskou“ nordickou rasou a „korumpující“ rasou židovskou. Antisemitismus se v Leeseho úvahách nezrodil izolovaně, ale vycházel z kontroverzí a morální paniky kolem tzv. Protokolů sionských mudrců (*Protocols of the Elders of Zion*). Později sice bylo prokázáno, že jde o podvrh, přesto ve své době publikace textu vzedmula pozdvižení nejen v nacionalistických kruzích, které tak konečně dostaly do ruky vytoužený důkaz o světové židovské konspiraci a subverzi národních zájmů. Aféra se každopádně stala jedním z konstituujících momentů v genezi britského fašismu.¹²¹

Naproti tomu byl antisemitismus v pojetí BUF „mírnější“ v tom smyslu, že Žid nebyl archetypem metafyzického zla, které ničí rasu, ale spíše někým, kdo kazí národní ekonomiku a deformuje lokální kulturní identitu. Židé v Mosleyho rétorice, narozdíl od IFL, nebyli viněni ze všech národních katastrof, ale z praktického narušování přirozeného běhu věcí. Mosley se například odvolával na vyšší procento Židů mezi těmi, kdo řídí současný špatný systém.¹²² Na stejném místě dokonce deklaruje, že nepronásleduje Židy z náboženských ani z rasových důvodů. Za rozhodující Mosley považuje, že židovská diaspora organizuje „stát“ v rámci britského národa a tím poškozují jeho zájmy. Uspokojivé řešení situace viděl ve zřízení samostatného židovského státu (avšak ne v Palestině, protože ta je již domovem Arabů).¹²³

Vyhrocenější formu antisemitismu lze naproti tomu nalézt v textech Ravena Thomsona.¹²⁴ Ve svém spisku *Our Financial Masters* (1937) se zabýval finančními elitami ve Velké Británii se zřetelem k vlivům uplatňovaným v Anglické bance (*Bank of England*). V textu se až nápadně často zaobíral židovským původem vlivných bankéřů a v jednom okamžiku dokonce přisuzuje Židům označení „*Vyvolená rasa*“.¹²⁵ Obviňuje Židy z manipulace britského politického a ekonomického života do konfliktu s Německem namísto toho, aby politika byla

---

¹²¹ Hnutí vzniklá z živelné vlny antisemitských nálad bývají běžně zahrnována pod označení fašismus. Faktem ale je, že tato hnutí málokdy nabízela víc, než pouhou radikální antisemitskou rétoriku. Proto je jejich označování za fašistická hnutí do značné míry nelegitimní a napomáhá k rozmělnění fašismu jako analytického konceptu.

¹²² Mosley, Oswald., *Tomorrow We Live*, s. 42. Richard Turlow zdůraznil fakt, že antisemitismus u BUF měl poměrně výrazně instrumentální charakter. Sám Mosley se na židovskou otázku zaměřil až v okamžiku, kdy zjistil, jak významné pozice zastávají Židé kritičtí k BUF. Srv. Thurlow, R., *Fascism in Britain*, s. 116.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Raven Thomson, A., *Our Financial Masters*.

¹²⁵ Ibid., s. 10.

autenticky britská a střetávala se Sovětským svazem, který představoval pro zájmy Británie hlavní nebezpečí.

3. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP)

Filozofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit.

(Karel Marx v *Tezích o Feuerbachovi*)¹²⁶

V této kapitole se pokusím o rozbor dominantních ideologických pozic přítomných v NSDAP. Jak jsem naznačil v úvodu, časově se budu pohybovat v období před rokem 1933, kdy NSDAP ještě nebyla tísňena záměrem participace na mocenských strukturách v takové míře, jako tomu bylo později.¹²⁷

Ideologii se pokusím zachytit především v kontrastování „hitlerovské“ a „strasserovské“ pozice, jež se stala jedním z hlavních ohnisek dlouhodobého sporu v nacistickém hnutí.¹²⁸ V souladu se záměrem práce není cílem vyčerpávající analýza textů, ale spíše poukaz na rozdíly a vyzdvihnutí hlavní ideových narativů. Podobně jako v předchozí kapitole o BUF se budu soustředit především na společenský rozměr programů a pojmy nový člověk, stát a národ (fašistická matice).

Abych shrnul ideologickou pozici NSDAP tak, jak se vyvinula na počátku existence organizace, bude jedna z pasáží následujícího textu věnována „proslulému“ 25 bodovému programu formulovanému v roce 1920.¹²⁹ Pojem „hitlerismus“ jsem se rozhodl typizovat a pro účely práce ho uvažovat především jako názory vyjádřené v díle *Mein Kampf* (1925).¹³⁰ Svým zpracováním nejde o vyhraněnou knihu, ale o text balancující na pomezí několika žánrů – životopisných memoárů, ideologických pouček a pojednání o taktice politického boje. I přesto, anebo právě proto jde o zajímavý pramen, jenž navíc vytváří ostrý kontrast ke koherentním programovým textům BUF. „Strasserismus“ naproti tomu nelze jasně zařadit v tom smyslu, že bychom ho mohli jednoznačně ztotožnit s jedním písemným pramenem. Spíše lze o něm uvažovat jako o latentní opozici a myšlenkové alternativě uvnitř nacistické strany. Skupina kolem Gregora a Otty Strassera však postrádala mocenské vymezení

---

¹²⁶ Citát z edice *K. Marx, B. Engels, Spisy 3*, Praha 1958, s. 19.

¹²⁷ A jež v roce 1934 kulminovala Nocí dlouhých nožů.

¹²⁸ Musí však být zdůrazněn rozdíl mezi ideovým konfliktem, který stojí v centru pozornosti této práce, a reálným mocenským střetem. K tomu totiž docházelo pouze omezeně a je diskutabilní, zda „strasserismus“ vedle ideové alternativy k myšlenkám Adolfa Hitlera představoval i svébytnou politickou platformu.

¹²⁹ Znění programu převzato z webu Německého historického muzea. *25-Punkte-Programm der NSDAP* Odkaz <http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/nsdap25/index.html> (naposledy navštíveno 20. 6. 2011)

¹³⁰ Hitler, A., *Mein Kampf*, München 1943.

vůči centru a navíc nenabízela ani odlišný politický plán převzetí moci v roce 1933 s výjimkou obecných proklamací „dokončení“ revoluce.¹³¹ Ve výkladu se opřu o drobnějších texty, jež vzešly z jejich činnosti v druhé polovině dvacátých let. V návaznosti na „neuchopitelnost“ strasserovské skupiny vymezím tento termín přesněji v úvodu příslušné kapitoly.

Někteří autoři namítají s poukazem na každodenní praxi a oportunismus nacismu, že ideologie v NSDAP nehrála významnější roli. Tomuto stanovisku dobře oponoval například německý historik Joachim Fest. Přijímal sice názor o flexibilitě idejí v praktickém fungování nacistického hnutí, ale zároveň namítl: *„Byl spíše obojím, praktickou mocí i doktrínou, jedno bylo mnohonásobně protknuto druhým. Hitler a jeho nejbližší si přes nejničemnější usilování o moc zachovávali své předsudky a utopie.“*¹³²

Výklad o BUF se z části zabíral komparací britských fašistických uskupení. Potýkal jsem se s otázkou, zda lze britský fašismus za „skutečný“ fašismus vůbec považovat. Základní východisko u NSDAP je však nezbytné formulovat jinak, protože hlavním problémem není umírněnost a zdánlivý nedostatek revoluční vize, ale až přílišná radikalita pomyslně symbolizovaná nesrovnatelným rozsahem holocaustu a vyhroceností rasové politiky. Podobně i později konstituovaný nacistický režim je co do rozsahu represe a nároku na totalitní ovládnutí společnosti výjimečným jevem. O tomto problému se krátce zmíním v prvním oddíle.

Analogicky ke kapitole o BUF načrtnu principy organizace NSDAP a sociologický profil její podpory ve společnosti, abych v závěrečné komparaci mohl zasadit obě hnutí do rámce Paynovy komparativní typologie fašismu.

3.1. Problém uchopení nacismu jako fašismu

Nacismus budu uvažovat jako jednu z variet fašismu. Protože nepanuje jednoznačná shoda ohledně povahy nacismu, může být takový přístup poměrně problematický. Spor se soustřeďuje okolo otázky, zda byl nacismus jedinečným jevem nebo součástí některého širšího dějinného fenoménu, například totalitarismu či právě fašismu. Elegantní je přístup předního britského historika Iana Kershawa, který

---

¹³¹ Kershaw, I., *Hitler: A Profile in Power*, London 1991, s. 72. Otta Strasser navíc odešel z NSDAP v roce 1930 po konfliktu s Adolfem Hitlerem

¹³² Fest, J., *Hitler*, Praha 2008, s. 200.

nacismu jeho singularitu ponechává, ale tvrdí, že označení fašismus lépe vystihuje místo a úlohu nacismu v dějinách 20. století. Stejně tak umožňuje lepší pochopení určitých momentů ve vývoji nacismu a některých jeho charakteristik.¹³³ Kershaw totiž nehledá v konceptu fašismu odpověď na otázku, jaká byla identita nacismu, ale spíše se snaží nalézt podobnosti, které by umožnily nacismus lépe uchopit jako součást historického vývoje Evropy po první světové válce.

Je proto jedním z argumentů této diplomové práce, že termín fašismus má pro zkoumání nacismu svou relevanci.¹³⁴ Dobře to vystihl Kevin Passmore svým tvrzením: „*existuje dostatek podobností mezi fašismem a nacismem na to, aby bylo užitečné aplikovat koncept fašismu na oba dva*“.¹³⁵ Běžně zařazován mezi fašismus bývá nacismus i ve většině typologií a systematik fašismu.¹³⁶

3.2. NSDAP jako hnutí a jako strana

NSDAP se objevila na scéně v době společenského kvasu po první světové válce jako jedna z desítek radikálních skupinek usilujících o obnovu německé velikosti a zatlačení aktivizované levice. Intelektuálně vyrůstala z podhoubí ideologických komponent vzniklých na přelomu 19. a 20. století - *völkisch* skupin, vulgárního rasismu, darwinismu, eugenických teorií, konzervativních obav z rozpadu tradiční komunity i vynálezu masové politiky. Byla to ale až první světová válka, jenž tyto myšlenkové proudy přetavila do síly rozhodující nejen pro krystalizaci fašismu samotného, ale zejména pro vytvoření podmínek jeho podpory. Z těchto pozic reflektovala NSDAP (tehdy ještě DAP, *Deutsche Arbeiterpartei*) společenskou krizi ve svém 25 bodovém programu z února 1920, ve kterém se zároveň snažila vytyčit budoucí směr, jímž se měla politika strany ubírat.

---

¹³³ Kershaw, I., *Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, London 2000, s. 45. Jedinečnost nacismus bývá často zachycována jako důsledek specificky německého historického vývoje v 19. století a 20. století. Základní přehled debaty o teorii *Sonderweg* (zvláštní cesty) viz Kocka, J., *Asymmetrical Historical Comparison: The Case of German Sonderweg*, in: *History and Theory*, Vol. 38. (1999), No. 1, s. 40-50.

¹³⁴ Srv. Kershaw, I., *Hitler and Uniqueness of Nazism*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 39 (2004), No. 2, s. 239-254. To se týká zejména vývoje nacismu ve společnosti.

¹³⁵ Passmore, K., *Fascism: A Very Short Introduction*, Oxford 2002, s. 62

¹³⁶ Vztaženo k první kapitole diplomové práce, jako nejvyhrocenější formu fašismu ho vidí např. Stanley Payne. Srv. Payne, S., *History of Fascism, 1914-1945*. Podobně i Roger Griffin nacismus nahlížel jako na hnutí s nejvyhrocenější *palingenetickou* ideologií. K tomu Griffin, R., *Nature of Fascism*. K fašismu nacismus řadí i Robert O. Paxton, který se jinak staví proti účelnosti obecného fašismu. Srv. Paxton, R. O., *Anatomy of Fascism*.

Výsadní pozici měl v organizaci NSDAP Adolf Hitler, který se po Antonu Drexlerovi v červenci 1921 ujal vedení. Nebyl pouhým „šéfem“ hnutí, nýbrž zároveň vůdcem přesahujícím svým významem pouhou koncentrací výkonné moci. Ian Kershaw hitlerovský fenomén vysvětloval pojmem „charismatický vůdce“, čímž se snažil uchopit zvláštní formu intimního sepětí mezi Hitlerem samotným a jeho následovníky napříč různými úrovněmi stranické organizace a společnosti.¹³⁷ Emotivní iracionální pouto ve své podstatě představovalo projekci pseudo-náboženské víry v záchranu rozděleného národa a ukončení vleklé krize na jednotlivce v čele. Jak poukazuje Kershaw, nebyla heroizace vedoucích figur fašistických hnutí vzácným jevem. Na druhou stranu však v Německu dosáhl tento aspekt vládnutí nebývalé míry a prakticky ho definoval.¹³⁸ Hitler byl vnímán jako spasitel, jež předznamenával znovuzrození upadlé společnosti a její nový vzestup v „národní komunitě“ (*Volksgemeinschaft*).¹³⁹

Podle Hannah Arendtové se totalitní společnost vyznačovala tím, že všechny složky společnosti existovaly ve vztahu k jádru (Straně a vedení) v rovném podřízeném vztahu.¹⁴⁰ Hitlerovo výjimečné řečnické nadání a schopnost strhnout dav v silné sociální hnutí inspirované ideou spásy bychom mohli chápat jako mikrokosmos budoucího totalitního státu. Lze tak hovořit o pevné i volné stranické organizaci zároveň. Na straně jedné existovala od konce 20. let centralizovaná stranická organizace s Hitlerem v čele a podřízenou hierarchickou strukturou zajišťující všechny aspekty fungování NSDAP.¹⁴¹ Na druhou stranu i sami členové hnutí byli v pozici amorfní masy vůči „charismatickému vůdci“ a, řečeno obrazně, pod řečnickým pódiem splývali v jedno.¹⁴²

---

¹³⁷ Na koncept charismatické autority, původně rozpracovaný Maxem Weberem, klade Kershaw mimořádný důraz a vidí v ní podstatu nacismu i jeho výlučnost v evropském kontextu. Struktury dalších fašistických států byly podle něho daleko více ustálené a ukotvené v rámci státu. Srv. Kershaw, I., *Hitler and Uniqueness of Nazism*. K weberovskému pojetí Weber, M., *Autorita, etika a společnost*, Praha 1997, s. 132-62.

¹³⁸ Kershaw, I., *Hitler and Uniqueness of Nazism*.

¹³⁹ Kershaw se Hitlerově „auře“ věnoval v samostatné práci. Kershaw, I., *Hitlerův mýtus*, Praha 1992. Ukazuje nakolik jeho úspěchy v praktické politice, ať už v domácí nebo zahraniční, mýtický obraz podmiňovaly a posilovaly. Naproti tomu ztroskotání německého válečného úsilí znamenalo konec Hitlerovy výlučnosti ve vztahu ke společnosti a úpadek *politického náboženství*.

¹⁴⁰ Arendtová toto nazývala „cibulovitou strukturou“ společnosti. Arendtová, H., *Mezi minulostí a budoucností*, Brno 2002, s. 93-94.

¹⁴¹ K anatomii NSDAP a jejím proměnám např. Orlow, D., *The Nazi Party 1919-1945*, New York 2008 (původně vydáno postupně na přelomu 60. a 70. letech ve dvou svazcích).

¹⁴² Tento přístup zároveň dokáže překlenout dvě kategorické interpretace, jež bývají s bádáním o Hitlerově moci spojovány. Jedna skupina badatelů, tzv. „intencionalisté“, tvrdí, že Hitler vládl jako skutečný vůdce a uskutečňovaná politika odpovídala jeho záměrům. Proti tomu stojí názor označovaný jako „strukturalistický“, jenž uvažuje Hitlera jako postavu s minimální přímou mocí,

Po Hitlerově propuštění z landsbergského vězení, kam nastoupil k výkonu trestu po neúspěšném mnichovském puči, došlo v únoru 1925 k reorganizaci strany. Ve své první řeči 27. února si napříště vymínil úplnou autoritu nad nacistickým hnutím a jednotlivými roztříštěnými frakcemi. Význam měl především převod členské základny severoněmeckých skupin do obnovené NSDAP, protože v mezidobí Hitlerova uvěznění některé z nich dosáhly úspěchů a vytvořily potenciální opěrné body pro budoucí expanzi NSDAP na celonárodní úroveň. V tomto smyslu byl aktivní především Gregor Strasser (viz dále). Přesto však v prvních letech po roce 1925 zůstala NSDAP stranou s regionálním zakotvením, jež neměla dostatečnou organizační základnu ani potřebný mocenský rozptyl na to, aby se stala skutečným hybatelem celostátní politiky.¹⁴³ Mnichovské ústředí si zachovávalo výsadní postavení poměrně dlouhou dobu.¹⁴⁴ Významné bylo nejen organizačním zázemím, ale i schopností generovat značné finanční zdroje. Navíc v hnutí hrálo symbolickou úlohu jakéhosi původního „centra revoluce“ dále posilující hitlerovský kult a vůdcovský mýtus.¹⁴⁵

Po zkušenosti s neúspěšným mnichovským pučem se cílem stalo převzetí moci legální cestou, k čemuž bylo potřeba vytvořit profesionalizovanou a byrokratizovanou masovou stranu, jež by umožnila efektivní účast ve volbách i vedení každodenní politiky.¹⁴⁶ Přes postupné pokroky v této oblasti však NSDAP neměla skutečně hierarchickou „vůdcovskou“ strukturu až zhruba do roku 1928.

Ve dvacátých letech také došlo k vytvoření polovojenských jednotek, „plebejských“ SA (1921, *Sturmabteilung*) a elitních sborů SS sloužících zpočátku jako tělesná stráž (1925, *Schutzstaffel*). Ukotvení organizace SA však nebylo jednoduché, neboť v první polovině 20. let disponovaly oddíly značnou autonomií

---

zejména v pozdější době. V důsledku proto plnil spíše úlohu svorníku nezávislých a moc usurpujících prominentních politiků NSDAP, různých úřadů a agentur. Bilancování interpretací Kershaw, I., *Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, s. 69-92.

¹⁴³ A to i do roku 1923, kdy byla strana celonárodně zakázána po Mnichovském puči. Legislativně byla totiž její působnost upravena už od konce roku 1922 v řadě spolkových zemí.

¹⁴⁴ Například v roce 1923 se v Bavorsku nalézala drtivá většina jejích poboček, včetně členské základny. Počet členů v Mnichově údajně přesahoval počet členů ve všech ostatních oblastech Německa dohromady. Srv. Mühlberger, D., *The Social Bases of Nazism, 1919-1933*, s. 19.

¹⁴⁵ Z Mnichova navíc v tomto období pocházela i většina důležitých členů NSDAP-Julius Streicher, Max Amann a další. K významu Mnichovské NSDAP v éře transformace strany v organizovanou politickou sílu nejlépe Rösch, M., *Die Münchner NSDAP 1925-1933, eine Untersuchung zur inneren Struktur der NSDAP in der Weimarer Republik*, München 2002, s. 79-100.

¹⁴⁶ Jak však poznamenal Dietrich Orlow, byl plán vybudovat odosobněnou stranickou strukturu „antitezí“ Hitlerovy osobnosti. Administrativní povinnosti proto přenechával raději jiným, v rané fázi od léta 1925 Philipu Bouhlerovi a Franzi Xaveru Schwarzovi. Hlavním úkolem bylo pro začátek sjednocení nesourodých regionálních odboček NSDAP a jejich podřízení mnichovskému ústředí. K tomu Orlow, D., *The Nazi Party 1919-1945*, s. 34-53.

v rámci lokálních poboček strany. Pod kontrolu centra se dostaly až během stranické reorganizace po návratu Hitlera z vězení. Byla jim sice přiznána formální organizační nezávislost, nicméně musely respektovat hlas centrálního vedení v otázce politických cílů. Oproti dřívějšímu období již lokální vedoucí nebyli voleni zdola, ale naopak dosazováni z centra. Touto „ambivalentní samostatností“ chtěl Hitler předejít snahám o puč nebo zbytečnou radikalizaci způsobenou pocitem zneuznání.¹⁴⁷

Sociální zakotvení nacismu zůstávalo velice dlouho předmětem živých sporů. Dominantní tezí běžně přijímanou jako kánon bádání o podpoře NSDAP bylo tvrzení, že nacismus čerpal svou sílu ve společnosti zejména ze střední třídy decimované tíživou ekonomickou situací.¹⁴⁸ Nový pohled se začal etablovat od 70. let. Výzkum obohacený o nové prameny a schopnost pracovat s rozsáhlými soubory dat díky rozvoji počítačů poukázal na skutečnost, že sociální profil členů NSDAP se sice z podstatné části skládal z nižší střední třídy, zároveň však hnutí stejně výrazně posilovala dělnická třída (*working class*) a částečně i elity. Vedoucí činitelé pocházeli především ze středních a vyšších vrstev společnosti, zatímco z řad nižších vrstev se rekrutovali hlavně řadoví členové.¹⁴⁹ Nové analýzy volební podpory ukázaly stejný vzorec i pro volební zisky NSDAP, na kterých se rovnou měrou podílela stará střední třída a vrstva dělníků.¹⁵⁰ Nacistické hnutí tak bylo skutečně schopné masově mobilizovat napříč celou společností, respektive artikulovat nespokojenost všech společenských vrstev. Do značné míry ovlivňovala tento úspěch špičkově organizovaná propaganda, jež přesahovala možnosti ostatních politických stran ve Výmarské republice.¹⁵¹

Dočasné oslabení strany, a to jako po strážce síly a jednoty organizace, tak počtu členů, představovalo uvěznění Adolfa Hitlera v letech 1923 a 1924, kdy strana se v praxi rozpadala na frakce podřízené lokálním funkcionářům. Rekonstitucí strany v roce 1925 a následným vývojem navázal Hitler na trend postupného růstu členstva

---

¹⁴⁷ K tomu Broszat, M., *Uchopení moci*, Praha 2002, s. 88.

¹⁴⁸ V moderní podobě je tato teze známá např. ze slavné práce amerického sociologa Martina Seymoura Lipseta. Lipset, M. S., *Political Man*, New York 1960

¹⁴⁹ K jinak složitému tématu sociální podpory NSDAP považuji za nejvíce přístupné práce Detlefa Mühlbergera. Mühlberger, D. (ed.), *The Social Basis of European Fascists Movements.*, Mühlberger, D., *The Social Bases of Nazism, 1919-1933*, Cambridge 2003; Madden, P. - Mühlberger, D., *The Nazi Party*, Bern 2007. Dvě poslední z uvedených publikací obsahují i velmi dobré metodologické úvody a historiografické přehledy.

¹⁵⁰ Nejdětalněji Falter, Jürgen W., *Hitlers Wähler*, Darmstadt 1991

¹⁵¹ Podrobněji k propagandě NSDAP a jejímu cílení na jednotlivé společenské vrstvy např. Mühlberger, D., *Hitler's Voice* (2 sv.), Oxford 2004

před rokem 1923.¹⁵² Ke konci roku 1927 registrovala NSDAP již třicet tisíc členů a o rok později, v období voleb do Reichstagu, dokonce sto tisíc. Prudký nárůst počtu členů, až na čtyřnásobek, zaznamenala NSDAP do konce roku 1930 s prohlubující se ekonomickou krizí výroby téměř ve všech odvětvích.

Zajímavé je v této souvislosti srovnání volebních výsledků. Zatímco stotisícová NSDAP v roce 1928 získala necelá 3 % hlasů, v roce 1930 si na konto připsala již 18 %. Počet členů kulminoval v roce 1933. Formálně se mohl Hitler v době nástupu do kancléřského úřadu opírat o organizaci čítající téměř 1,5 milionu členů.¹⁵³

3.3. Vize společnosti v ideologii NSDAP

Jako náznak budoucího ideového směřování NSDAP může sloužit program strany vyhotovený v roce 1920.¹⁵⁴ O něm se Hannah Arendtová jízlivě vyjádřila jako o díle „jednoho amatérského ekonoma a ztřeštěného politika“¹⁵⁵ s tím, že „sehrál větší úlohu v literatuře o nacismu než v hnutí samotném“¹⁵⁶. Na druhou stranu lze ale pozorovat, že kontury načrtnuté v programu z roku 1920 našly výraz v propracovanějších ideologických pozicích některých prominentů NSDAP i v praktické politice (např. zahraničně politických cílech, tezi o *Lebensraum*, rasové nadřazenosti apod.).¹⁵⁷ Program je ilustrací palčivého společenského pnutí a vyhocené ideologické pozice, ze které krizi členové DAP/NSDAP reflektovali.

Základem vize vyjádřené v 25 programových bodech byl jednotný státní útvar, jenž překlenoval vnitřní rozdělení německé společnosti a napravoval nepříznivé zahraničněpolitické postavení zakotvené v mírových smlouvách. Cílem

---

¹⁵² Z původních několika desítek a stovek členů v letech 1919 se z NSDAP do roku 1923 vyvinula respektovaná lokální organizace s téměř 20 tisíci členy.

¹⁵³ Důležité je však zdůraznit, že toto číslo je z velké části nadsazené. Při cenzu v roce 1934 se totiž zjistilo, že pouze 850 tis. z celkového počtu registrovaných členů bylo stále ve straně. K tomu Mühlberger, D., *The Social Bases of Nazism, 1919-1933*, s. 46.

¹⁵⁴ Program byl sepsáný předsedou DAP Antonem Drexlerem a tehdy ještě šéfem propagandy Adolfem Hitlerem. Teze programu ale výrazně ovlivnil i Dietrich Eckhart, významná postava okultistického a *völkisch* spolku *Thule*, a dále jeden z hlavních ideologů Gottfried Feder. Pravděpodobně právě od něj pocházejí antikapitalistické výpady v programu

¹⁵⁵ Arendt, H., *Původ totalitarismu I - III*, Praha 1996, s. 453.

¹⁵⁶ Ibid. (poznámka pod čarou č. 38)

¹⁵⁷ Přeneseně tak platí to, co Eberhard Jäckel napsal o Hitlerových názorech ve 20. letech: „Zřídka nebo snad ve skutečnosti nikdy v dějinách nenastínil vůdce písemně, dříve než se dostal k moci, tak přesně své budoucí skutky.“ Jäckel, E., *Hitlerův světový názor*, Praha 1999, s. 7. Na druhou stranu někteří badatelé poukazují na fakt, že nacismus byl v praktické politice velmi přizpůsobivý a oportunistický. Např. Fest, J., *Hitler*, s. 201.

bylo sjednocení všech Němců v tzv. Velkém Německu na základě práva na sebeurčení. Jestliže Mosley autenticky britskou politiku charakterizoval heslem „*Britain First*“, pak požadavek nacismu na ochranu svébytné národní existence byl shrnut radikální větami „*Občanem státu může být jen soukmenovec. Jen ti, kdo jsou německé krve, bez ohledu na jejich vyznání, mohou být soukmenovci*“¹⁵⁸.

Nástroji NSDAP k prosazení tohoto vyhroceného ideálu byla šovinistická opatření, která vylučovala všechny ne-Němce z účasti na životě společnosti. V tomto smyslu jim měla být odepřena politická práva, jež platila v rovné míře pouze pro „plnohodnotné“ občany, a jejich právní postavení měla upravovat zvláštní legislativa. Úplné vyloučení se vztahovalo na Židy a imigranty.

Ochrana před rozkladnými elementy směřovala i dovnitř společnosti. Ta měla být důsledně chráněna před různými zločinci a příživníky ohrožující obecné blaho a pořádek. Obdobně i tisk měl být psán pouze německy a pouze Němci tak, aby napříště nepodkopával národní jednotu prosazováním cizích zájmů. Svoboda vyznání sice měla existovat, ale jen do okamžiku, kdy se dostávala do konfliktu s veřejným blahem. Konflikt individuálních zájmů a dobra celku formuluje program zcela explicitně ve vztahu k morálnímu cítění německé rasy.¹⁵⁹

Charakter nacistického státu ve vztahu k občanům byl extrémně paternalistický. Sama expanze vyjádřená ideou tzv. *Lebensraum* (životního prostoru), později rozpracovanou do radikálnější podoby například Alfredem Rosenbergem, měla sloužit především jako dobývání nových zdrojů obživy pro německý lid. Další opatření v sociální oblasti směřovala v různých podobách obdobných směrem. Text 25 bodů například stanovuje, že by se stát měl zasazovat o živobytí lidí, což zahrnovalo systém pojištění, včetně důchodového, a celkovou

---

¹⁵⁸ V překladu: „*Staatsbürger kann nur sein, wer Volksgenosse ist. Volksgenosse kann nur sein, wer deutschen Blutes ist, ohne Rücksichtnahme auf Konfession*“. 25-Punkte-Programm der NSDAP, bod 4. Termínem soukmenovec (Volksgenosse) se má na mysli spojení mezi lidmi, které vzniká především příslušností k určitému etnickému nebo rasovému útvaru.

¹⁵⁹ Výslovně je v bodě 24 zmíněn i odpor k „židovskému materialismu“. Naopak se NSDAP staví spíše deklarativně za tzv. „pozitivní křesťanství“. Koncept „pozitivního křesťanství“ je spjat především se jménem jednoho z nejradikálnějších ideologů NSDAP Alfreda Rosenberga. Termín „pozitivní křesťanství“ se vymezuje jak proti judaismu, tak proti katolicismu. Podle Rosenberga katolicismus špatně chápal úlohu Krista, jenž byl vnímán především skrze svou oběť, nikoli „aktivní“ (pozitivní) rozměr jeho činnosti spočívající v opozici vůči judaismu. Rosenberga proponoval vytvoření jednotné křesťanské organizace pokládající základ budoucím árijským náboženstvím. K tomu Rosenberg, A., *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*, München 1930. Podrobněji k filosofii Alfreda Rosenberga např. Wisker, J. B., *The Philosophy of Alfred Rosenberg*, Costa Mesa 1990.

stimulaci životní úrovně – deklaraci podpory střední třídy, zřizování komunitních obchodních domů a dokonce rozvoj drobného podnikání.¹⁶⁰

Stát načrtnutý v programu měl za úkol pečovat o zdraví národa a rozvíjet jeho ducha. Některé proklamace opatření v této oblasti by naznačovaly, že národ v nacistické vizi měl až biologickou kvalitu, jež přesahovala vědomí pouhé pospolitosti komunity. Důrazně se stavěl za podporu matek s dětmi, stejně jako za rozvoj sportu a péče o fyzické nadání. Vzdělání mělo být vedené národní myšlenkou a kultivovat zejména praktické dovednosti.

V institucionální rovině je program velmi vágní a jen v několika větech hovoří o formách politické nebo ekonomické organizace. Je každopádně zřetelné, že by hlavní myšlenka programu, tzn. vytvoření kvalitativně nové úrovně národního života, vyžadovalo vytvoření silné centrální autority, jež by se vymykala demokratickému zřízení.¹⁶¹ V jednom z bodů bylo zmíněno znárodnění, zřízení korporativistického státu a bez jakýchkoliv dalších detailů i zavedení samosprávných prvků do podnikové sféry.¹⁶²

3.3.1. Adolf Hitler, *Mein Kampf* a ideologie NSDAP

Podobně jako 25 bodový program z roku 1920 lze vnímat i Hitlerův *Mein Kampf*. Můžeme tak namítnout, že se jedná o knihu patetickou, silně stylizovanou¹⁶³ a nekoherentní, jenž představuje způsobem, jakým je napsána, pomyslný protipól „brilantních“ spisů Mosleyho nebo Ravena Thomsona. Ale i to má svůj význam a

---

¹⁶⁰ Z části se však tyto návrhy také vztahují k hospodářské krizi po první světové válce.

¹⁶¹ Program se však explicitně nestavěl proti existenci parlamentu. Zřetelně ho však odsouval do pozadí a podřizoval ho bezpodmínečné autoritě centra. *25-Punkte-Programm der NSDAP*, bod 25. Ve vztahu k parlamentu hovořil program pouze o výběru kandidátů na základě kvalifikace namísto uplatňování stranického klíče.

¹⁶² Autorem antikapitalistických výpadů v programu z roku 1920 byl Gottfried Feder, který téměř po celá dvacátá léta sloužil jako Hitlerův ekonomický poradce. V dlouhodobém horizontu však jeho role klesala, zejména s tím, jak rostla snaha NSDAP o získání finančních elit na svou stranu (zejména od roku 1931). Feder odmítal programatický oportunismus, i když se s vedením samotným do otevřeného konfliktu nedostal. Po uchopení moci nacisty v roce 1933 nezastával již žádnou významnou funkci. V ideové rovině kladl Feder důraz především na ekonomii. Antisemitismus, ačkoliv byl v jeho díle přítomný, odsouval Feder spíše na vedlejší kolej a většinou se o něm zmiňoval v souvislosti s „mezinárodním plutokracií“. Závislost na mezinárodním kapitálu obecně stála v centru jeho spisů a drobnějších publikací. V tomto smyslu hovořil o tzv. mezinárodním úrokovém otroctví“. Jako cíl proto stanovil hospodářskou autarkii. Dobrým pramenem k Federově myšlení je edice kratších textů vydaná jako Feder, G., *Kampf gegen die Hochfinanz*, München 1933. Ze sekundární literatury např. stať Tyrell, A., Gottfried Feder and the NSDAP, in: Stachura, P. D. (ed.), *The Shaping of the Nazi State*, London 1978.

¹⁶³ Například Joachim Fest poukázal na celou řadu neobratností v textu, chabou stylistickou úroveň a celkově snahu působit vzdělanějším dojmem, čímž se pokoušel maskovat vlastní diletantství. K tomu Fest, J., *Hitler*, s. 198.

nějaký základ. Budu proto argumentovat tím, že specifický způsob sebe prezentace vypovídá jak o autorovi samém, tak o myšlenkách v knize vyjádřených.

Základy knihy vznikly za Hitlerova pobytu v landsbergském vězení a vyšly již v roce 1925.¹⁶⁴ Druhou část sepsal později, přičemž obě byly poprvé publikovány v jednosvazkovém vydání až v roce 1930. Text údajně sepsal na naléhání svých přátel a podřízených, ale její význam tkvěl mimo jiné i v tom, že pomohla v upevnění Hitlerovy pozice v roli vůdce.¹⁶⁵ Kniha není rozhodně celá věnována systematizování ideologické pozice, v první části například Hitler popisuje své mládí, líčí „působivé“ obrazy svého dospívání ve Vídni i otřes první světové války. Přesto i útržky a postřehy rozesté po celém textu vytvářejí ideovou základnu, jež, jak poukazuje Fest, neprodělala od té doby významnější změny.¹⁶⁶ Obdobně argumentuje i Kershaw: „...[Kniha] představovala nejjasnější a nejrozsáhlejší prezentaci jeho ideologie, se kterou kdy vyrukoval.“¹⁶⁷ Spíše než jasným nárysem politiky je však výpovědí o Hitlerově poslání, představách o společnosti a vlastních dlouhodobých cílech.

Druhý díl Hitlerova *Mein Kampf* (*Zweites Buch*) vznikl pouze jako manuskript a za Hitlerova života nikdy nedošlo k jeho vydání. Nalezen byl až po druhé světové válce v roce 1963. Spis je v porovnání s prvním ucelenější a Hitler se v něm věnuje především své zahraničně politické koncepci.¹⁶⁸

Zatímco BUF líčila krizi především v ekonomických a politických termínech, přistupoval Hitler k poválečné době velmi odlišně. Sice napadal Výmarskou republiku a demokracii, ale příčiny neutěšeného stavu světa kolem sebe nacházel hlouběji, především v rasových teoriích a vyhrocených koncepcích židovského spiknutí.¹⁶⁹ V judaismu spatřuje příčiny evropského úpadku i událostí, které přivedly

---

¹⁶⁴ Hitlerův vlastní původní titul první části zněl „*Čtyři a půl roku boje proti lži, hlouposti a zbabělosti*“

¹⁶⁵ K tomu Broszat, M., *Uchopení moci*, s. 89.

¹⁶⁶ Fest, J., *Hitler*, s. 200.

¹⁶⁷ Kershaw, I., *Hitler, 1889-1936: Hybris*, Praha 2004, s. 236. Kershaw dále podotýká, že základy Hitlerových názorů jsou patrné již v jeho drobnějších textech a promluvách z dřívější doby. Srv. *Ibid.*, 239-242.

¹⁶⁸ Česky jako Hitler, A., *Druhá kniha (nepublikované pokračování Mein Kampfu)*, Praha 2007. V druhém díle se věnoval především rozpracování své zahraničně-politické koncepce. Ta byla směsí mocenských ambic Německa na zničení poválečného mezinárodního systému, což předpokládalo konflikt především s Francií (omezeně i Británií), a ideologického výrazu tradičního „*Drang nach Osten*“, historicky legitimizovaného německého tažení do východní Evropy. Hitler však tuto argumentaci posunul dále, když uvažoval o Rusku především jako o komunistické zemi v podruží židobolševismu. Východní tažení tak nemělo být pouhou mocenskou expanzí, ale mělo i svůj významný idealistický a revoluční „očistný“ rozměr. Detailněji např. Jäckel, E., *Hitlerův světový názor*, s. 25-46.

¹⁶⁹ Hitler se v tomto dokonce vyvyšoval nad ostatní. Pojímal sám sebe jako někoho, kdo dokáže nazít pravou podstatu věcí a je schopný ji vyložit. Hitler, A., *Mein Kampf*, s. 247.

Německo k válečné porážce a právě prožívané krizi. Židy označil za štváče Německa, jejichž cílem je dobytí celého světa.¹⁷⁰ Své úvahy přitom zahalil do pompézní rétoriky, jež měla jeho názorům prvoplánově přidávat na působivosti a vytvářet dojem zcela exkluzivní kvality.¹⁷¹

Základní dynamiku historického vývoje podle Hitlera určuje především rasový konflikt. Vymezoval se proti pacifistickým, mírovým a humanitním názorům s tím, že ta jsou degenerativní a pouze slouží rozkladu kultur jednotlivých ras.¹⁷² Naproti tomu stavěl na jakémsi „*eschatologickém darwinismu*“¹⁷³, přežívání na základě práva silnějšího. Zcela samozřejmě uvažoval v relacích podřízených a nadřazených lidí. „*Vývoj lidstva by se dal přirovnat výstupu po nekonečném žebříku, člověk se zkrátka nedostane výše, aniž by vystoupil přes nižší příčky*“.¹⁷⁴ Jak poukázal Joachim Fest, není politika v tomto smyslu kultivací společenského života a přenesení konfliktu na „smírnou“ půdu. Naopak, je vyhocením tohoto boje a ve své podstatě formou války.¹⁷⁵

Za skutečného tvůrce kultury ve světě považoval Hitler árijskou rasu.¹⁷⁶ „*Ona dodává i všechny obrovské stavební kameny a plány veškerého lidského vývoje...*“¹⁷⁷ Ostatní rasy a národy upadávají do podřízeného postavení a stávají se nástroji budování kultury. Jejich úděl je odkazoval pouze do role nositelů kultury nebo jejich kazitelů (zejména Židé). Příčinu úpadku spatřoval Hitler v emancipaci porobených národů, které postupem času mísily svou krev s krví Árijců, vlivem čehož došlo k duševnímu i fyzickému úpadku nadřazené rasy.¹⁷⁸ Úplný její zánik by znamenal nástup „*bezkulturních dob*“.¹⁷⁹

Právě v této ideji úpadku můžeme vidět prazáklad snahy o vyhlazení podřadných ras za nacistického režimu a pokusů nacistické lékařské vědy nalézt

---

¹⁷⁰ Ibid., 703. Židé přitom podle Hitlera využívají marxismu, tisku, finančních vlivů i různých kosmopolitních tendencí (např. založení Společnosti národů). K hodnocení Židů využívá všech možných negativních příměrů i *ad hoc* tvrzení typu: *Největšími znalci možností použití lži a pomluv byli vždy Židé*. Srv. Ibid., s. 253.

¹⁷¹ Ve výsledku však působí jeho snaha velmi neobratně až trapně.

¹⁷² Jako rasu uvažuje Hitler „*fyzicky a duchovně stejnorodé živé bytosti*“.¹⁷³ Ibid., s. 433.

¹⁷³ Viz Fest, J., *Hitler*, s. 262.

¹⁷⁴ Hitler, A., *Mein Kampf*, s. 323.

¹⁷⁵ Fest, J., *Hitler*, s. 262.

¹⁷⁶ K tomu především pasáž Ibid., s. 311-362.

¹⁷⁷ Ibid., s. 318.

¹⁷⁸ Slovo „*národ*“, respektive rasa, má zcela biologické kvality a v Hitlerově vizi jde především o živoucí organismus, nikoli pouhé nahodilé sdružení lidí. Tomu napovídá i rétorika a užívané jazykové prostředky-stále dokola se opakují fráze o tom, že „*dochází k otravě a mísení krve, národ postihují nemoci nebo je naopak zdravý, trpí lidskými vředy, je oslabován parazity, pijavicemi atd.*“

¹⁷⁹ Ibid., s. 421.

skrze eugeniku archetyp nového arijského člověka. V knize *Mein Kampf* tak Hitler položil základ společenského a antropologického projektu, ve kterém se zrcadlila upadlá sláva nadřazené rasy. *Mein Kampf* také vrhá nové světlo na 25 bodový program jako na ideologický základ NSDAP, neboť si lze povšimnout linky mezi tělesným úpadkem rasy teoretizovaným v *Mein Kampf* a aktivistickou podporou sportu a fyzického rozvoje ze strany státu deklarovanou v programu z roku 1920.

Stát měl v Hitlerově pojetí specifickou úlohu. Předem ho vyloučil jako jednotku hospodářské organizace a důraz položil především na jeho živoucí národní rozměr. Doslova píše: „*Pud zachování druhu je první příčinou vytvoření lidských společností. Tím však je stát národním organismem a nikoliv hospodářskou organizací. To je rozdíl tak velký, že zůstává nesrozumitelný oněm dnešním takzvaným "státníkům". Ti se domnívají, že pomocí hospodářství mohou vybudovat stát, zatímco stát je ve skutečnosti vždy výsledkem součinnosti těch vlastností, které spočívají v linii udržování druhu a rasy.*“¹⁸⁰ Stát měl tedy přijmout přímou zodpovědnost za národnostní a rasovou čistotu.

Snad i v tom tkví jedna z příčin ostrého antisemitismu. Hitler se explicitně stavěl proti běžně přijímaným názorům, jež ve státu vidí pouhé mocenské sdružení nebo určitý mechanismus stimulace kulturní identity (např. národ definovaný jazykem). Národ podle Hitlera nachází svůj smysl až ve spojení se státem, který paternalisticky pečuje o jeho zdraví a vývoj v intencích čisté rasy. Je prostředkem kulturního vývoje, nikoli však cílem, neboť kulturní úroveň je přímo závislá na rase, jenž se o vytvoření vyšší kultury pokouší. V tom především spočívá jeho účel. Židé však žádnou státní organizaci neměli, naopak jejich diaspory působily po celém světě bez jakéhokoliv jednotícího prvku. Z perspektivy Hitlera bylo proto jejich působení extrémně negativní a viděl v nich rušivý primitivní element ve státě, v němž ničily kulturní vyspělost celku a rasovou čistotu.

Jaká tedy měla být Hitlerem vyličená podoba nacistického státu? Především měl napravovat neschopnost Výmarské republiky (či jakéhokoliv jiného moderního státu) zajišťovat rasovou čistotu, k jejímuž narušování v případě Německa docházelo otevíráním země po Třicetileté válce. Země měla být zbavena různosti rasových elementů a soužití více ras vedle sebe (kromě rasy Nordické). Tato proměna by zajistila obnovu postavení německého živlu jako panské rasy a nasměrovala národní

---

¹⁸⁰ Ibid., s. 168.

komunitu k uskutečňování vyšší ideje vládnoucího postavení (ve smyslu árijské nadřazenosti). Hitler to formuloval pregnantně, když napsal, že „*stát je zbraň v boji o bytí*“¹⁸¹. Přitom podle něj nejde o něco nepřirozeného, protože i sama příroda, pro Hitlera v určitých okamžicích hlavní zdroj legitimacy jeho názoru, uchovává čistotu druhu. Tato pozice mu umožňovala dojít k radikálnímu stanovisku o zachování čisté krve jako o nejvyšším a nejsvatějším závazku i právu zároveň.

Současný stav „*tělesného a morálního malomocenství*“¹⁸² se tedy Hitler snažil zcela vyvrátit, protože byl podle něj zodpovědný za odumírání původní rasové kvality. Aby tento vývoj zvrátil, stavěl do centra budoucího upořádání, státu všech Němců, silnou centrální autoritu, jenž bude zasahovat do soukromé morálky i rodinného zázemí, zejména ve vztahu k reprodukci a vychovávání potomků. Jediný účel státu, zachovávání čisté rasy, měl vést k administrativně prováděné selekci rasově čistých a vhodných k dalšímu rozmnožování a oddělování degenerovaných a nemocných, které by prohlašoval za neschopné dalšího plození.

Na piedestal by nový totalitní stát postavil dítě a mateřství jako takové. Ženám Hitler přisuzoval především úlohu „matek národa“, plození dětí a jejich výchovu pod dohledem státu. Zcela je tak uzavíral do domovů a stát dokonce měl poskytovat pomoc (pravděpodobně peněžitou), jež by umožnila ženám maximálně se soustředit na rodinný život. Hitler tak rozvíjel radikální nerovnost v postavení žen a mužů. Vymíňoval si, že stát má exkluzivní právo zasahovat do výchovy dítěte i přes nesouhlas rodičů, čímž se pod záštitou čisté rasy pokoušel o nabourání jednoho z nejintimnějších vztahů v lidském životě.

Ve výchově dětí kladl Hitler mimořádný důraz na zdravý tělesný rozvoj, který podle něho současné podoby státu zanedbávají. Ve školách mělo dojít k rozšiřování hodin sportu a fyzické otužilosti na úkor tradičních osnov a osvojování si penza všeobecných znalostí. Odbornost mladého člověka směřovala v Hitlerově vizi především k uplatňování praktických znalostí v běžném životě spíše než k nabývání encyklopedického vědění a rozvíjení vědeckého poznání. Ve svých představách uvažoval Hitler o školách jako o „továrnách“ na *nového člověka*, pevného ve svém přesvědčení, rozhodného a se silnou vůlí, jenž by vynikal zejména v kontrastu ke zbabělosti a slabosti, tedy hodnotám prosazovaným současným státem.

---

¹⁸¹ Ibid., s. 440.

¹⁸² Ibid., s. 446.

Výsledkem budování státu kolem rasově čistého jádra mělo být období nového věku symbolizovaného *novým člověkem*, duševně i fyzicky nadřazeným, jenž bude renesancí pravého árijského typu. Teze o novém člověku je zároveň podobenství nové kvality lidské existence, neboť Hitler jeho příchodem ohlašoval pád stávajícího dekadentního uspořádání a příchod ztělesnění „nejvyšší ideje“ - nového rasově čistého řádu.

V Hitlerově vidění antagonizoval nacismus především dva fenomény – židovství a marxismus. Prakticky celý *Mein Kampf* je protkaný nekonečnými nenávisťnými výpady k oběma, ale „skutečných“ příčin tohoto postoje uvedl Hitler jen několik.

Nacistický pohled na Židy byl v *Mein Kampf* legitimizován Hitlerovým poukazem na několik skutečností, jež se dají shrnout do dvou hlavních bodů. Jednu z příčin jsem již zmínil, cizost židovského prvku v kulturním životě jednotlivých národů. Hitler, jenž postavil antisemitismus do středu svého světónázoru, podle *Mein Kampf* na základě své otřesné vídeňské zkušenosti z mládí, židovskou diasporu označoval doslova za tuberkulózu všech národů, neboť židovství přisuzoval globální charakter (v souvislosti s tím hovoří i o globálním židovském spiknutí). Židovská rasa podle něho není schopná vytvářet stát, a proto v Hitlerově vidění automaticky kazila státy ostatních. Druhý důvod Hitlerovy nenávisti pramenil z jeho deklarovaného odporu k materialistické židovské kultuře, již přisuzoval bezmeznou touhu po majetku a lačnění po penězích. Kriticky posuzoval historický vývoj, když ukazoval, nakolik se z původních ghatt a židovských čtvrtí (*států ve státě*) rozšířil rozkladný vliv židovských peněz do všech oblastí společnosti, kde ničil národní zájem a jednotu.¹⁸³ Za konečný cíl Židů považoval zotročení všech národů.¹⁸⁴

Zajímavý je vyhrocený postoj hitlerovského nacismu k marxismu. Tito „zlovolní blíženci 20. století“¹⁸⁵ přitom v některých rysech vykazují podobnosti, zejména ve své společné víře v postupný vývoj lidské společnosti k lepšímu životu. Zatímco však v marxistické vizi mělo být ideálního stavu dosaženo emancipací vykořisťovaných vrstev společnosti, Hitler představil brutální obraz nadvlády árijské rasy. Z této pozice také marxismus odsuzoval jako světónázor, jenž usiluje o zničení úlohy osobnosti v dějinách a tím i národa, potažmo státu a rasy. Hitler dával škodlivý

---

¹⁸³ Ibid., 340-344.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Název eseje Pierra Chaunu o příbuznosti komunismu a nacismu. Chaunu, P., Zlovolní blíženci 20. století, in: Novák, M., *Komunismus a fašismus*, Praha 2002, s. 183.

židovský vliv na stát do přímé souvislosti s posilováním komunistického internacionálního hnutí. Údajnou sounáležitost pak vyjadřoval pojmem „židobolševismu“, jenž se stal základem idealistické zahraničně politické koncepce vyjádřené fundamentálním odporem vůči Sovětskému státu.¹⁸⁶

3.3.2. „Strasserovský“ nacismus

Následující oddíl se bude věnovat ideologii bratrů Otty a Gregora Strassera. V úvodu se nejdříve pokusím termín „strasserismus“ vymezit. Zatímco totiž slova nacismus a Hitler bývají považována za synonyma, pojem „strasserismus“ je v literatuře přijímán poněkud s rozpaky. V trivializovaných shrnutích se o něm většinou hovoří jako o směru, jenž ve dvacátých letech dokázal vytvořit alternativu k hitlerovskému centrálnímu vedení. Takové tvrzení však hrubě zkresluje skutečnost. Opomíjí totiž fakt, že potenciální myšlenková platforma pro rozvíjení alternativy se nepřekrývala s adekvátním organizačním a mocenským zázemím.

Skutečná alternativa?

Zásluhu na prominentním postavení bratrů Strasserů měl především mladší z obou bratrů, Gregor. Ve straně působil již od počátku 20. let, kdy vedl dolnobavorské svazy *Freikorps*. Za Hitlerovy nepřítomnosti po mnichovském puči byl dokonce zvolen nejdříve do spolkového, později i do říšského sněmu, kde setrval až do roku 1932. V mezidobí se pokoušel o organizování strany v severním Německu, kde v průmyslových oblastech využíval nespokojenosti s hyperinflací a tzv. Rúrskou krizí. Strasserova „hvězdná hodina“ přišla v březnu 1925, kdy byl budováním organizace v severním Německu pověřen oficiálně. Zde měl již z dřívější doby vynikající síť kontaktů, kterou plně využil ve svůj prospěch a počet tamních členských organizací rostl závratným tempem. Ve své propagandě se na průmyslovém severozápadě zaměřoval hlavně na dělnickou třídu, které imponoval svým programovým idealismem, spíše než praktickým oportunismem, jako tomu bylo v případě Hitlera.¹⁸⁷

Cesta Otty Strassera do NSDAP byla nepoměrně delší a do značné míry odráží i jeho komplikovaný vztah k nacismu. Po první světové válce se stal členem

---

¹⁸⁶ Viz poznámka pod čarou č. 43.

¹⁸⁷ Navíc Gregor Strasser využíval budování severoněmeckých organizací i jako způsobu, jak se vymezit proti mnichovskému centru a některým tamním významným funkcionářům-např. Juliu Streicherovi nebo Hermannu Esserovi.

různých organizací - postupně vystřídal *Freikorps*, německou sociální demokracii, prožil návrat k národoveckým spolkům, byl ovlivněn ideou bolševické revoluce a zároveň studoval ekonomii, ze které získal i doktorát. Do vážnějšího kontaktu s NSDAP se dostal až v letech 1924 a 1925, kdy ho oslovil jeho bratr Gregor s tím, aby mu pomohl vybudovat organizaci strany na severu Německa. Otta Strasser do NSDAP vstoupil, ale žádnou významnější funkci v její hierarchii nezastával. Prosadil se spíše jako ideolog a významný publicista. Jeho jméno je spjato se založením berlínského nakladatelství *Kampfverlag*, ve kterém vydával svůj úspěšný týdeník *Der Nationale Sozialist*. Myšlenky Strassera nacházely ohlas především v dělnických vrstvách a SA. V nacistickém hnutí se vymezoval svou radikální antikapitalistickou pozicí, kvůli níž nakonec musel z NSDAP odejít po konfliktu s Goebbelsem a Hitlerem v roce 1930. Kromě výpadů na účet finančních a průmyslových kruhů, jejichž podporu potřebovala NSDAP nutně získat, hrála roli i rostoucí moc Strassera v Berlíně.¹⁸⁸

Výsledkem činnosti Gregora Strassera na severu Německa bylo zřízení tzv. „Pracovního společenství severoněmeckých a západoněmeckých žup NSDAP“ (*Arbeitergemeinschaft der nord- und westdeutschen Gaue*). Formálně sice mělo ve stanovách zanesenou podřízenost Hitlerovi, na druhou stranu usilovalo pod Strasserovým vedením o precizaci intelektuální pozice „socialistické“ odnože fašismu a reformulaci 25 programových bodů z roku 1920 (viz dále). Mezi severoněmeckými funkcionáři a mnichovským centrem záhy došlo ke konfliktu, částečně i kvůli přičinění Gottfrieda Federa a jeho vlivu na Hitlera. Ten v reakci svolal v únoru 1926 kongres do Bambergu. Na setkání, kterého se účastnily i desítky postav ze severoněmeckých organizací NSDAP, Hitler draft alternativního programu odmítl a velmi obratně ve stranické hierarchii potvrdil své výsadní postavení, čímž předešel jakémukoliv schizmatu uvnitř NSDAP ještě před vypuknutím potenciálně vážné krize.¹⁸⁹

---

¹⁸⁸ Strasser po vystoupení z NSDAP přetavil svůj politický názor v nové uskupení, tzv. Černou frontu (*Schwarze Front*), s níž usiloval o prosazení levicové podoby národního socialismu. Mimo jiné doufal i ve spolupráci s některými nacisty. Je zajímavé, že Černá fronta postrádala v programové rovině vyhraněný antisemitismus. V období po roce 1933 organizace postupně zanikla a Strasser musel uprchnout do exilu. Podrobně např. Moreua, P., *Nationalsozialismus von links*, Stuttgart 1984, s. 41 an.

¹⁸⁹ Podrobněji k bamberskému setkání např. Orlow, D., *The Nazi Party 1919-1945*, s. 49-51., dále Kershaw, I., *Hitler, 1889-1936: Hybris*, s. 267-269.

Autonomii organizací v severním Německu prakticky zlikvidovaly další snahy o byrokratizaci strany. Hitler prosadil, že vedoucí nebyli napříště voleni přímo řadovým členstvem, čímž dříve do strany vnikal aktivistický duch SA¹⁹⁰ i potenciální neshody, ale dosazování se mělo dít přímo z centra. Spolu s rostoucí úlohou vůdce byla patrná i snaha o ujednocení ideové linie, respektive o marginalizaci ideologických sporů. Svůj podíl na tom mělo paradoxně i Strasserovo propagandistické zaměření se v kampaních na městský proletariát, tzv. *městský plán* (do konce roku 1927 byl šéfem propagandy). Jeho strategie se však nesetkala s úspěchem a na centrální úrovni byla opuštěna ve prospěch artikulace nespokojenosti střední třídy a venkova.

V lednu 1928 Hitler jmenoval Strassera říšským organizačním šéfem NSDAP, v čemž lze spatřovat i snahu o další oslabení Strasserovy vyhraněnosti. Pro stranu jako celek však znamenala Strasserova práce významný přínos. Především jeho zásluhou se totiž heterogenní organizace proměňovala v dobře administrovaný centralizovaný aparát.

Ideologické vyhranění strasserovské neformální skupiny se podařilo oslabovat v personální rovině. Hitler v roce 1926 na svou stranu přetáhl excelentního řečníka a dobrého organizátora Josepha Goebbelse, do té doby Strasserova chráněnce, a pověřil ho vedením chaotické berlínské župy.¹⁹¹

Snad nejvýznamněji se nesprávné hodnocení mocenské pozice „strasserismu“ odrazilo v prosinci turbulentního roku 1932 v rozhodnutí generála Schleichera nabídnout Gregoru Strasserovi místo vícekancléře v německé vládě.¹⁹² Doufal, že vyvolá mocenskou roztržku uvnitř NSDAP, jež by mu pomohla oslabit agresivní politiku nacistů a jejich snahu o ovládnutí nejvyšších pozic. Snaha však vyšla naprázdno. Strasser, stále v pozici stranické dvojky, sice měl významné postavení, mocenské nástroje však ovládalo hitlerovské centrum strany.¹⁹³ Krátce na to Strasser rezignoval na veškeré pozice. O dva roky později ho nechal Hitler zavraždit během Noci dlouhých nožů.

---

¹⁹⁰ K tomu Grant, Thomas: *Stormtroopers and Crisis in the Nazi Movement: Activism, Ideology and Dissolution*, London 2004

¹⁹¹ Patrick Moreau tezi vyhrotil, když poznamenal, že Goebbelsovo jednání bylo první signálem otevřeného boje proti strasserovské frakci. Moreau, P., *Nationalsozialismus von links*, s. 29. Srv. Fest, J., *Hitler*, s. 234-235.; Orlow, D., *The Nazi Party 1919-1945*, s. 65-66.

¹⁹² Podrobně např. Stachura, P. D., „Der Fall Strasser“, Gregor Strasser, Hitler and National Socialism 1930-1932, in: Stachura, P. D. (ed.), *The Shaping of the Nazi State*, London 1978.

¹⁹³ Přehledně shrnutí krize Kershaw, I., *Hitler, 1889-1936: Hybris*, s. 368 - 376. Nejpodrobněji Kissenkoetter, U., *Gregor Strasser und die NSDAP*, Stuttgart 1987, s. 123-177.

Shrnutí role Gregora Strassera, někdy chápaného jako lepší alternativa k Hitlerovi, se proto nutně musí vyvarovat kategorických pozic. Na jednu stranu je patrné, že v období těsně po Hitlerově propuštění z věznice měl dostatečný vliv a snad i nezávislost na prosazení své odlišné ideologické vize. Ta však byla časem oslabována a navíc se Strasser nikdy nezřekl své loajality vůči Hitlerovi, jehož oceňoval jako nezbytnou figuru pro úspěch NSDAP, a to i přesto, že se s ním někdy rozcházel. O malé míře Strasserovy „odbojnosti“ svědčí i svědomitost s jakou se podílel na organizaci strany. Jak uvidíme, tak i ideová rovina jeho programu nesla některé shodné rysy.

Ideologie „strasserismu“

Ideové projekty strasserismu budu ilustrovat na příkladu tří textů, jež se svým charakterem nacházejí na pomezí ideologie a politických programů. Prvním je již vzpomínaný program „Pracovního společenství severoněmeckých a západoněmeckých žup“ z roku 1926, ve kterém se skupina kolem Strassera pokusila o rozpracování tezí prvního programu NSDAP.¹⁹⁴ Další dva texty jsou sice kratší, přesto však poskytují rámcový vhled do intelektuálních východisek obou bratrů – *Myšlenky o budoucích úkolech*¹⁹⁵ (1926) z pera Gregora Strassera a *Čtrnáct tezí německé revoluce*¹⁹⁶ (1929), jejichž autorem je Otta Strasser. U prvně jmenovaného jsem vybral záměrně publikace z raného období, neboť mohou ukázat, nakolik radikální skutečně byla jeho ideologie a nakolik stála proti Hitlerově tezím z *Mein Kampf*, respektive obecným úvahám vyjádřeným programem z roku 1920.

Podobně jako ostatní autoři, kterými jsem se doposud zabýval, i oni uváděli své apely poukazem na hlubokou společenskou krizi. Oba spatřovali její příčinu v liberalismu, ať už v politickém či ekonomickém.

Jádro problému tkvělo podle Gregora Strassera v materialistické povaze současné kultury. Ta zbožšťila peníze, pouhé prostředky směny, a učinila z nich

---

¹⁹⁴ Kühnl, R., *Zur programatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Program von 1925/1926*, in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Vol. 14(1966), No. 3, s. 317-333. Plné znění Strasserova programu Ibid., s. 324-333.

¹⁹⁵ Přeloženo jako „Thoughts about the Tasks of the Future“. Strasser, G., *Thoughts about the Tasks of the Future*, in: Lane, B. M. - Rupp, L. J. (eds.), *Nazi ideology before 1933: a documentation*, Manchester 1978, s. 87-93.

¹⁹⁶ Přeloženo jako „The Fourteen Theses of the German Revolution“. Strasser, O., *The Fourteen Theses of the German Revolution*, in: Lane, B. M. - Rupp, L. J. (eds.), *Nazi ideology before 1933: a documentation*, s. 106-109.

měřítka hodnoty lidí i světa. Strasser zdůrazňuje, že došlo k fetišizaci ekonomického uvažování a kvůli tomu i k zotročení člověka vlastním chtíčem. Lidé se podle jeho názoru stali oběťmi své touhy po osobním úspěchu a naplňování egoistických ambicí.¹⁹⁷ Obrazně řečeno, Strasser ve svém díle usiloval o to, aby se ekonomika vrátila „zpět na zem“ a nabyla svůj původní účel. V jeho vidění nešlo o majetek, ale o lidskou duši. Nikoli o vlastnictví, ale práci a snahu samotnou. Pro zvrácení morálního marasmu musel být vyvrácen současný řád. Tento požadavek formuluje především ve vztahu ke kapitalismu, systému, jenž udržuje ekonomické vykořisťování: „*Jme socialisté (...), nepřátelé současného kapitalistického systému na život a na smrt (...). Za všech okolností jsme odhodlaní zakázat tento systém*“.¹⁹⁸ Obdobně požadoval jako podmínku uskutečnění německé revoluce pád kapitalismu i Otto Strasser, jenž systém nazýval „tyranii peněz“. Na liberalismus útočil ve svém programu téměř ze stejných pozic jako jeho bratr. Podobně ztotožňoval přicházející revoluci s renesancí duchovního rozměru: „*revoluce duše proti mysli, nacionalismu vůči individualismu, socialismu proti kapitalismu*“.¹⁹⁹

Řešení oba shodně nacházeli v obnově „dobra celku“, jež bylo upozaděno sebestředným liberalismem a falešnou demokracií. Cílem bylo nahradit relativitu rozpadajících se hodnot a znovu ukotvit člověka ve světě. Nepostulovali však radikální emancipaci celých společenských vrstev ani egalitářskou společnost, v čemž se rozcházeli s marxismem. Naopak, v ontologické rovině odsuzovali rovnostářství s poukazem na fakt, že se lidé rodí nerovni a život tuto nerovnost pouze umocňuje. Stát by se měl této skutečnosti přizpůsobit a poskytovat prostor uplatnění individuálních nerovností (talentů), jež by měl zapojovat do harmonie blaha národního celku. Rozvíjeli tak zvláštní formu individualismu stimulovanou především v národním životě, *de facto* na pomezí liberální společnosti a kolektivistických představ. V souladu s tím nezavrhovali ani soukromé vlastnictví.

V návaznosti na tyto teze navrhoval Gregor Strasser v kontextu nacistického hnutí pozoruhodný princip upravující výběr nové elity společnosti. Zatímco Hitler neváhal obhajovat stát, jenž by naprosto bez milosti selektoval lidi podle míry fyzické degenerace, stavěl se Strasser za jiný přístup vycházející právě z unikátní

---

¹⁹⁷Svým způsobem tak vede paralelní tezi k marxistickému argumentu o „zbožním fetišismu“.

¹⁹⁸ Strasser, G., Thoughts about the Tasks of the Future, in: Lane, B. M. - Rupp, L. J. (eds.), *Nazi ideology before 1933: a documentation*, s. 88.

¹⁹⁹ Strasser, O., The Fourteen Theses of the German Revolution, in: Lane, B. M. - Rupp, L. J. (eds.), *Nazi ideology before 1933: a documentation*, s. 106.

kombinace individualismu a národního blaha.²⁰⁰ Navrhoval, aby jednotlivci sami rozhodli, zda vloží své síly do služeb státu. Pokud by sloužili v armádě nad rámec povinné civilní služby, čímž by prokázali svůj závazek nasazovat pro národ svůj život i své heroické kvality, přirozeně by tím zvyšovali i svou hodnotu, jež by měla být odměněna privilegovaným postavením ve společnosti. Služba národu se v případě mužů dokazovala v armádě. V případě žen byla situace v zásadě stejná s tím rozdílem, že oddanost státu prokazovaly závazkem k nadměrnému rození a výchově dětí. Strasser tím formuloval zvláštní formu emancipace, jež sice rozlišovala různé kvality mužů a žen, na druhou stranu však dávala ženám stejné možnosti v uplatnění touhy podporovat národ nad rámec běžných povinností.²⁰¹ Podle Strassera to bylo jen logické, neboť krize dopadala na všechny stejně.

Výsledkem tohoto zvláštního přirozeného výběru by bylo vytvoření privilegované společenské elity, jež by disponovala silnějšími politickými právy (např. větším počtem hlasů pro jednotlivce) i exkluzivním přístupem k úřadům. Nová vůdcovská vrstva měla být ztělesněním nové morálky definované hodnotou osobní cti a službou národu. Nalezením nové morálky by člověk opět získal smysl života, tentokrát ve svém aktivistickém vztahu k národnímu blahu a prospěchu celku.

Stát pojímali bratři Strasserové „typicky“. Jeho kvalitu poměřovali schopností organizovat zdravý život národa a mobilizovat hospodářské zdroje pro jeho rozvoj. Sám o sobě byl však podle nich utilitární, nebyl samoúčelný a sloužil pouze jako nástroj k povznesení národa. Z předchozího výkladu jasně vyplývá, že by měl být veden silnou centrální autoritou a to zaznívá i v obou textech. V programu „Pracovního společenství severoněmeckých a západoněmeckých žup“ byl jeho nástin podrobnější, včetně detailního plánu institucionálního uspořádání a organizace hospodářského života.

V konturách se shodoval s vágními tezemi programu z roku 1920. Požadoval sjednocení všech Němců a nově dokonce i celní unii s ostatními státy. Institucionálně mělo novou Velkoněmeckou říši definovat silné postavení exekutivní moci a profesní členění, jež by se výhradním způsobem promítalo do reprezentativních těles na všech úrovních - říšských, zemských i okresních. Zazněla tak relativně

---

²⁰⁰ Strasser v této souvislosti dokonce projevuje nedůvěru k rasovým a krevním testům.

²⁰¹ Podrobněji k nacistickému pohledu na sociální roli ženy např. Rupp, L. J., *The Image of Women in Nazi Ideology*, in: *Signs*, Vol. 3 (1977), No. 2, s. 362-377. Primární prameny jsou výtečně shrnuty v edici Arendt, H. J.-Hering, S.-Wagner, L. (eds.): *Nationalsozialistische Frauenpolitik vor 1933*, Frankfurt am Main 1995

propracovaná obdoba korporativistického upřádání. Stavěla se proti všeobecnému volebnímu právu, neboť zastoupení vznikalo čistě podle „stavovské“ struktury.

V programu výsostné místo zaujímalo postavení k soukromým podnikům a velkým vlastníkům půdy. Zde bylo jednoznačně rozlišeno, že podniky s více než dvaceti zaměstnanci měly zcela změnit svou strukturu na akciovou společnost. V klíčových odvětvích by si majoritní podíl zachoval stát. Zbytek podílu by byl pak otevřený zapojení zaměstnanců nebo soukromému podnikání. Podnik jako celek by se také řídil principy standartní akciové společnosti. Obdobně zasahoval program i do vlastnictví půdy. Nad výměru tisíc jiter mělo docházet k přerozdělování půdy a jejímu pronajímání malým zemědělcům. Strasserové tak důsledně navazovali na jeden z bodů původního programu, když hospodářství organizovali ku prospěchu dělníků, malých podnikatelů a rolníků. Na druhou stranu ale program například stanovoval, že zemědělec může obchodovat s přebytkem pouze přes cechy a zemědělské komuny, čímž Gregor Strasser usiloval o úplnou racionalizaci vztahů mezi producenty a spotřebiteli.

Program několikrát důrazně upozorňoval, stejně jako oba bratři Strasserové v dalších textech, že půda je i velkým vlastníkům pouze propůjčována, neboť „hrouda“ tvoří jeden ze základů prosperity národa a za žádných okolností mu nemůže být odnímána.

Ačkoli se může zdát, že bratři Strasserové rozvíjeli méně vyhocenou formu nacismu, jenž se vymyká Hitlerově vizi čisté rasy, není tomu tak zcela. Neuzavírali sice své programy do nekonečných teorií rasového boje a nadřazenosti, jako to činil v *Mein Kampf* Adolf Hitler, přesto byli jejich názory na Židy formulované velice explicitně.

Otto Strasser psal o „unikátním charakteru národa“, k jehož zachování bylo třeba zabránit rasové degeneraci a cizím vlivům na kulturu. V této souvislosti na prvním místě jmenoval Židy a jejich údajný rozkladný vliv na „život německé duše“.²⁰² Opakovala se i další typická nacistická tvrzení a floskule – o židozednářích, internacionalistech atd. Navrhoval proto přijetí „německého“ práva, jež by postavilo do středu svých koncepcí především Němce samé. Právní konstrukce měla být

---

²⁰² Strasser, O, *The Fourteen Theses of the German Revolution*, in: Lane, B. M. - Rupp, L. J. (eds.), *Nazi ideology before 1933: a documentation*, s. 109.

založena na explicitním uznání nerovností ve společnosti a jako občany uznávat pouze soukmenovce.

Podobné teze zazněly i v programu z roku 1926 v pasážích o „židovstvu“. Vyloučení měli být ze společnosti všichni Židé, kteří do Německa přišli po roce 1914 a původ k „židovským“ předkům měl být určen zpětně až do 70. let 19. století.

4. Závěrečná komparace BUF a NSDAP

V následující kapitole shrnu dosavadní výklad o BUF a NSDAP v návaznosti na konceptuální vymezení fašismu v úvodní kapitole práce. Cílem je postihnout ony nesouměřitelnosti mezi oběma hnutími, o nichž jsem hovořil v samotném úvodu, a vystihnout možnosti a limitů vzájemné komparace. Není logicky cílem psát vyčerpávající faktografické dějiny obou fašistických skupin, ale spíše se zaměřit na některé strukturální jevy tak, aby mohly být zasazeny do širších komparativních modelů. Nejprve se zaměřím na BUF a zachycení jejího charakteru v kontextu britského fašismu. Až poté přistoupím ke srovnání s německou nacistickou stranou.

V druhé části kapitoly s využitím Griffinova konceptu fašismu, respektive jeho „eatwellovské“ korekce, porovnáám jednotlivé manifestace fašistické ideologie v textech teoretiků fašismu. Záměrem je především vystihnout odlišných představ společnosti s důrazem na revoluční projekt fašismu. V souladu s Eatwellovou tezí o fašistické matici si budu v rozboru všimnout hlavně specifické vize antropologické přeměny člověka, konstrukce státu a pojetí národa.

4.1. Aplikace Paynovy typologie autoritářského nacionalismu, rámcové porovnání BUF a NSDAP

4.1.1. BUF v kontextu britského fašismu

V první kapitole práce jsem definoval několik kritérií komparativní typologie autoritářského nacionalismu, kterou budu nyní aplikovat na britská fašistická uskupení zmíněná v kapitole o BUF.

Prvním kritériem komparace bylo vymezení se konkrétního uskupení vůči ostatním politickým ideologiím. Všechny diskutované skupiny (BF, IFL, BUF) bezpochyby sdílely silný antikomunismus a antiliberalismus projevující se negací systému parlamentní demokracie. Antikonzervatismus jako komponenta britského fašismu je o něco problematičtější. Zřetelně ho můžeme nalézt u BUF, jejíž geneze je s odmítnutím tradičního řádu i dosavadních vládnoucích elit bytostně spojena. Naopak tradice raného britského fašismu se v BF a odvozeně i IFL tak ostře proti konzervatismu nevymezuje, protože z něj do značné míry vyrůstá.

Další dvě kritéria, revolučnost a charakter celkového projektu, spolu úzce souvisí, proto je budu uvažovat provázaně. Na tradičních formách legitimizace omezeně stavěla BF. Napovídalo by tomu to, že v jejích řadách bychom v první fázi hnutí našli řadu příslušníků z konzervativnějších společenských vrstev a ani její pozdní program nelze považovat za důrazně revoluční. IFL byla zvláštní svou programovou dvojznačností. Na jednu stranu sice vytvořila vizi korporativistického státu jako jasný rozchod s demokracií a tradičními společenskými elitami, ale na druhou stranu ve své ideologické výbavě měla i radikální rasově motivovaný antisemitismus, který dominoval jejímu programu a vzdaloval revolučnímu společenskému projektu. Nelze opomenout ani znaky tradicionalismu v ideologii IFL. BUF byla v tomto ohledu asi nejméně kompromisní. Její vize je i přes některé menší ambivalence revoluční a mířila k vytvoření nového idealistického uspořádání společnosti a státu. Nic na tom nemění ani kladný vztah k monarchii, která není zdrojem legitimizace nového fašistického řádu, ale spíše ztělesněním tradičních britských resentmentů i reflexí italských politických reálií.

Organizace a podpora hnutí je další z kritérií vymezující Paynovu definici fašismu. Po organizační stránce můžeme říci, že všechny analyzované skupiny měly hierarchickou organizační strukturu. Nejrigidnější a až extrémně elitistická byla zejména IFL, omezeně BF, která postrádala výraznější osobu v čele hnutí. BUF sice měla institucionalizovanou organizaci, té však chyběla jednotící profesionalita a trpěla rozvolněností. V porovnání s dalšími organizacemi byla tak nejvíce otevřená individuálnímu postupu na základě schopností. Zcela výjimečně působí v prostředí britského fašismu osobnost vůdce BUF Oswalda Mosleyho a v návaznosti na to i koherence programatických textů.

BF a IFL nikdy nedosáhly masovější mobilizace ani potenciálu oslovit širší společnost. Naproti tomu první léta existence BUF znamenala zlom v podpoře fašismu v britské společnosti a jediná se tak může pyšnit schopností masové mobilizace, včetně oslovení některých jednotlivců ze společenských elit. Po roce 1935 však tuto schopnost z velké části ztrácí.

Jako anomálie v evropském kontextu působí vysoký počet zastoupených žen i některé návrhy na odstranění jejich diskriminace (BUF) zdánlivě nabourávající přítomnost mužského šovinismu jako charakteristiky fašismu. Při podrobnějším zkoumání však zjistíme, že například Mosleyho teze z roku 1932 neznamenalý úplný

zlom v tradičním patriarchálním vzorci ve společnosti (BUF), nebo není feminizace programově zakotvená a úzce souvisí se specifickými mocenskými poměry (BF).

Jako cíl byla stanovena komparace britských meziválečných fašistických hnutí v rámci Paynovy definice fašismu. Závěr by mohl být takový, že dosavadní přístup k některým skupinám jako fašistickým byl neadekvátní, uvažujeme-li fašismus jako přesně vymezený koncept. Citelně to ukazuje analýza raných stadií vývoje britského fašismu v případě BF, pro kterou by bylo vhodnější používat termín radikálně pravicová.

Program IFL balancoval na pomezí radikálně pravicové a fašistické vize. Návrhem korporativistického státu se sice obracel proti tradičním elitám, méně však již proti stávajícímu společenskému uspořádání. Význačným znakem je elitismus, který by IFL řadil k fašistickým organizacím *par excellence*, i když je otázkou nakolik vůbec rigidita organizace umožňovala vytvořit skutečně masové hnutí. S ohledem na mizivou schopnost mobilizace je celkově vhodnější IFL počítat mezi radikálně pravicové skupiny.

Paynova definice fašismu v obou případech selhává v jasném vystižení hraničního stavu mezi fašismem a radikální pravicí. Oprostíme-li se od jejího rámce, můžeme ji doplnit pojmem proto - fašismus (*proto-fascism*), jenž ve své práci *Nature of Fascism* využíval Roger Griffin.²⁰³ Snažil se jím popsat takový stav, kdy sice hnutí mají prvky fašistické ideologie (pro Griffina šlo především o *palingenetický* mýtus v jádru ideologie), avšak neobrací se v dostatečné míře proti tradičním elitám a selhávají v pokusech o organizaci masového hnutí kolem etablované revoluční síly. Griffin tedy hovoří o jakémsi akce neschopném a spíše intelektuálním fašismu, jenž nedokáže formovat radikální opozici k režimu.

Nahlíženo prizmatem proto – fašismu lze konstatovat, že to byla právě BUF, jež jako jediné organizaci běžně zahrnované pod označení fašismus v meziválečné Británii náleží kategorizace coby fašismu, protože právě ona dokázala tuto opozici vytvořit, byť jen po krátkou dobu. Změny pozorovatelné od roku 1935 - proměny v každodenní agitační strategii, příkon k násilí a odliv členů - signalizoval, že tuto schopnost z části ztrácí a je na místě úvaha, zda i BUF tímto nezískávala proto – fašistické kvality jakkoli její ideologie zůstávala prakticky beze změny.

---

²⁰³ Griffin, R., *Nature of Fascism*, London 1991, s. 50 - 51.

4.1.2. Porovnání BUF a NSDAP

V návaznosti na výše řečené můžeme shrnout i rozdíly BUF oproti NSDAP. Při letném pohledu na obě fašistická uskupení si můžeme povšimnout řady podobností spíše než fundamentálních odlišností.

Vymezování se vůči jednotlivým ideologiím bylo jednoznačné jak u BUF, tak u NSDAP. V teorii se projevovalo vyhrocenou rétorikou vůči marxismu a liberalismu, v praxi pak nerespektováním liberálního uspořádání a užíváním násilí ve veřejném prostoru. Nejzazší formulaci antagonismu vůči oběma ideologiím lze najít v díle Adolfa Hitlera, který jí úzce svazoval s rasovou teorií o pronikání rozkladných cizích vlivů. Jeho boj, a to i v zahraničně politické rovině, byl svým založením metafyzický, nikoli pouze prakticky mocenský.

Obě zkoumaná hnutí se ve společnosti prezentovala předpovědí kvalitativně nového společenského řádu. Ideologické projekty načrtnuté v předcházejících kapitolách stavěly až na některé aspekty na důsledném revolučním rozchodu se stávajícím pořádkem. Legitimizaci některých z nich byla sice historická, vždy však s poukazem na radikální progresivní změnu v budoucnosti. Proměny společnosti byly více či méně vždy zachycené nejen ve vztahu k tušenému přechodu k lepší společnosti, ale i k zavádění nových politických a hospodářských institucí záviselých na reformulaci principů moderní evropské civilizace (pojetí svobody, rovnosti apod.). Snaha by zřetelně vyústila v alternativní evropskou modernu. S výjimkou přehnaně radikálního Hitlerova projektu pracovali ideologové fašismu otevřeně s ideou korporativistického státu. Zejména pečlivě byla tato pozice precizována britským fašismem, což potvrzuje běžně přijímaný závěr o BUF jako o „nejracionálnějším fašistickém hnutí“.

Schopnost alespoň částečné masové mobilizace byly vlastní jak NSDAP, jež v tomto ohledu představuje evropský unikát, tak BUF, ačkoli ta ve druhé polovině třicátých let voličskou podporu trvale ztrácela. NSDAP také v dlouhodobém horizontu více přitahovala elity, což bylo do značné míry dáno vyspělostí organizační a voličské základny v pozdější době, stejně jako závratnými politickými úspěchy. Měřeno volebními výsledky, přestává být srovnání NSDAP a BUF od druhé poloviny dvacátých let relevantní. Na druhou stranu lze například dobře porovnávat BUF na vrcholu moci (kolem roku 1935) a NSDAP před významnými reorganizacemi v druhé polovině dvacátých let. – shoduje se počet členů a obě hnutí se potýkají i s podobnými problémy. Zejména si lze všimnout heterogenity

organizace i počáteční neohrabané snahy o přeměnu v masové hnutí. Zatímco NSDAP v tomto ohledu výrazně uspěla, BUF nikoliv. Také proto se jeví označování BUF za „proto-fašistickou“ v pozdějším období jako vhodné.

V kapitole o BUF jsem již zmínil, že britský fašismus obecně upozadoval zahraničně politická témata. Přesně opačně je tomu v ideologii NSDAP, která široce reflektovala porážku v první světové válce – v jejích programech zaznívaly požadavky na změnu mezinárodního systému vždy na jednom z prvních míst. V podtextu těchto bodů si můžeme povšimnout i silného *palingenetického* aspektu – pokusů o *obnovu* německé velikosti, ať už sjednocením všech Němců, rozbitím poválečného uspořádání nebo křížovou výpravou do Sovětského svazu, která měla přinést očistění světa od zla „židobolševismu“.

Svou roli v tomto nepoměru v reprezentaci zahraničněpolitických témat hrálo období vzniku jednotlivých hnutí. Zatímco NSDAP vznikala prakticky jako přímý důsledek společenské krize v poválečném Německu, pro BUF bylo toto téma vzdálené, protože prvotní impulsy byly především ekonomické.

4.2. Fašistická ideologie ve spisech teoretiků BUF a NSDAP

V kapitole o konceptuálním vymezení fašismu jsem vyšel z modelů Rogera Griffina a Rogera Eatwella. Obecně lze fašismus podle Griffina definovat ultranacionalistickým *palingenetickým* jádrem ideologie. Analýza jednotlivých textů přesvědčivě ukázala, že všem fašistickým autorům byla vlastní idea znovuzrození. Z jejich textů vyzařoval neodbytný pocit vlastní velikosti na hranici rozpadajícího se minulého řádu a nastupujícího nového. Otta Strasser například sám sebe viděl jako heroického „*frontového vojáka, jenž se dívá do tváře budoucnosti*“.²⁰⁴ Tato jedna citace je přitom sto vystihnout životní pocit celé jedné generace „fašistických revolucionářů“.

Eatwell však správně namítal, že psychologizující tendence není sama o sobě dostatečná a specifičnost jednotlivých forem fašismu lze zachytit pouze ve vztahu ke konkrétním představám státu, národa a projektu nového člověka. Relevance Eatwellovy námítky se ukazuje dostatečně silně už při zběžném pohledu na ideologii

---

²⁰⁴ Strasser, O, The Fourteen Theses of the German Revolution, in: Lane, B. M. - Rupp, L. J. (eds.), *Nazi ideology before 1933: a documentation*, s. 109.

zkoumaných hnutí. Všechna totiž naprosto očividně odrážejí snahu o vyřešení krize skrze obnovu národní komunity a glorifikaci zájmu celku, čímž bezesbytku naplňují Griffinu definici fašismu. Do hry tak vstupuje nutnost tyto radikální politické vize vzájemně odlišit.

V pojetí *státu* se diskutovaní teoretici fašismu shodují i rozcházejí zároveň. Sjednocuje je zejména požadavek vytvoření organického prolnutí státu a národa. Stát již neměl být pouze monopolem násilí dohlížející na férovost pravidel, v jejichž rámci společnost autonomně fungovala. Naopak, tento limit měl stát odhodit a napříště se přímo zasazovat o projekt společenského dobra. Mezi BUF a NSDAP si však lze povšimnout zásadního rozdílu. Britský fašismus totiž kladl důraz především na hospodářskou a politickou organizaci nového společenského uspořádání. Zejména v díle Ravena Thomsona vystupuje do popředí, že předpokladem k dosažení nové kulturní úrovně národní existence je hlavně zajištění ekonomické prosperity ze strany státu. Naproti tomu Hitler takové pojetí karikuje s poukazem na význam rasových teorií. Kvalitativně nového uspořádání lze podle něj dosáhnout, jen pokud bude národní komunita zbavena všech cizích vlivů a dojde k obnovení původní rasové čistoty árijského typu. Strasserovskou koncepci státu nacházíme mezi oběma těmito pomyslnými póly. Silný důraz pokládali bratři Strasserové na ekonomické zakotvení programu. Motiv antisemitismu a víry v nutnost očištění jedinečné národní kultury však do pozadí neustupoval. Přítomné jsou oba dva.

Hitler zůstává poněkud stranou, co se týče zavádění korporativismu, i když i on upozorňoval na důležitost zaměstnaneckých vztahů ve společnosti. Silný důraz na korporativistický stát však klade BUF a také skupina kolem bratří Strasserů. V koncepcích obou je položen důraz na organizaci politického a ekonomického života skrze příslušnost k určitým ekonomickým odvětvím. Představa BUF jde však o něco málo dál, neboť prvky hospodářské samosprávy se výrazně promítaly i do výkonné moci. Podobnost ideologické orientace BUF a strasserovské skupiny se projevuje rovněž negativním vztahem ke kapitalismu a osobní ekonomické svobodě. Strasserovská kritika je v tomto velmi radikální, neboť volá po zničení kapitalistického systému a jeho nahrazení řízenými formami ekonomických vztahů.

Různé podoby státu, ať už ekonomická nebo rasová, jsou zřetelně dobově podmíněné. NSDAP (DAP) vznikla těsně po první světové válce z resentimentů frontové generace, která nedokázala nést břímě porážky a jako určitou berličku vytvořila příběh o zradě a „dýce do zad“ – od Židů, marxistů a dalších agentů cizích

zájmů. Ideologická vize se proto logicky soustředovala na stimulaci národního života a sjednocení skrze novou koncepci „čistého“ národa bez zrádců. BUF naproti tomu vznikla v období těžké hospodářské krize, jež přivedla na pokraj bídy miliony lidí. Není proto překvapivé, že program BUF předkládal v první řadě ekonomické návrhy, respektive představy efektivního politického řízení, tedy způsobu jak se hospodářským krizím vyhýbat. Strasserovská pozice je opět někde na pomezí těchto dvou přístupů, neboť oba bratři poválečnou zkušenost ve svých textech jednoznačně zmiňují.

Co se týče opresivního charakteru státu, fašistické vize legitimizovaly totalitarismus ve dvojitým smyslu. Za prvé předpokládaly masivní intervence do soukromí. V jejich vidění se zcela stírá tradiční aristotelovské rozdělení na soukromé a veřejné. Osobní svoboda zaniká a člověk hledá svůj smysl především ve vztahu k celku. Za druhé by tyto intervence nepochybně vyústily v represe ve společnosti, pokud by k podřízení osobních zájmů celku nedocházelo. Stejně tak i morálka a soustavy práva jsou obhajitelné, jen pokud hájí existenci společného zájmu. Na druhou stranu tato tvrzení vystihují jen jednu tvář fašismu. Teorie totalitarismu většinou uvažuje totální kontrolu nad společností jako účel sám o sobě. Fašistická motivace, která se objevuje u všech diskutovaných autorů, včetně Adolfa Hitlera, byla však hlubší. Jejich nejzazším cílem nebylo ovládnutí státu, ale využití kontroly nad ním pro další „zdravý“ národní vývoj, jenž měl spět k uskutečňování nijak nespecifikovaného jedinečného údělu každé národní komunity.

Debata o pojetí státu již naznačila, jakým směrem se bude ubírat diskuze o významu *národa*. Opět se zde ze srovnání vymyká Hitler. Radikálnost jeho rasových teorií byla zkrátka zcela unikátní. Národ uvažoval především jako pospolitou entitu konstituovanou příbuzností na základě krevního pouta a přisuzoval mu zřetelně biologické kvality. Úloha státu spočívala v péči a kultivaci národního organismu, včetně využívání eugeniky, šlechtění a touhy po dosažení nadřazené fyzické i duševní podoby. Ačkoliv si rasového motivu lze povšimnout i v díle bratří Strasserů, lze předpokládat, že jejich pojetí bylo o něco málo mírnější. Obdobně ani BUF, i přes některé antisemitské výpady ve druhé polovině třicátých let, nesklouzávala k rasovému teoretizování a židovskou otázku rámovala téměř výhradně cizostí židovského prvku ve společnosti. Někdy nebyl antisemitismus artikulovaný otevřeně a vystupoval pouze v podtextu, velmi často v pasážích o zahraničních ekonomických

nebo politických vlivech. V této souvislosti je typické, že všichni autoři přicházeli s koncepcemi hospodářské soběstačnosti a autonomního kulturního vývoje.

Národ v analyzovaných spisech nevystupoval jako konzervativní pospolitá komunita, kde by slabí jedinci byli závislí na laskavé pomoci ostatních. Naopak, fašistická společnost měla být společností nerovnosti, jež závisela na individuálním nasazení. Vytvářela jedinečné podmínky pro uplatnění individuálních schopností a talentů. Osobní ambice by nevedly k rozdělování národa, jako tomu bylo v liberálním uspořádání, ale naopak k jeho sjednocování. Individuální výkon měl být totiž usměrňován touhou dojít naplnění v nadosobní entitě národa. Docházelo tak k zajímavému politicko-filosofickému paradoxu. Zatímco liberalismus předpokládá, že jedinci budou usilovat o vytvoření státu a společenských institucí jako cesty k zajištění individuálních práv a vzájemného uznání, fašismus postuloval „silné“ svobodné jedince hledající smysl svého života v kolektivním bytí. U nacismu vystupovala tato tendence obzvláště silně. Sama představa pokrevního spojení se soukmenovci evokovala obraz samoty v okamžiku, kdy by člověk toto intimní spojení s druhými ztrácel. Právě v tom podle fašistických autorů tkvěla bída liberalismu, neboť ten hovořil o komunitě, i když ve skutečnosti žádnou komunitou nebyl.

Projekt *nového člověka* se v pojetí jednotlivých rozebíraných fašistických proudů liší. Shodovaly se pouze v ideji nového společenského řádu, jež dá povstat nové elitě společnosti. Nejradikálnější je opět Hitler, který centruje svou koncepci kolem jedince v dějinách, jenž se dostává do čela na základě přirozeného práva silnějšího, respektive rasově schopnějšího. Jeho vlastnosti ho zcela odlišují od dekadence liberalismu – je rozhodný, se silnou vůlí a svými schopnostmi měnit morální řád se tyčí nad ostatní. V Hitlerově představě se zřetelně odráží vitalistická filosofie i nietzscheovský koncept nadčlověka. Gregor Strasser hovořil o nové společenské elitě jinak než Hitler. Viděl jí jako produkt vlastní píce a touhy sloužit oddaně národu, přičemž postavení nutně neztotožňoval s rasovou kvalitou. Symptomatické je, že ani fašismus v pojetí BUF projekt nového člověka v tomto smyslu nerozvíjí a ponechává ho stranou. Mosley se sice ve svých spisech této problematice několika výroky dotýká, ale na rozdíl od Hitlera nový člověk ani v nejmenším nezaujímá prominentní pozici v jeho intelektuálním světě. Jestliže bývá BUF nazýváno „nejracionalnějším fašistickým hnutím“, můžeme spekulovat, zda

tomu není částečně i kvůli tomu, že se vyhýbá zanášení iracionálních prvků do své ideologické konstrukce.

Další zásadní rozdíl mezi BUF a nacismem, ať už hitlerovským nebo strasserovským, se ukazuje, podíváme – li se na proklamované postavení muže a ženy. To ani nemůže být vzdálenější. Hitler i Strasserové rozvíjeli z dnešního pohledu společnost jednoznačně nerovnou, neboť přisuzovali pohlavím diametrálně odlišné sociální role. V případě muže šlo především o službu v armádě, jež ho měla zároveň zocelovat tělesně i charakterově. Žena naproti tomu byla ve své službě národu viděna především prizmatem schopnosti rodit děti a postarat se o jejich výchovu. Hitler byl oproti Strasserovi ve svém pojetí radikálnější, neboť viděl tuto službu jako povinnou, zatímco Strasser ponechával rozhodnutí na straně ženy. Na druhou stranu taková volba pak svědčila o její lidské kvalitě a osobní cti. BUF je v postoji k rovnosti mužů a žen, alespoň v rétorice a programových spisech, naprosto přelomová. Přichází s vizí téměř naprosté rovnosti, a to i přes počáteční Mosleyho přezíravý pohled na tuto problematiku. Ženě se mělo dostávat úplné palety ekonomických a politických práv.

Závěr

Závěrečná komparace BUF a NSDAP odhalila, že i přes zdánlivou nesouměřitelnost obou hnutí můžeme nalézt mnoho vzájemných podobností.

Paynova typologie měla přednostně sloužit především k obecnějšímu porovnání obou fašistických stran a jejich vzájemnému odlišení. Výsledkem její aplikace je zjištění, že BUF a NSDAP si byly chvílemi výrazně podobné. Shodných rysů si můžeme všimnout především v ideologické rovině, boji proti stávajícímu režimu i způsobu organizace. Zejména poslední z těchto prvků se může zdát překvapivý, ale je veskrze logický, pokud nevnímáme postavení NSDAP v polovině dvacátých let prizmatem pozdějšího nacistického režimu.

V ideologické rovině můžeme mezi BUF a NSDAP vidět několik styčných ploch i zásadních rozdílů. Téměř úplně cizí světu britského fašismu je radikalita rasového pojetí formulovaná v Hitlerově knize *Mein Kampf*. Ve třech definičních kategoriích „fašistické matice“ nedochází k žádnému výraznějšímu průniku. Existovalo tak sice společné vědomí krize společnosti a abstraktní víra v její nápravu, o skutečný vztah ideové sounáležitosti se ale nejednalo. Pomyslné intelektuální rovnítko však můžeme s relativním úspěchem klást mezi „strasserismus“ a vize Oswalda Mosleyho a Ravena Thomsona. Oba směry se shodují v důrazu na ekonomickou organizaci společnosti ve prospěch blaha celku i přiměřeně aktivní roli jedince v ní.

V úvodu jsem si položil obecnou otázku, zda se i přes zjevné odlišnosti shodují náhledy BUF a NSDAP na meziválečnou krizi. Hitler se se svou radikální rasovou perspektivou tomuto srovnání zřetelně vymyká. Do středu pozornosti se proto znovu dostává tázání se po skutečné povaze nacismu. Ve světle závěrečné komparace se Kershawův přístup, v němž nacismu ponechává singularitu, ale uvažuje ho jako součást obecného meziválečného vývoje, jeví nejen jako analyticky prozíravý, ale, a to především, jako empiricky přesný.

Jeden z prvních historiků italského fašismu Angelo Tasca kdysi řekl, že „definovat fašismus znamená především psát jeho dějiny“.²⁰⁵ Přístup, který jsem v mojí diplomové práci zvolil, stojí svým zaměřením na strukturální rysy fašismu

---

²⁰⁵ Lyttleton, A., Italian Fascism, in: Laquere, W. (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*, s. 81.

v přímém protikladu k tomuto tvrzení. Zůstává proto otázkou na závěr, zda byl takový postup při studiu NSDAP a BUF přínosný a užitečný.

Domnívám se, že vymezení analytické kategorie fašismu s důrazem na revoluční projekt státu, národa a nového člověka dokázalo významným způsobem přispět k odkrytí některých závažnějších skutečností v povaze obou hnutí. Plně se ukázala zejména intelektuální příbuznost BUF a NSDAP, a to i přesto, že se obě skupiny kultivovaly v zemích s různou politickou a sociální tradicí. Můžu jen spekulovat, zda bych k podobnému závěru došel i v případě, kdy bych se soustředil pouze na událostní dějiny a syrovou faktografii. Tento limit se částečně ukázal v oddíle „Skutečná alternativa?“ (kapitola 3), kde pouhý výklad o peripetiích vztahu Gregora Strassera a Adolfa Hitlera nebyl sto vystihnout podstatu sporu, jež spočívala v ideovém konfliktu.

V závěrečné komparaci se také dobře ukázala kvalita zvoleného přístupu, tzn. kombinace Griffinova a Eatwellova modelu. Dovoluje se zabývat obecnou *palingenetickou* snahou o obnovu a na druhou stranu dokáže pracovat se zcela konkrétními odlišnostmi v jednotlivých vizích a přikládat jim zásadní důležitost. Je schopný generalizace, ale nestírá podstatné rozdíly. Účinně se tak vyhýbá tradičnímu nešvaru různých typologií – jejich otrocké a mechanické aplikaci. V tom podle mého názoru tkví jeho největší přínos.

Seznam pramenů a literatury

Vydané prameny:

BUF:

Allen, W. E. D (pod pseudonymem James Drennan): *B. U. F., Oswald Mosley and British Fascism*, London 1934

Allen, W. E. D.: *Fascism in Relation to British History and Character*, London 1933

Mosley, Oswald: *Fascism-One Hundred Questions Asked and Answered*, London 1936

Mosley, Oswald: *My Life*, London 1970

Mosley, Oswald: *The Greater Britain*, London 1932

Mosley, Oswald: *Tomorrow We Live*, London 1938

Thomson, Alexander R.: *Civilisation as Divine Superman*, London 1932

Thomson, Alexander R.: *The Coming Corporate State*, London 1938

Thomson, Alexander R.: *Our Financial Masters*, London 1937

NSDAP:

25-Punkte-Programm der NSDAP (25 bodový program z roku 1920).

<http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/nsdap25/index.html> (naposledy navštíveno 20. 6. 2011)

Strasser, Gregor a kol.: *Dispositionsentwurf eines umfassenden Programms des nationalen Sozialismus*, in: Kühnl, Reinhard, *Zur programatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Program von 1925/1926*, in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte Vol. 14(1966), No. 3, s. 317 – 333. Plné znění programu Ibid., s. 324 – 333.

Feder, Gottfried: *Kampf gegen die Hochfinanz*, München 1933

Hitler, Adolf: *Druhá kniha (nepublikované pokračování Mein Kampf)*, Praha 2007

Hitler, Adolf: *Mein Kampf*, München 1943

Hitler, Adolf: *Můj boj*, Praha 2000

Kühnl, Reinhard: *Zur programatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Program von 1925/1926*, in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte Vol. 14(1966), No. 3, s. 317 – 333. Plné znění Strasserova programu Ibid., s. 324 – 333.

Rosenberg, Alfred: *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*, München 1930

Strasser, Gregor: *Kampf um Deutschland*, München 1932

Strasser, Otto: *Germany Tomorrow*, London 1940

Strasser, Otto: *Hitler and I*, London 1940

Lane, Barbara M. - Rupp, Leila J. (eds.): *Nazi ideology before 1933: a documentation*, Manchester 1978

- „Strasser, G., Thoughts about the Tasks of the Future, s. 87-93.
- „Strasser, O., The Fourteen Theses of the German Revolution, s. 106-109.
-

Edice pramenů:

Arendt, Hans Jürgen - Hering, Sabine – Wagner, Leonie (eds.): *Nationalsozialistische Fraunepolitik vor 1933*, Frankfurt am Main 1995

Griffin, Roger (ed.): *Fascism*, London 1995

Lane, Barbara M. - Rupp, Leila J. (eds.): *Nazi ideology before 1933: a documentation*, Manchester 1978

Literatura:

Seznam literatury jsem pro usnadnění orientace rozdělil do tří oddílů, jež odpovídají tematickému vymezení jednotlivých kapitol.

Konceptuální a metodologické vymezení:

A. Vědecké monografie

Arendt, Hannah: *Původ totalitarismu I - III*, Praha 1996

Feldmann, Matthew – Griffin, Roger (eds.): *Fascism: Critical Concepts in Political Science*, 5 sv., London 2004

- Freeden, Michael: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford 1996
- Gentile, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*. Brno 2008
- Gentile, Emilio: *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport 2004
- Griffin, Roger - Loh, Werner - Umland, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, Stuttgart 2006
- Griffin, Roger: *Fascist Century*, London 2008
- Griffin, Roger: *International Fascism: Theories, Cause and the New Consensus*, London 1998
- Griffin, Roger: *Modernism and Fascism*, London 2007
- Griffin, Roger: *The Nature of Fascism*, London 1993
- Kallis, Aristotele (ed.): *Fascism Reader*, London 2002
- Kershaw, Ian: *The Nazi dictatorship, Problems and Perspectives of Interpretation*, London 2000
- Laquere, Walter (ed.): *Fascism: A Reader's Guide*. Harmondsworth 1979
- Linz, Juan: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Boulder/Colorado 2000
- Mann, Michael: *Fascists*, Cambridge 2004
- Mosse, George L.: *The crisis of German ideology: intellectual origins of the Third Reich*, New York 1981
- Paxton, Robert: *Anatomie fašismu*, Praha 2007
- Payne, Stanley G: *A History of Fascism, 1919 – 1945*, Madison 1996
- Payne, Stanley G: *Fascism: Comparison and Definition*, Madison 1983
- Sullivan, Noel: *Fašismus*, Praha 1995

B. Vědecké studie

- Allardyce, Gilbert, *What Fascism is not? Thought on deflation of concept*, in: *American Historical Review*, Vol. 84 (1979), No. 2, s. 367-388.
- Payne, Stanley - Nolte, Ernst: *What Fascism is not? Thought on deflation of concept: Comment*, in: *American Historical Review*, Vol. 84 (1979), No. 2, s. 389-394.
- Allardyce, Gilbert: *What Fascism is not? Thought on deflation of concept: Reply*, in: *American Historical Review*, Vol. 84 (1979), No. 2, s. 395-398.

Gentile, Emilio: *Fascism as Political Religion*, in: Journal of Contemporary History, Vol. 25 (1990), No. 2/3, s. 229–251.

- Antliff, Mark - De Grand, Alexander - Linehan, Thomas - Roberts, David D.: *Comments on Roger Griffin's „The Primacy Of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies“*, in: Journal of Contemporary History, Vol. 37 (2002), No. 2, s. 259–274.

- Gentile, Emilio - Mallet, Robert: *The Sacralisation of politics: Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism*, in: Totalitarian Movements and Political Religions, Vol. 1 (2000), No. 1, s. 18–55.

- Griffin, Roger: *Cloister or Cluster? The Implications of Emilio Gentile's Ecumenical Theory of Political Religion for the Study of Extremism*, in: Totalitarian Movements and Political Religions, Vol. 5 (2005), No. 1, s. 33–52.

- Griffin, Roger: *The Primacy Of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies*, in: Journal of Contemporary History, Vol. 37 (2002), No. 1, s. 21–43.

- Kallis, Aristotle A.: *To Expand or Not to Expand? Territory, Generic Fascism and the Quest for an 'Ideal Fatherland'*, in: Journal of Contemporary History Vol. 38 (2003), No. 2, s. 237-260.

- Eatwell, Roger: *Zur Natur des „generischen Faschismus“ - Das „faschistische Minimum“ und die „faschistische Matrix“*, in: Backes, U. (ed.), *Rechtsextreme Ideologien in Geschichte und Gegenwart*, Köln am Rhein 2003

Britská unie fašistů a britský fašismus

A. Vědecké monografie

Baker, D.L: *The making of a British Fascist*, Sheffield 1982

Brewer, John: *Mosley's Men: The British Union of Fascists in the West Midlands*, London 1984

Cronin, Mike: *The Failure of British fascism : the far right and the fight for political recognition*, New York 1996

Durham, Martin: *Women and Fascism*, London 2006

- Lewis, D. S.: *Illusions of Grandeur: Mosley, Fascism and British Society, 1931-81*, Manchester 1987
- Linehan, Thomas: *British Fascism, 1918-1939: Parties, Ideology and Culture*, Manchester 2000
- Linehan, Thomas: *East London for Mosley: The British Union of Fascists in East London and South-West Essex 1933-40*, London 1996
- Pugh, Martin: *Hurrah for the Blackshirts!: Fascists and Fascism in Britain Between the Wars*, London 2006
- Shermer, David: *Blackshirts: fascism in Britain*, New York 1971
- Skidelsky, Robert: *Oswald Mosley*, 1980
- Thurlow, Lunn (eds.): *British fascism*, London 1980
- Thurlow, Richard: *Fascism in Britain: From Oswald Mosley's Blackshirts to the National Front*, London 1998
- Worley, M., *Oswald Mosley and the New Party*, London 2010

B. Vědecké studie

- Coupland, Philip M.: *The Blackshirted Utopians*, in: *Journal of Contemporary History* Vol. 33 (1998), No. 2., s. 255-272.
- Kovář, Martin: *K počátkům britského fašismu, nacionalismu a antisemitismu*, in: *Zpravodaj*, Vol.? (2004), No. 50, s. 23–27.
- Pugh, Martin: *The British Union of Fascists and the Olympia Debate*, in: *Historical Journal*, Vol. 41 (1998), No. 2, s. 529-542.
- Love, G.: *'What's the Big Idea?': Oswald Mosley, the British Union of Fascists and Generic Fascism*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 42 (2007), No. 3, s. 447-468.

Německý nacismus:

A. Vědecké monografie

- Allen, William S: *The Nazi seizure of power: The experience of a single German town 1922-1945*, London 1989
- Balderstone, Theo: *Economics and politics in the Weimar Republic*, Cambridge 2002

- Bessel, Richard: *Life in Third reich*, Oxford 1987
- Bessel, Richard – Kershaw, Ian (ed.): *Why did German democracy fail?*, London 1990
- Bons, Joachim: *Nationalsozialismus und Arbeiterfrage: zu den Motiven, Inhalten und Wirkungsgründen nationalsozialistischer Arbeiterpolitik vor 1933*, Freiburg 1995
- Broszat, Martin: *Uchopení moci*, Praha 2002
- Brustein, William: *The Logic of evil: the social origins of the Nazi Party, 1925-1933*, New York 1998
- Carsten, Francis L.: *The German workers and the Nazis*, Aldershot 1995
- Corner, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes: Fascism, Nazism and Communism*, Oxford 2009
- Eidenbenz, Mathias: *Blut und Boden*, Berlin 1992
- Falter, Jürgen W.: *Hitlers Wähler*, München 1991
- Farquharson, John E.: *The Plough and the Swastika: The Nsdap and Agriculture in Germany*, London 1976
- Fest, Joachim: *Hitler*, Praha 2008
- Fritzsche, Peter: *Germans into Nazis*, Harvard 1999
- Fröhlich, Elke: *Hitler - Goebbels – Straßer*, München 2003
- Gallo, Max: *Noc dlouhých nožů*, Praha 1986
- Giles, Geoffrey J.: *Students and National Socialism*, Princeton 1985
- Grant, Thomas: *Stormtroopers and Crisis in the Nazi Movement: Activism, Ideology and Dissolution*, London 2004
- Childers, Thomas: *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*, Chapel Hill 1983
- Jäckel, Eberhard: *Hitlerův světový názor*, Praha 1999
- Kater, Michael H.: *The Nazi Party: A Social Profile of Members and Leaders, 1919-1945*, Oxford 1983
- Kele, Max H.: *Nazis and Workers*, Chapel Hill, 1972
- Kershaw, Ian: *Hitler, 1889-1936: Hybris*, Praha 2004
- Kershaw, Ian: *Hitler, Germans and The Final Solution*, New Heaven 2008
- Kershaw, Ian: *Hitler: A Profile in Power*, London 1991
- Kershaw, Ian: *Hitlerův mýtus*, Praha 1992
- Kissenkoetter, Udo: *Gregor Strasser und die NSDAP*, Stuttgart 1987

- Klepsch, Thomas: *Nationalsozialistische Ideologie: eine Beschreibung ihrer Struktur vor 1933*, Münster 1990
- Kratzenberg, Volker: *Arbeiter auf dem Weg zu Hitler?*, Frankfurt am Main, 1987
- Kühnl, Reinhard: *Zur Programmatik der nationalsozialistischen Linken*, München 1966
- Lane, Barbara M. – Rupp, Leila J. (eds.): *Nazi ideology before 1933: a documentation*, Manchester 1978
- Maser, Werner: *Die Frühgeschichte der NSDAP. Hitlers Weg bis 1924*. Frankfurt 1966
- Merkl, Peter H: *Political Violence Under the Swastika: 581 Early Nazis*, Princeton 1975
- Merkl, Peter H: *The Making of a Stormtrooper*, Princeton 1980
- Mohler, Armin: *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*, Darmstadt 1972
- Moreua, Patrick: *Nationalsozialismus von links*, Stuttgart 1984, s. 41 an.
- Mühlberger, Detlef – Madden, Paul: *The Nazi Party*, Bern 2007
- Mühlberger, Detlef (ed.): *The Social Basis of European Fascists Movements*, London 1987
- Mühlberger, Detlef: *Hitler's Voice* (2 sv.), Oxford 2004
- Mühlberger, Detlef: *The Social Bases of Nazism, 1919 – 1933*, Cambridge 2003
- Noakes, Jeremy: *The Nazi Party in Lower Saxony*, London 1971
- Orlow, Ditrich: *The Nazi Party: A Complete History*, New York 2007
- Rösch, Matthias: *Die Münchner NSDAP 1925-1933, eine Untersuchung zur inneren Struktur der NSDAP in der Weimarer Republik*, München 2002
- Ruck, Michael: *Bollwerk gegen Hitler*, Köln 1988
- Schoenbaum, David: *Hitler's Social Revolution*, New York 1996
- Smelser, Ronalds – Zitelmann, Reiner (eds.): *The Nazi Elite*, London 1994
- Stachura, Peter D. (ed.): *The Shaping of the Nazi State*, New York 1987
- Stachura, Peter D.: *Gregor Strasser and the rise of Nazism*, Boston 1983
- Straßer, Bernhard: *Gregor und Otto Straßer*, München 1965
- Tjiok, Clifford: *Die rhetorische Gestaltung der Wahlkampf- und Zielgruppenwerbung der NSDAP in der Weimarer Republik unter Berücksichtigung der NS-Linken*, Tübingen 1997

Werner, Andrea: *SA und NSDAP. SA: "Wehrverband", "Parteitruppe" oder "Revolutionsarmee"? Studien zur Geschichte der SA und der NSDAP 1920-1933*, Nürnberg 1964

Zitelmann, Reiner: *Hitler: Selbstverständnis eines Revolutionärs*, Stuttgart 1987

B. Vědecké studie

- Fritz, Stephen G.: *The NSDAP as Volkspartei? A Look at the Social Basis of the Nazi Voter*, in: *The History Teacher*, Vol. 20 (1987), No. 3, s. 379-399.

- Hermand, Jost: *All Power to the Women: Nazi Concepts of Matriarchy*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 19 (1984), No. 4, s. 649-667.

- Kocka, Jürgen: *Asymmetrical Historical Comparison: The Case of German Sonderweg*, in: *History and Theory*, Vol. 38 (1999), No. 1, s. 40–50.

- Kühnl, Reinhard: *Zur programatik der nationalsozialistischen Linken: Das Strasser-Program von 1925/1926*, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 14 (1966), No. 3, s. 317 – 333.

- Rupp, Leila J.: *The Image of Women in Nazi Ideology*, in: *Signs*, Vol. 3 (1977), No. 2, s. 362 – 377.

- Ward, James J.: *The Group of Social Revolutionary Nationalists in the Weimar Republic*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 15 (1980), No. 3, s. 513-532.